

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

16. YÜZYILDA ARAP GRAMER ŞERHLERİ: BULÛĞU'L-EREB Bİ ŞERHİ
ŞUZÛRİ'Z-ZEHEB ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
OMAR ALALI SULAIMAN SHANO

DANIŞMAN
DOÇ. DR. MURAT TALA

KONYA – 2022

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	OMAR ALALI SULAIMAN SHANO		
	Numarası	19810601002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	16. Yüzyılda Arap Gramer Şerhleri: Bulûğu'l-Ereb Bi Şerhi Şuzûri'z-Zeheb Örneği			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	OMAR ALALI SULAIMAN SHANO		
	Numarası	19810601002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç.Dr.Murat TALA		
Tezin Adı	16. Yüzyılda Arap Gramer Şerhleri: Bulûğu'l-Ereb Bi Şerhi Şüzûri'z-Zeheb Örneği			

Bu çalışmada Zekeriya el- Ensari'nin Bulûğu'l - ereb bi-serhi Şüzûri'z-zeheb isimli kitabı çalışılmıştır. Çalışma üç kısımdan oluşmaktadır.

Birinci kısım Şeyh Zekeriya el-Ensari'nin hayatını, yetişmesini, seyahatini, ilim arayışını, eserlerini, hocalarını, öğrencilerini, edebi kişiliğini ve ölümünü ele almaktadır.

İkinci kısım Bulûğu'l-ereb kitabının önemini, yöntemini, şerh metodunu, dilini, özelliklerini, kaynaklarını, şevahitlerini, bu kitapla İbni Hişam ve Cercevinin şerhlerinin karşılaştırılmasını ele almaktadır.

Üçüncüsü kısım Zekeriya el-Ensarinin Kurânı Kerim ve hadisi şeriflerden etkilenmesini, Arap şiiri ve Arap atasözlerinden istişhadler getirmesini ele almakta, genel bir değerlendirme yaparak bu çalışmanın sonucundan bahsetmektedir.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	OMAR ALALI SULAIMAN SHANO		
	Student Number	19810601002		
	Department	Islamic Sciences Department Department of Arabic Language and Rhetoric		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor	Doç.Dr.Murat TALA		
Title of the Thesis/Dissertation	Arabic Grammar Commentaries in the 16th Century: The sample of Bulûğu'l-Ereb bi Şerhi Şuzûri'z-Zeheb			

In this study, we have worked on “Buloogh Al-Arab Bisharh Shatharat Ath-Thahab” book, written by Zakaria Al-Ansari, May Allah have mercy on him. This study consists of three sections:

The first section talks about the life of Sheikh Zakaria Al-Ansari: his upbringing, his travelling, his seeking knowledge, his influence, his scholars, his students, his literary personality, and his death. Moreover, we have mentioned Sheikh Ibn Hisham's influence and death.

As for the second section, it talks about his book “ Buloogh Al-Arab”: its importance, style, method of explanation, language, characteristics, sources and citing, and the comparison between it and the two explanations: Sharh Ibn Hisham and Sharh Al-Juawjari.

The third section includes the influence of the Holy Qur'an and the Noble Hadith on Sheikh Zakaria Al-Ansari and his citing the Arabic poetry and sayings of Arabs. It concludes with a general evaluation, and the result of this study.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	ii
TEŞEKKÜR	iv
ÖNSÖZ	viii
KISALTMALAR.....	ix
TRANSKRİPSİYON	x
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	1
2. Araştırmanın Amacı	1
3. Araştırmanın Önemi.....	2
4. Araştırma Yöntemi.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM	4
ZEKERİYYÂ EL-ENSÂRÎ VE İBN HİŞÂM EL-ENSÂRÎ	4
1.1. Zekerıyyâ El-Ensârî'nin Yaşadığı Dönem	5
1.1.1. Siyasi Durum	5
1.1.2. Sosyal Durum	6
1.1.3. Kültürel Durum	8
1.1.4. Lügavi ve Edebi Durum	9
1.2. Zekerıyyâ el-Ensârî'nin Hayatı	11
1.2.1. Adı ve Ailesi	11
1.2.2. Hocaları ve Talebeleri	13
1.2.3. İlmi Şahsiyeti	15
1.2.4. Görevleri	17
1.2.5. Edebi Kişiliği	18
1.2.6. Seyahatleri	19
1.2.7. Siyasi Kişiliği	20
1.2.8. Ahlaki Nitelikleri	21
1.2.9. Ölümü	22
1.2.10. Eserleri	23

1.3. On Altıncı Yüzyılda Arap Gramer Şerhleri	25
1.4. İbn Hişâm el-Ensârî.....	29
1.3.1. Hayatı	29
1.3.2. Şuzûru'z-zeheb	31
İKİNCİ BÖLÜM	34
BULÛĞU'L-EREB Bİ-ŞERHİ ŞUZÛRİ'Z-ZEHEB ADLI ESER.....	34
1.1. Bulûğu'l-Ereb Adlı Eserin Telif Amacı	35
1.2. Eserin Muhtevası.....	35
2.4. Bulûğu'l-Ereb'in Mukaddimesi	42
2.5. Eserin Üslup Özellikleri.....	43
2.6. Şerh Yöntemi	46
2.7. Şerhin Dilsel Hususiyetleri	47
2.8. Şerhin Özellikleri	50
2.9. Bulûğu'l-ereb'in Kaynakları	52
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	56
DELİL GETİRME YÖNTEMİ/İSTİŞHÂD	56
3.1. Bulûğu'l-Ereb'de Kur'ân-ı Kerîm'den İstişhâd	57
3.1.1. Kapsam Hususiyetleri	59
3.1.2. İrab Çeşitlerinin Tartışması	60
3.1.3. Lüğavi Mana Alanında Kur'ân-ı Kerîm'den Getirdiği Deliller	61
3.1.4. Kur'ân-ı Kerîm'in Kıraatlerinden Getirilen Deliller	62
3.2. Hadis-i Şeriflerle İstişhâd.....	63
3.2.1. Hadislerle İstişhâd Tartışması	63
3.2.2. Bulûğu'l-Ereb'de Hadis-i Şerifler İle İstişhâd	64
3.3.1 Arap Şiirinden İstişhad.....	68
ÜÇ ŞERHİN KARIŞTIRMASI VE GENEL DEĞERLENDİRME	73
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA	86

TEŞEKKÜR

Yüksek lisansa ilk başladığım günden beri ders dönemi boyunca derslerde veya ders dışı ortamlarda karşılaştığım bütün zorluklar esnasında kolaylaştırıcı ve yardımcı tavsiyeleriyle yanımda olan; araştırma, öğrenme ve ilerlememe katkı sağlayan Necmettin Erbakan Üniversitesi Arap Dili ve Belagatı bölümü hocalarıma teşekkür ederim. Özelde bu desteklerinin yanı sıra tez yazım sürecimde yaşadığım duraksamalara rağmen beni hiç utandırmayarak hep desteğini üzerimde hissettiğim tez danışmanım sayın Doç. Dr. Murat Tala'ya teşekkürü bir borç bilirim. Bütün hayatım boyunca beni koşulsuz seven ve maddi-manevi destekte bulunan arkadaşlarıma; beni daima motive eden ve her zaman destekleyen aileme sonsuz teşekkür ederim.

ÖNSÖZ

İbn Hişam el-Ensârî'nin (ö. 761/1360) *Şuzûru'z-zeheb* ve Zekeriya el-Ensârî'nin *Bulûgu'l-ereb* adlı eserleri, bizlere ulaşan bedî yani lafız bakımından güzel, anlam bakımından mâkul ve aynı zamanda bir âhenge sahip gramer eserlerinden ikisidir. Nahiv ilminin önemli kaynaklarından biri kabul edilen *Şuzûru'z-zeheb* adlı eser üzerine çok sayıda şerh kaleme alınmıştır. Fakat Zekeriya el-Ensârî'nin kaleme almış olduğu *Bulûgu'l-ereb* adlı şerh, asıl esere ayrı bir değer kazandırmıştır. Bu doğrultuda kendisi, eserde bulunan kapalılıkları gidermiş, lafızlarını, ince ve önemli noktalarını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca eserde zikredilen nükte ve ibareleri açıklayan birçok delil ve şevahit getirmiştir.

Bu çalışmada, *Bulûgu'l-ereb* adlı şerhin kıymeti, önemi, şerh yöntemi ve dil bilimsel özellikleri ele alınmıştır. Yine bu eser bağlamında yazarın Kur'ân-ı Kerîm'den, hadislerden ve Arap şiirinden delil getirme yöntemi üzerinde durulmuştur. Bunlar dışında Zekeriya el-Ensârî'nin şerhindeki detayları ortaya koyan konulara atıfta bulunulmuştur.

Burada çalışmanın seçim aşamasından tamamlanmasına kadar geçen süreçte benden yardım ve önerilerini esirgemeyen danışmanın Doç. Dr. Murat Tala'ya teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak Allah'ü Teâlâ'dan başlangıçta ve sonda yaptığımız ve söylediğimiz şeylerde bizlere başarı, ihlas ve makbuliyet ihsan etmesini niyaz ediyorum.

KISALTMALAR

- bk. : Bakınız
bs : Baskı
h. : Hicri
b. : İbn
hz. : Hazreti
m. : Miladi
ö. : Vefat tarihi
s. : Sayfa
s.a.v. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk. : Tahkik
ty. : Basım tarihi zikredilmemiş
c. : Cilt

TRANSKRİPSİYON

Bu çalışmada aşağıdaki transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır.

آناى	Â	ثا	Ş	س	S	فا	F
و	Û	ج	C	ش	Ş	قا	Q
إ	Î	ح	H	ص	Ş	كا	K
ي	Î	خ	H	ض	Đ	ل	L
أ	' , A	د	D	ط	Ṭ	م	M
أ	U	ذ	Z	ظ	Z	ن	N
ب	B	ر	R	ع	'	ه	H
ت	T	ز	Z	غ	Ġ	و	V

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bu araştırmada, nahiv alanında değere sahip olan, telifin altın çağında Arap dil biliminde büyük bir şöhrete sahip ve ilim öğrencilerinin önemli kaynakları arasında yer alan *Bulûğu'l-ereb bi-şerhi Şuzûri'z-zehab* adlı eserin analizi yapılmıştır. Nahiv konularının da ele alındığı bu eserde, Zekeriya el-Ensari'nin dili üzerinde de durulmuştur. Zekeriyyâ el-Ensârî, eserinde öğrencilerin kolayca anlayabileceği bir dil kullanmıştır. Bu çalışma, Zekeriya el-Ensari'nin nahiv ilmi üzerindeki etkisine ve *Şuzûru'z-zehab* adlı eser üzerine kaleme aldığı şerhin önemine dayanmaktadır. Zekeriyyâ el-Ensârî bu eserde, asıl metnin şevahidini bir araya getirmiş, ibarelerinde neler kast edildiğini ve metnin ihtiva ettiği nahve dair ahkâm ve mesaili beyan etmiştir. Sonra bunlara dair nahiv bilginlerinden alıntılar yapmış ve örnekler getirmiştir. Ardından çalışmamızda Zekeriya el-Ensari'nin *Şuzûru'z-zehab* adlı eserin anlaşılmasına yönelik ne katkı sağladığı, şerh ederken takip ettiği metot, şerhte dikkat çeken noktalar, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerden ne derece etkilendiğinde bahsedildi. Bunun *Bulûğu'l-ereb* adlı şerhteki yansımalarını incelendi. Diğer taraftan söz konusu esere yazılan diğer şerhlerden de istifade ederek bunları konumuzu teşkil eden Zekeriya el-Ensari'nin şerhi *Bulûğu'l-ereb* ile karşılaştırıldı.

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Zekeriya el-Ensari'nin *Bulûğu'l-ereb* adlı şerhini incelemek ve Arap dili açısından değerini ortaya koymaktır. Ayrıca eğitsel bir metoda dayanan söz konusu eserin telif yöntemini açıklamaktır. Yine İbn Hişam'ın ve Zekeriya el-Ensari'nin ilimi şahsiyetlerini ortaya koymaktır.

3. Araştırmanın Önemi

Bulûgu'l-ereb adlı eser iki bakımdan önem taşımaktadır:

Birincisi şerh etmek üzere ele alınan bu kitabın asıl metinleri, ilim ehli olan ilk müçtehitler tarafından büyük ilgiye mazhar olmuş ve hakkında birçok şerh, haşiye ve notlar kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu eser, asıl önemini *Şuzûru'z-zeheb* adlı eserden almaktadır.

İkincisi Zekeriya el-Ensari, *Şuzûru'z-zeheb*'in ilmi içeriğine ek olarak kendi katkılarını sunmuştur. Ayrıca farklı bir üslupla öğrencinin zihnine yakın, uzatmadan, ince noktalara işaret ederek ve yerinde deliller getirerek bir şerh ortaya çıkarmıştır.

Bu araştırmada, söz konusu şerhi mukaddimesinden başlayıp son konusuna kadar Zekeriya el-Ensari'nin şerhte yaptıklarını açıklayan konuları ele alınmış, daha önce yapılan araştırmalara atıfta bulunarak, detaylı bir şekilde tahlil edilmiştir. Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin Zekeriya el-Ensari'nin üzerindeki etiklerinin şerhine olan yansımalarından, onun dilinden ve istihsat yönteminden bahsedilmiştir.

4. Araştırma Yöntemi

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Zekeriya el-Ensari'nin hayatı, çağı; İbn Hişam'ın hayatı, *Tabakat*, tarih ve geçmiş çağlardan bahseden kitaplardan istifade edilerek açıklanmıştır.

İkinci bölümde *Bulûgu'l-ereb* adlı eser detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. İlk olarak söz konusu eserin kıymetinden, kaynaklarından, şevahitlerinden, şerh edenin kitap üzerindeki çalışmalarından, şerhin yönelimlerinden ve kitabın üslubundan bahsedilmiştir. Ardından bu bölümde Zekeriya el-Ensari'nin yönteminden, nakilci mi, şarih mi yoksa konuya eleştirel yaklaşan ve temellendirmede bulunan bir kimse mi olduğu hususları örnekleriyle izah edilmiştir. Burada İbn Hişam'ın *Şuzûri'z-zeheb*'i ve Cevheri'nin *Şerhu'z-Şuzûr*'u gibi eser üzerine yazılmış şerhlerden istifade edilmiştir. Bu eserler oldukça özlü şerhlerdir. Zira bunlarda öğrenciler için sadece bazı manaların izahı yapılmıştır. Fakat *Bulûgu'l-ereb*'de oldukça detaya inilmiş, tanımların açıklamaları yapılmış, bunlar analiz edilmiş, hükmü izah eden ince noktalar, tartışmalı

yönler izah edilmiştir. Daha sonra dilsel görüşler, açıklayıcı birçok şevahit ile de delillendirilmiştir. Buradan sonra İbn Hişam ile Zekeriya el-Ensari arasındaki ilgi izah edilmiş, onun şerhinin öneminden bahsedilmiş, bu şerhin mahiyeti hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Üçüncü bölümde Zekeriya el-Ensari'nin Kur'ân-ı Kerîm'den, Hadis-i Şerifler'den ve Arap şiir ve sözlerinden getirdiği istihsatlar incelenmiştir. Daha sonra üç şerh karşılaştırılmış ve araştırmada ulaşılan sonuçlar belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
ZEKERİYYÂ EL-ENSÂRÎ VE İBN HİŞÂM EL-ENSÂRÎ

1.1. Zekeriyyâ El-Ensârî'nin Yaşadığı Dönem

Zekeriyyâ el-Ensârî, hicri 824-926 yılları arasına tekabül eden bir zaman diliminde dokuzuncu asırla onuncu asır arasında yaşamıştır. Bu, miladi olarak 1421-1520 tarihleri arasına denk gelmektedir. Zekeriyyâ el-Ensârî, Memlüklerin hüküm sürdüğü Mısır'da doğmuş ve Memlüklerin son zamanlarına ve Osmanlı'nın bölgedeki hükümranlığının başlangıcına şahit olmuştur. Bu dönem, siyasi, bilimsel ve sosyal düzeylerde önemli olayların gelişimine tanık olduğu için İslam tarihinin dikkat çeken dönemlerinden biri sayılmıştır.¹

1.1.1. Siyasi Durum

Zekeriyyâ el-Ensârî'nin hayatı, Memlüklerin hükmü altında bulunan Mısır'da başlamıştır. Zekeriyyâ el-Ensârî, Memlüklerin son zamanlarına, bu devletin düşüp idarenin Osmanlı'ya geçişine tanık olmuştur. Zekeriyyâ el-Ensârî, ömrünün son zamanlarını, onuncu asrın başlarında Osmanlı devletinin gölgesinde yaşamıştır.

Zekeriyyâ el-Ensârî'nin Memluk egemenliğinde yaşadığı dönem, başa geçmek ve zafer kazanmak amacıyla tertiplenen komplolarla ve bu yüzden meydana gelen ihtilaflarla dolu bir dönemdir. Memlükler döneminin bu karışık durumu, otuz üç yıldan fazla Mısır'a hâkim olmuştur. Bu dönem hükümdar ve padişahlar arasında meydana gelen anlaşmazlık ve çekişmelerle meşhur bir dönemdir.²

Dokuzuncu asırda meydana gelen olaylara gelince, bu dönemin Müslümanların yaşadığı en zor çağ olduğu ifade edilebilir. İslam ülkeleri, Timur kumandasında bulunan Moğolların saldırılarına maruz kalmış, savaşlar Anadolu'ya kadar uzanmış, Sultan Beyazıt esir alınmıştır.³

---

¹ Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî, *Naẓmu'l-ıkyân fî a'yânî'l-a'yân*, thk. Philip Khuri Hitti (Beyrut: el-Mektebetu'l-ilmîyye, 1927), 113.

² Muhammed Sûheyil Takkuş, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısır ve Bilâdi's-Şâm* (Beyrut: Daru'n-Nefâis, 1997),72.

³ İbn Arabşah, Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. İbrâhîm b. Arabşâh el-Ensârî el-Dımaşkî el-Hanefî, *'Acâ'ibu'l-mağdûr fî nevâ'ibi Teymûr* (Kahire: Mısır Hidivliği, Vâdinnîl Matbaası, ty.), 135.

Ancak aynı asırda Fatih Sultan Mehmet, 857-1453 yılında şimdiki adı İstanbul olan Konstantiniye'yi fethetmeyi başarmış ve böylece Hz. Muhammed'in (sav) övgüsüne mazhar olmuştur.⁴

Dokuzuncu asırda, hicri 897/1492 senesinin sonlarında Endülüs'teki son İslam kenti düşmüş ve İspanyollar, Endülüs'e hâkim olmuştur.⁵

Onuncu asır, önemli hadiselerle dolu bir dönem idi. Nitekim İspanya ve Portekiz, İslam ülkelerine karşı taarruza geçmiştir. Bu dönemde Yavuz Sultan Selim, Müslümanların halifesi olmuştur. Yavuz Sultan Selim, hicri 920/1514 senesinde, yani tahta geçtikten bir sene sonra, Müslümanlara karşı İspanyollarla işbirliği içinde olduğu anlaşılan Safevi devletine savaş açmış ve onlarla yaptığı birçok savaştan galip çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim, aynı şekilde Müslümanlara karşı Safeviler ile işbirliği yaptıkları tespit edilen Memlûklere de savaş açmış ve onları Şam beldelerinde, Mercidâbık'ta ve Ridaniye savaşlarında hezimete uğratmıştır. Böylece Memlûk devletine Mısır'da son vermiş ve Abbasi halifesi, Yavuz Sultan Selim için hilafetten çekilmiştir. Böylece Yavuz Sultan Selim halifesi olmuş ve Osmanlı hilafeti başlamıştır.⁶

O dönem Mısır; Şam, Irak ve Endülüs'ten buraya hicret eden birçok Arap âlimi ile dolu idi. Bölgenin kavuştuğu istikrar ve güvenlik nedeniyle hepsi Mısır'da kalmayı tercih etti. Mısır'ın bundan sonraki dönemde ilmi ve medeniyet olarak gelişmesine; İslami ilmilerin merkezi oluşuna ve içinde birçok âlim barındırmasına bu husus temel faktör olmuştur.⁷

1.1.2. Sosyal Durum

Zekeriyâ el-Ensârî'nin yaşadığı dönemde meydana gelen olaylar, Müslüman olan Araplardan ve Arap olmayanlar ile karışık bir toplum tabakası ortaya çıkardı.

---

⁴ Ali Muhammed es-Sallâbî, *Fatih Sultan Mehmed: Konstantîniyye Fatihî* (Beyrut: el-Mektebetu'l-mısriyye, 2010), 110.

⁵ Ebu'l-Berekât Zeynuddîn Muhammed b. Şehâbiddîn Ahmed b. İyâs el-Hanefî, *Bedâ'î'u'z-zuhûr fî vekâ'i'd-duhûr* (Mısır: Genel Kitap Kurumu 1975), 5/370.

⁶ Mahmud Rızk Selîm, *Asru salâtîni'l-memâlik ve netâicuhu'l-ilmî ve'l-edebî* (Mısır: Eladab kütüphanesi, 1952), 2/333.

⁷ Selim, *Asru salâtîni'l-memâlik*, 3/17.

İspanya ve Portekiz orduları, İslam ülkelerine saldırdıktan ve Endülüs'ü ele geçirdikten sonra; bunun yanında Timur komutanlığındaki Moğolların doğudaki İslam beldelerine hücum etmeleri ve Anadolu'ya hâkim olmaları ile birlikte İslam coğrafyasında büyük bir göç hareketi görüldü. Bu göçler neticesinde çoğu daha istikrarlı ve güvenli olan Mısır'a yerleşti.⁸ Bunun sonucunda Mısır'da pek çok kültür, muhtelif sınıflar ve birbirinden farklı düşünceler meydana geldi. Böylece farklı bölgelerden göç eden insanların bir araya geldiği Mısır'ın önemi arttı.

Mısır toplumunda aşağıdaki şekilde kategorize edebileceğimiz karışık toplum sınıfları meydana geldi:⁹

- 1) Memlükler: Bu sınıf, Memlüklerin hükümdar ve yöneticilerinden oluşuyordu. Müreffeh bir hayat süren ve varlık içinde yüzen bu sınıf, ülkenin bütün kaynaklarına sahip bulunuyorlardı.
- 2) Mısırda mevcut bulunan ikinci toplum tabakası ise devlette görev alanlardan, fakih ve âlimlerden, edip ve yazarlardan oluşmaktadır.
- 3) Üçüncüsü ise tüccarlardan ve varlıklı kimselerden oluşmaktadır. Bunlar sultanlara yakın kimselerdi, zira bunlar, sultanların temel finans kaynaklarını oluşturuyordu.
- 4) Mısır'da bulunan dördüncü toplum tabakasını ise avam yani halk oluşturuyordu. Emekçiler, zanaatı olanlar, küçük esnaf ve dar gelirliler bu tabakada bulunurlardı.
- 5) Beşinci tabakayı ise çiftçiler oluşturuyordu. Nüfusun çoğunluğu çiftçilerden oluşuyordu. Bunlar ziraatla meşgul olurlar, köy ve kırsal kesimlerde ikamet ederlerdi.
- 6) Toplum tabakalarının en altında ise kentin civar muhitlerinde ikamet eden ve sultanın itaatinde bulunmayan bedeviler bulunmaktaydı.¹⁰

---

⁸ Takkuş, *Târihu'l-memâlik*, 139.

⁹ bk. Takkuş, *Târihu'l-memâlik*, 139-143.

¹⁰ bk. Takkuş, *Târihu'l-memâlik*, 139-143.

Bu asırda iş kolları ve insanların icra ettikleri meslekler çeşitlilik arz ediyordu. İnsanların geçimlerini sağlayıp kazanç elde ettikleri mesleklerden bazıları şunlardı:¹¹

- Ticaret ve tarım
- Pamuk dokumacılığı
- Arıcılık
- Marangozluk ve ahşap işleri
- Dikiş nakış
- Mürekkep imalatı
- Kitap alım satımı
- Yün dokumacılığı
- Belgeleri imzalamak (noterlik)
- Çocuklara okuma yazma öğretmek
- Doğal kaynak suyu satışı
- Mushaf yazıcılığı ve bunları yüksek fiyata satma
- Demir çelik işi

Böylece insanların ihtiyaç durumuna göre icra edilen mesleklerin o asırda nasıl çeşitlilik arz ettiğini görmekteyiz. Bu dönem, Mısır'da hayat istikrar kazanmış, hükümdarlar, yaşamın inşası ve insanların daha iyi bir hayat sürmeleri için gerekli alt yapıların inşasına önem göstermişlerdir.

1.1.3. Kültürel Durum

Memlükler zamanında ilimi ve kültürel hayat dikkat çekici şekilde parladı ve gözle görülür bir ilerleme oldu. Bütün ilimler, Memlükler zamanında çok açık bir şekilde gelişti. Mısır, o dönem İslam âleminin bir kandili haline geldi. Bunun birkaç sebebi vardır:

Abbasi hilafetinin, Moğollar eliyle miladi 1258 senesinde Bağdat'ta düşürülmesinin ardından İslam âleminde Mısır'ın önemi arttı. Mısır, dini liderlik konusunda Irak'ın varisi konumuna geldi. Ayrıca Moğollar tarafından gerçekleştirilen

---

¹¹ Ebu'l-Mekârim Necmuddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî ed-Dımaşkî, *el-Kevâkibu's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yâni'l-mi'eti'l-âşire*. thk. Halil Mansur (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1997), 3/51.

yıkım ve viranelikten sonra birçok âlim, savaşçı Moğol eşkıyalarından korumak amacıyla kitap ve ilimlerini Mısır'a taşıdı. Bunun yanında Endülüs ve haçlılarla yapılan savaşlar neticesinde düşen Şam ve Mağrip beldelerinde bulunan âlimler de buralar düştükten sonra istikrar arz eden Mısır'a göç ettiler.¹²

Mısır'da ilmi hayatın yeşermesi ve canlanmasının diğer faktörleri şunlardır:

Memlükler insanları, ilme yönelmeye, âlimleri gözetmeye, okul ve kütüphaneler inşa etmeye, buralarla ilgilenmeye ve bunun için harcamada bulunmaya teşvik etmiştir. Bununla birlikte Mısır'da simge ve önder birçok âlim ortaya çıkmıştır. Bunların tedris, telif ve davet yapmak suretiyle ilmi hayatı canlandırma konusunda büyük etkileri olmuştur.¹³ Hadis usulüne dair kaleme alınan *el-Elfiyye* adlı eserin sahibi Zeynuddîn el-İrâkî (ö. 806/1403), *Fethu'l-Bârî* adlı eserin yazarı İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), Celalettin el-Mahallî (ö. 864/1460), Şemsettin el-Sehâvî (ö. 902/1497), Celaledîn el-Suyûtî (ö. 911/1505) ve benzeri birçok eşsiz âlimin ilmi hayatı canlandırmak hususunda önemli etkileri söz konusudur.¹⁴

1.1.4. Lügavi ve Edebi Durum

Daha önce Zekeriyâ el-Ensârî'nin Memlüklerin sonu ve Osmanlı hilafetinin başlangıç dönemlerine yettiğinden bahsetmiştik. Bu dönemdeki lügavi yani dilsel hayata baktığımızda özelde Arapçanın genelde ise diğer ilimlerin dikkat çekici bir çağ yaşadığını görmekteyiz. Ayrıca bu asırda bunlara büyük önem verilir; âlimler, edipler ve şairler için özel meclisler kurulurdu.¹⁵

Memlükler zamanında ilmi harekete yön veren ve etki eden çok sayıda meşhur âlim yetişmiştir. Örneğin İmam Nevevî, el-İzz b. Abdisselâm, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye, İbn Hacer el-Askalânî, ez-Zehebî, el-Kâfiyecî, İbn Cemâa, İbn Kesir, el-Makrîzî, İbn Tağrîberdî, el-Kalkaşendî ve İbn Kudâme el-Makdisi bunlardan sadece bazılarıdır.¹⁶

¹² Selim, *Asru salâtîni'l-memâlik*, 1/17.

¹³ Âdil Zeytûn, *Târîhu'l-memâlik* (Dımaşk: Menşûrâti Câmîati Dımaşk, 2000), 175.

¹⁴ Takkuş, *Târîhu'l-memâlik*, 352.

¹⁵ Takkuş, *Târîhu'l-memâlik*, 175.

¹⁶ Selim, *Asru salâtîni'l-memâlik*, 3/17.

Osmanlı devleti dönemine geçişle beraber dile, edebiyata olan ilginin arttığını ve bu alanda önemli gelişme ve ilerlemelerin olduğunu görüyoruz. Bunun birkaç sebebi vardır:

- 1) Osmanlı sultanları, âlimlere önem vermiş, onlara büyük saygı göstermiş, onları takdir etmişlerdir. Âlimler için okul ve tekkeler inşa ederek onları ilme teşvik etmişler ve bu alandaki iş ve başarıları mükâfatlandırmışlardır.
- 2) Bu dönemde Arapça kitaplara olan talep artmıştır. Bu doğrultuda şerhler, tasnifler ve tefsirler alabildiğine çoğalmıştır.
- 3) Osmanlı döneminde ulema, görev ve sorumluluk almaya yanaşmamışlar, kendilerini ilme ve tasnife vermişlerdir. Osmanlı devleti, siyasi istikrar sağlamış; güven ve istikrar sağlama işini ayan ve âlimlere bırakan Memlûklerin aksine, güvenliği sağlamak için özel askerler görevlendirmiştir. Böylece âlimler, kendilerini edebi ürün yaratmaya verme fırsatı bulmuşlardır.
- 4) Mısır ve Şam beldeleri, Osmanlı devletine ait ülkeler arasındaki geçişlerin merkezi tayin edilmiştir. Çünkü Mısır ve Şam beldeleri, Mekke ve Medine'ye ayrıca Anadolu'ya da yakın bölgelerdi.¹⁷

Kuşkusuz dil, mantık, beyan ve aruz ilimleri, en önemli ilimler idi. Çünkü dil, dini ilimlerin araştırılmasına ve etüt edilmesine bir vesile, bir araçtır.

Arap kültürü, miladi onuncu asırda bir felsefe grubu olan İhvân-ı Safâ cemiyetince yazılan ansiklopedik eser *Resâilü İhvâni's-Safâ* ve *el-Vefâ* adlı eserler sayesinde meşhur olmuştur. Bu eserler matematik, doğa, psikoloji, din ve felsefeye dair edebi bir üslupla kaleme alınmış ve dört bölümden oluşan elli iki konu içermektedir. Yine İbn Kuteybe'nin edebiyat ile muhtelif konulara dair eseri *Uyûnu'l-Ahbâr* ve Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî'nin *Mefâtihu'l-Ulûm*'u gibi çığır açıcı eserler de Arap kültürünün tanıtılmasına katkıda bulunmuştur.

Bunların yanında Câhiz'in (ö. 255/869) canlı türlerine, onların doğa ve yapılarına dair eseri *Kitâbü'l-Hayevân*'ı da bu hususta dikkate değer eserlerden biridir. Câhiz bu eserinde, cevher ve araz gibi felsefi ve ilmi konuları tartışmıştır. Arap

---

¹⁷ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâ'ire*, 2/26.

edebiyatına dair kaleme aldığı *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinde ise beyan ve dil felsefesi temelli şiir ve nesirlerden seçkilere yer vermiştir.¹⁸

1.2. Zekeriyâ el-Ensârî'nin Hayatı

1.2.1. Adı ve Ailesi

Zekeriyâ el-Ensârî'nin tam adı Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyâ es-Suneykî eş-Şâfiî el-Ensârî el-Hazrecî Muhyiddin Ebû Yahyâ'dır. Mısır'ın Kuzey kesiminde bulunan Şarkiye iline bağlı, eski adı Suneyke olan el-Halime köyünde dünyaya geldi. Köyüne nispetle kendisine “es-Suneykî” lakabı verildi.¹⁹

Zekeriyâ el-Ensârî'nin hangi tarihte doğduğu konusunda tarihçiler arasında bir ittifak yoktur. Söz gelimi Suyûtî, varsayıma dayalı olarak ve takriben Zekeriyâ el-Ensârî'nin doğum tarihini 824/1421 olarak kaydetmiştir. Sehâvî ve diğer tarihçiler ise Zekeriyâ el-Ensârî'nin 826/1422 yılında doğduğunu belirtmişlerdir. Zekeriyâ el-Ensârî, Sükeyne köyünde yetişmiş, ardından Kahire'ye taşınmıştır.²⁰

Zekeriyâ el-Ensârî, küçükken, henüz on yedisinde babasını kaybetmiştir. Geride bir yetim çocuk bir de dul bir eş bırakmıştır. Kendisini annesi yetiştirmiştir. Zekeriyâ el-Ensârî'nin okuyup ilme yönelmesinde annesi tarafından yapılan yönlendirmelerin büyük payı vardır. Zekeriyâ el-Ensârî'nin eğitim masraflarını, Ezher âlimlerinden bir şahıs üstlenmiş, böylece Zekeriyâ el-Ensârî kendisini ilme verme fırsatı bulmuştur.²¹

Zekeriyâ el-Ensârî'nin Muhyiddin, Muhibbuddin ve Yusuf adından üç çocuğu olmuştur.²²

Zekeriyâ el-Ensârî, Sükeyne'de doğmuştur. Kendisi burada yetişmiş, eğitimde adet olduğu üzere ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm ezberlemeye başlamış ve fikhin

---

¹⁸ Said Abdülfettah Aşur, *Mısır ve 'ş-Şâm fî asri'l-Eyyubîn ve'l-Memâlik* (Beyrut: Daru'n-nahza'ti'l-ilmîyye, 1999), 280.

¹⁹ Suyûtî, *Naẓmu'l-'ıkyân*, 113.

²⁰ Ömer Rıza Kehâle, *Mu'cemu'l-muellifîn* (Beyrut: er-Risâle Vakfı, 1993), 4/182.

²¹ Zeyneddin Zekeriyâ b. Muhammed b. Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî bi-şerhi Elfiyyeti'l-'Irâkî*, thk. Abdullatif el-Hemim – Mahir Yasin el-Fahl (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2002), 1/38.

²² Sehâvî Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *ed-Đav'u'l-lâmi' li-ehli'l-ğarni't-tâsi'* (Beyrut: Daru'l-cil, 1992), 10/225.

genel kaidelerini okumuştur. Bu bağlamda fıkhâ dair kaleme alınan ‘*Umdetu’l-Ahkâm ve Muhtasaru Tebrîzî*’ adlı eserleri okumuştur. Sonrada bütün yönleriyle ilim ve âlimlerin başkenti olduğunu gösteren Kahire’ye gitmiştir. Bu yolculuğu tek başına yapmıştır.²³

Zekeriyâ el-Ensârî’nin fakir ve yokluk içinde büyüdüğü söylenmiştir. Anlatıldığına göre kendisi camide acıkınca gece dışarı çıkar, karpuz kabuğu toplayıp onlarla karnını doyururdu.²⁴

Zekeriyâ el-Ensârî kendisi hakkında şunları ifade eder: “Çocukken köyden gelmişim. Hiçbir dünya işiyle meşgul olmadım. Kalbimi kimseye bağlamadım. Okulda çok aç kaldım. Gece dışarı avluya çıkar, bulabildiğim karpuz kabuklarını toplar, avlunun etrafında yerdim. Ekmek yerine bununla yetinirdim. İki sene böyle devam etti. Sonra Allah veli kullarından birini bana gönderdi. Bu şahıs, değirmende çalışırdı. Beni arar sorar, yiyecek içecek, kıyafet ve kitap gibi ihtiyaç duyduğum şeyleri bana satın alır ve bana “Neye ihtiyacın olursa olsun, bana söylemekten çekinme” derdi. Yıllarca böyle devam etti. Bir gece insanlar uyurken benim elimden tuttu ve bana “kalk” dedi. Kalktım. Beni uzun bir merdivenin başında durdurdu ve “şu şuraya çık” dedi. Son basamağa varıncaya kadar bana “çık” demeye devam etti. Sonra “in” dedi. İndim. İndikten sonra bana “Zekeriya, akranların ölünceye kadar yaşayacaksın, önemli biri olacaksın, İslâm alimi olacaksın, akranlarının önüne geçeceksin. Onlar senin öğrencilerin olacak. Sonra görmez olacaksın” dedi. Ona “ne yapmam gerekiyor” dedim. Sözü bitirmeden gözden kayboldu. Bundan sonra onu bir daha görmedim.”²⁵

Zekeriyâ el-Ensârî’nin fazilet ve üstünlüğü anlaşıldığında her yerden kendisine peşi sıra hediyeler ve bağışlar gelmeye başladı. Nitekim kadılık makamına gelmeden önce kendisinin 3000 dirhem parası vardı. Bu parayla en güzel kitapları topladı. Okurlarına ilmi ve maddi faydalar sağladı. Sultan Kayıtbay onu kâdilkudât olarak tayin etti. Kendisi başta bu vazifeyi sultanın ancak yoğun ısrarları neticesinde kabul etti. Bu göreve geldiğinde Kayıtbay’ın bazı işlerde haktan saptığını gördü. Bunun üzerine Kayıtbay’ı tenkit eden ve yanlışlarından dönmesini tembih eden bir

²³ Zeyneddin el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî bi-şerhi Elfîyyeti’l-‘Irâkî*, 1/41.

²⁴ Gazzî, *el-Kevâkibu’s-sâ’ire*, 1/199.

²⁵ Gazzî, *el-Kevâkibu’s-sâ’ire*, 1/198.

mektup yazdı. Bunun üzerine Kayıtbay, Zekeriyâ el-Ensârî'yi kâdılkudâtlık makamından azletti. Böylece el-Ensârî rahat bir nefes almış oldu.²⁶

1.2.2. Hocaları ve Talebeleri

Fakih Muhammed b. Rebî ve Fakih el-Burhan el-Fakusi, Zekeriyâ el-Ensârî'nin hocalığını yapmıştır. Zekeriyâ el-Ensârî, Kur'ân-ı Kerîm'i bu iki hocada ezberlemiştir. Aynı şekilde 'Umdetu'l-ahkâm ve et-Tebrîzî'nin fıkha dair kaleme aldığı eseri *Muhtasar*'ın bir kısmını da bu iki hocada okumuştur. Ayrıca el-Kayani, Sâlih b. Ömer el-Bulkînî, es-Subkî, Şemmus el-Vefai, el-Haccâvî ve el-Bedreşî'den de ders aldı. el-Munâvî'nin derslerine katıldı. *et-Tenbîh* adlı eseri, eş-Şemsü'l-bami'ye okudu. Muhyiddin Kâfiyeci ve Şirvani'den fıkıh usulü dersleri okudu. İzzeddin b. Abdüsselâm'dan okumak ve dinlemek suretiyle bütün akaid derslerini aldı.²⁷ Nahiv derslerini Kemâleddin İbnu'l-Humâm'den aldı. Sarfî ise İzzeddin b. Abdisselâm ve Şirvânî'den aldı. İzzeddin b. Abdisselâm'ın *Şerhu't-Tasrîfi'l-İzzî* adlı eserini Muhammed b. Ahmed el-Keylani'ye okudu. Meani, bedî' ve beyan ilimlerini el-Kayani'den adlı. Dinleme ve okuma şeklinde bu konuda kendisinden uzun dersler aldı. Mantık ilmini ise İbnü'l-Hümâm, el-Ebdi ve Zeyn Cafer el-Ucni'de okudu. Dil derslerini ise el-Kayani ve Muhyiddin Kâfiyeci'den aldı. Zekeriyâ el-Ensârî; tefsir, fizyoloji ve mühendislik, mikat, ferâiz, cebr ve münazara derslerini de yine bu iki âlimden aldı. Kendisi İbn Hacer el-Askalânî'den de yine tefsir dersleri almıştır. Eş-Şems el-Hicazi ve el-Butici'den de ferâiz ve matematik dersleri aldı. Tıp ilmini hocası Cafer'den aldı. Aruz ilmini Şerif b. el-Haşşab'dan, ebcet ilmini ise eş-Şihab Ahmed el-Ezkavi ve Muhammed Fumi'den aldı. Tasavvufu Ebu Abdullah el-Ğamri, Şihab Ahmed el-Ezkavi ve Muhammed el-Fumi'den öğrendi. Hat derslerini ise Zeyn b. Ayyaş el-Mekki'den aldı.²⁸

Önde gelen büyük âlimler Zekeriyâ el-Ensârî'ye icazet vermişlerdir ki İbn Hacer el-Askalânî bunlardan biridir. İmam İbn Hacer el-Askalânî der ki: "Kur'ân-ı Kerîm'i öğrendiği şekilde okutması, fıkıhî ise İmam'ın belirttiği ve razı olduğu şekilde

²⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu'l-'allâm bi-şerhi'l-İ'lâm fi ehâdîsi'l-ahkâm*, thk. Ali Muhammed Avvâd – Âdil Ahmed Abdulcevat (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2000), 28.

²⁷ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâ'ire*, 1/199.

²⁸ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâ'ire*, 1/200.

takrir etmek üzere Zekerıyyâ el-Ensârî'ye icazet verdim. Allah Teâlâ beni ve onu, kendisine kavuşmayı uman ve ondan huşu duyan kimselerden eylesin.”²⁹

Zekerıyyâ el-Ensârî', yaşadığı dönemde büyük bir üne sahipti. Sahip olduğu bu ün, İslam ülkelerinin her köşesine ulaşmıştı. Bu bağlamda ona öğrencilik etmek ve onun sahip bulunduğu bol miktardaki muhtelif ilimlerden istifade etmek üzere kendisine her yerden ilim talebesi gelmekte idi. Zekerıyyâ el-Ensârî, öyle bir aşamaya gelmişti ki döneminin eşsiz âlimlerinden birisi olmuştu. Bu yüzden birçok kimse ya şifahi olarak ya da bir aracı vasıtası ile kendisinden ilim öğrenmişti.³⁰ Bunlardan bazıları şunlardı:

- **Şehâbeddin er-Remli (ö. 957/1550):** Kendisi, hocasının yanında kalmış ve ondan istifade etmiştir. Zekerıyyâ el-Ensârî, bu öğrencisine değer vermiştir. Fetva verme ve ders okutmak, eserlerini hayatta iken ve öldükten sonra tashih etmek üzere ona icazet vermiştir. Bu konuda Şehâbeddin er-Remli'den başkasına izin vermemiştir. Mısır'da şeri ilimler konusundaki liderlik onda kalmış, hatta bütün Şafii âlimleri kendisine öğrencilik etmiştir.³¹
- **İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1566):** Zekerıyyâ el-Ensârî'den ders almıştır. Ne zaman derse gelse Zekerıyyâ el-Ensârî, onun için Allah'a, kendisini dinde fakih kılması için dua ederdi. Ünü her yere yayılan İbn Hacer el-Heytemî, İmâmü'l-Haremeyn, Hicaz'ın müftüsü oldu.³²
- **Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1569):** Zekerıyyâ el-Ensârî, Şehâbeddin er-Remli'den ve başkalarından ders aldı. Hocaları kendisine ders okutmak ve fetva vermek üzere icazet verdiler. Hocalık yaptığı dönemde ders okutup fetva verdi. Çok sayıda kimse kendisinden istifade etti. Hatîb eş-Şirbînî, Şafii mezhebindeki konuların tahkik edilip yazıya geçirilmesinde büyük payı olan müteahhirîn Şafii imamlarından biri kabul edilmiştir.³³

²⁹ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 3/236.

³⁰ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâ'ire*, 1/201.

³¹ İbnu'l-İmâd Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût (Beyrut: Daru İbn Kesir, 1986), 10/454.

³² İbn Hacer El-Heytemî Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî, *el-Fetâva'l-kubra'l-fikhiyye* (Beyrut: Daru'l-fikr, ts), 1/9.

³³ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*, 10/561.

- **Şemseddin er-Remlî (ö. 1004/1596):** Kendisi “Küçük Şafii” lakabıyla anılmaktadır. Zekeriyâ el-Ensârî’den ders okumuş, Mısır’da Şafii mezhebinin önderi haline gelmiştir. Yine o, Şafii mezhebinin önde gelen imamlarından olmuştur.³⁴
- **Muhammed b. Salim et-Tablavi (ö. 966/1559):** Zekeriyâ el-Ensârî’den ders okumuş, akranları vefat ettikten sonra diğer ilimlerde tek otorite kendisi kalmıştır. Kendisi, dersleri kitaptan değil ezberden veren bir âlim idi.³⁵
- **Umeyra el-Berlisi (ö. 957/1550):** Zekeriyâ el-Ensârî’den ders aldı, akranları vefat ettikten sonra Şafii mezhebinin tek otoriter muhakkik alimi idi.³⁶
- **Abdülvehhâb eş-Şa’rânî (ö. 973/1566):** Şa’rânî, tam on yedi yıl boyunca Zekeriyâ el-Ensârî’nin kitaplarından tasavvuf ve fıkıh ilimleri okumuştur.³⁷

1.2.3. İlmî Şahsiyeti

Zekeriyâ el-Ensârî, Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlemiş, ‘*Umdetu’l-ahkâm* ve et-Tebrîzî’nin *Muhtasar*’ının bir kısmını okumuştur. Hicri 841/1437 senesinde Kahire’ye gittiğinde söz konusu *Muhtasar*’ı tamamlamış, ardından *Minhâcu’l-aslî*’yi ve *Elfiyye*’nin yarısını ezberlemiştir. Az bir müddet Kahire’de kaldıktan sonra memleketine dönmüş ve ciddi bir surette ilimle meşgul olmaya devam etmiştir. Zekeriyâ el-Ensârî, fetva vermek ve ders okutmak konusunda birçok kimseden icazet almıştır ki İbn Hacer el-Askalânî bunlardan biridir.³⁸

Zekeriyâ el-Ensârî’nin yıldızı parlamış, yüksek bir mevkie ulaşmıştır. Kendisini ilme vermiş küçüklüğünden itibaren kendini bu yola adanmıştır. Kur’ân-ı Kerîm, kıraat, akide, tefsir, fıkıh, hadis, Arap dili ve mantık ilimlerine dalmış neredeyse her bir ilim dalında bir eser ve çalışma vücuda getirmiştir. Ayrıca eğitim ve fetva konusunda da ehil ve uzman bir kimse olmuştur.³⁹

³⁴ Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Suleymân el-Kurdî ed-Dımaşkî el-Medenî, *el-Havâşî’l-Medeniyyetu’s-sugrâ el-minhâci’l-kadîm* (Mısır: el-Matbaatü’l-meymeniyye, 1989), 2-3.

³⁵ İbnü’l-İmâd, *Şezerâtu’z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, 10/506.

³⁶ İbnü’l-İmâd, *Şezerâtu’z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, 10/454.

³⁷ Ziriklî Ebû Gays Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A’lâm* (Beirut: Daru’l-ilm li’l-melâyin, 2002), 1/103.

³⁸ Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi’ li-ehli’l-karni’t-tâsi*, 3/234.

³⁹ Ayderûs Abdülkâdir b. Abdullah, *en-Nûru’s-sâfir’an ahbâri’l-karni’l-âşir*, thk. Ahmed Haleh – Mahmud el-Arnaût – Ekrem el-Buşî (Beirut: Daru’s-sadr, 2001), 115.

Zekeriyyâ el-Ensârî hakkında söylenen sözlerden bazıları şunlardır:

el-Ayderûsî, Zekeriyyâ el-Ensârî'yi “şeyhülislam, kâdılkudât ve abitlerin süsü olarak nitelemiştir.⁴⁰

el-İzzî ise Zekeriyyâ el-Ensârî'yi hocaların hocası, muhakkiklerin önderi, mudakkiklerin en fakihi, kelimcilerin dili, fakih ve muhaddislerin seyyidi, kâmil veli, şeriat ve hakikati kendinde toplayan, kâdılkudât ve hakkın kılıçlarından bir kılıç olarak tavsif etmiştir.⁴¹

İbn Hacer el-Heytemî, hocalarını anlattığı *Mu'cem* adlı eserinde şunları ifade eder: “Bu eserin başında ilk olarak hocamız Zekeriyyâ el-Ensârî'yi anlattım. Çünkü kendisi, dünyada gördüğüm âlimlerin ve imamların en değerlisi, kendisinden rivayette bulunduğum kimselerin en üstünüdür. O, önder âlimlerin direğidir, Allah'ın varlık üzerindeki hüccet ve delilidir.⁴²

el-Ayderûsî, kendisinden ve eserlerinden herkesin faydalanması ve insanların ihtiyaç duyduğu birçok şeye cevap vermesi nedeniyle Zekeriyyâ el-Ensârî'nin on dokuzuncu Asrın başının müceddidi olduğu fikrini benimsemiştir.⁴³

el-İzzî, Zekeriyyâ el-Ensârî hakkında şunları ifade eder: “Zekeriyyâ el-Ensârî, mütevazı, edepli, iffetli ve insanlarla iyi geçinen bir kimse idi. Dünya nimetlerine tamah etmez, çok yiyip içmez, insanlara çok karışmaz, insanların elindekine tenezzül etmeyen izzet-i nefis sahibi, kimseyle münakaşa etmeyen sabırlı bir kimseydi.”⁴⁴

Zekeriyyâ el-Ensârî, yaşı ilerlediğinde de hiç durmamış, hep eğitim faaliyetlerinde bulunmuş, her tabakadan seçkin insanlar kendisinden istifade etmiştir. Birçok esere şerh yazmış, sayısız eser telif etmiştir. Fetva vermek konusunda temkinli davranmış, bu konuda orta bir yol tutmuştur. Fetva vermek konusunda başkalarıyla yarışa girişmemiş olması, Zekeriyyâ el-Ensârî'nin iyi yanlarından bir tanesidir.

⁴⁰ Ayderus, *en-Nûru's-sâfir*, 172.

⁴¹ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâ'ire*, 1/198.

⁴² Zeyeneddin b. Zekeriye b.muhammet b. Zekeriye elensari, *Fethu'l-Bâkî bi-şerhi Elfiyyeti'l-'Irâkî*, 1/57.

⁴³ Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 11.

⁴⁴ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 3/236.

1.2.4. Görevleri

Zekeriyyâ el-Ensârî'nin aldığı resmi görevlerden bazıları şunlardır:

- 1-Ezher hocalığı⁴⁵
- 2-El-İlm Camii'nde tasavvuf hocalığı⁴⁶
- 3-Tavaşi Camii'nde tasavvuf hocalığı⁴⁷
- 4-Zahir Hoşkadem'in inşa ettiği türbede hocalık görevi⁴⁸
- 5-Sabıkiyye Camii'nde fıkıh hocalığı⁴⁹
- 6-Şafii mescidinin yanında bulunan es-Sâlihiyye Medresesi'nde hocalık⁵⁰
- 7-El-Cemaliyye Medresesi'nde hocalık⁵¹
- 8-Tam yetkili olarak Karafe ve Evkaf nazırlığı
- 9-Salahiye Medresesi evkaf vekili⁵²
- 10- Eşref Kayıtbay döneminde kâdılkudâtlık⁵³

Zekeriyyâ el-Ensârî, pek çok okulda ders okuttuktan sonra kâdılkudâtlık makamına kadar yükselmiştir. İlk başta bunu kabul etmeyen el-Ensârî, hicri 886/1481'da Recep ayında kâdılkudât olmuştur. Eşref Kayıtbay'ın tahtta kaldığı süre zarfında bu görevine devam etmiştir. Gözleri zayıflayınca bu görevden çekilmiştir.

Bu görevleri icra ederken Zekeriyyâ el-Ensârî, eğitim, fetva ve tasnif çalışmalarını da sürdürmüştür. İbn Hacer el-Heytemî, Zekeriyyâ el-Ensârî hakkında der ki: “Zekeriyyâ el-Ensârî, ecdat ile ahfadı bir araya getiren bir köprü vazifesi görmüştür. İsnat ilmindeki yetkinliği ve yüceliği ile zamanın eşsiz şahsiyetlerinden birisiydi.

---

⁴⁵ Sehâvî Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *ez-Zeyl 'an Ref'i'l-işr*, thk. Cevdet Hilal – Muhammed Mahmut Suphi – Ali el-Cebbâvî (Mısır: el-Hey'etu'l-mısriyye li'l-kitâb, ts), 484.

⁴⁶ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 3/237.

⁴⁷ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 3/238.

⁴⁸ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 3/238.

⁴⁹ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 3/238.

⁵⁰ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 3/238.

⁵¹ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 3/238.

⁵² Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 3/238.

⁵³ Şebârû Assâm Muhammed, *Kādi'l-kuḍāt fi'l-İslâm* (Beyrut: Daru'n-nahza'ti'l-'arabiyye, 1992), 42-43.

Onun döneminde yaşayıp da, sözlü veya bir ve birden çok aracı ile ondan bir şey almamış kimse yoktur.”⁵⁴

1.2.5. Edebi Kişiliği

Zekeriyyâ el-Ensârî hayatının erken yaşlarında ilim öğrenmeye başlamıştır. Çünkü ilimden başka bir şeye yönelecek, iltifat edecek bir durumu söz konusu değildi. Böylece onun edebi kişiliği de oluşmaya başladı. Zekeriyyâ el-Ensârî, iki büyük devlet olan Memlûkler ve Osmanlılar devrini idrak eden bir kimse idi. Buradan hareketle Zekeriyyâ el-Ensârî'nin edebi ve dilsel yönünün oldukça kuvvetli ve yüksek olduğunu ifade edebiliriz. El-Ensârî'nin lügavi ve edebi kişiliğinin oluşmasına bazı faktörler katkıda bulunmuş olabilir ki bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

- Küçük yaştan itibaren kendisine bakacak bir kimse olmasa bile Zekeriyyâ el-Ensârî yetim büyümesine rağmen çocukluğundan itibaren doğru şekilde yönlendirilmiştir. İlim öğrenmeye yönelmesinde annesinin büyük etkisi ve payı olmuştur.
- İlim yolunda zor ve sıkıntı dolu bir başlangıç kendisi için parlak bir geleceğe zemin hazırlamıştır. Nitekim Zekeriyyâ el-Ensârî fakir ve yokluk çeken bir kimse idi ve çok kere aç kalırdı. Bu durum onu, samimi bir şekilde ilim öğrenmeye itti ve en sonunda Mısır'lı bir adam, Zekeriyyâ el-Ensârî'nin geçimini üstlendi. Yiyecek, içecek ve kıyafet gibi ihtiyaç duyduğu her şey bu adam tarafından temin edildi.
- Çoğu âlimin bulunduğu yere yolculuk etmesi de Zekeriyyâ el-Ensârî'nin edebi ve lügavi kişiliğinin şekillenmesinde etkili olan hususlardan biri olmuştur. Nitekim bu âlimlerin birçoğuyla bir araya gelen Zekeriyyâ el-Ensârî, onlardan pek çok ilim almıştır.
- Allah'ı Teâlâ, Zekeriyyâ el-Ensârî için dönemindeki âlimler arasında bir makbuliyet bahşetmiştir. Hatta anlatıldığına göre o dönem Zekeriyyâ el-Ensârî'den sözlü.

---

⁵⁴ İlyas b. Ahmed el-Bermâvî, *İmtâu'l-fudêlâ bi terâcimi'l-Kurra'* (Medine: Daru'n-nedveti'l-ilmiyye, 2000), 2/123.

Zekeriyyâ el-Ensârî'nin Arap dili alanında kaleme aldığı değerli eserleri mevcuttur. Bu bağlamda Zekeriyyâ el-Ensârî; bedi, beyan, meani, sarf ve nahiv alanlarında eserler telif etmiştir.

Zekeriyyâ el-Ensârî'nin edebi ve lügavi kişiliği, kendisinden önce kaleme alınan eserlere yazdığı hâşiyelerde kendini göstermektedir. Kendisinin bazı eserlere yazdığı şerh ve haşiyelerin edebi düzeyi o kadar yüksektir ki bazen bu şerh ve haşiyelerin edebi niteliği, hakkında şerh yazdığı eserin metnindeki edebi niteliğin bile üstüne çıkmaktadır. Gerçekten Allah'ü Teâlâ, ona böyle bir hüner ve kabiliyet bahsetmiştir. Arapça'da oldukça uzman ve yetenekli olan Zekeriyyâ el-Ensârî, bu konuda akranlarını, hatta hocalarını bile geçmiştir. İnsanlar ondan ilim öğrenmek için koşa koşa ona gelirler, o da onlara faydalı olmak için elinden geleni yapardı. Herkesin bilmediği konularda insanlara fayda sağlamak, detaylı araştırmalar sunmak, şaşırtıcı istidrâkler yapmak, mükemmel derece tahkikler yapmak sahibi olmak gibi konularda Zekeriyyâ el-Ensârî eşsiz idi. Ayrıca Zekeriyyâ el-Ensârî, maksadını az ve öz biçimde ifade etmek yeteneğine sahip bir kimse idi.⁵⁵

1.2.6. Seyahatleri

Tarih kitaplarında Zekeriyyâ el-Ensârî'nin Mısır dışına çıktığına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Kendisi köyü ile Kahire arasında gidip gelmek dışında herhangi bir seyahatte bulunmamıştır. Kendisi ilim öğrenmeye Şarkiye'de başlamış, ardından Ezher üniversitesinin bulunduğu Kahire'ye taşınmış ve kendisini burada ilme vermiştir. Daha sonraları okullarda ders okutmuştur. Ardından terfiler alarak kâdilkudâtlık makamına kadar yükselmiştir.⁵⁶

Zekeriyyâ el-Ensârî'nin ilmi veya akademik hayatını dört döneme ayırmak mümkündür:

- 1) Süneyke köyünde fakir bir ailede yetişmiş, daha sonraları ciddiyetle ilim öğrenmeye başlamıştır.
- 2) Hicri 841 senesinde Ezher camiine geçince kendisini tamamen ilmi çalışmalara vermiştir.

⁵⁵ Şa'rânî el-Mısrî, *eş-Tabakâtu'l-kubrâ*, 432.

⁵⁶ Selim, *Asru salâtini'l-memâlik*, 3/389

- 3) Sonrada köyü Sükeyne'ye dönmüş ve çiftçilik yapmaya başlamıştır. Çünkü kendisini geçindirecek kimse kalmamıştı.
- 4) Bundan sonra tekrar Kahire'ye dönmüş ve tüm vaktini, ilim öğrenmeye, tasnif ve telif çalışmaları yapmaya ve hocalarının yanında bulunmaya ayırmıştır. Ardından vefat edinceye kadar eğitim ve idari alanlarda görevler almıştır.⁵⁷

1.2.7. Siyasi Kişiliği

Hayatının ilk dönemlerinde Zekeriyâ el-Ensârî'nin hükümdarlarla her hangi bir alakası yok idi. Kendisi ilim öğrenmiş, ders vermiş ve hocalarının yanından hiç ayrılmamıştır. Ancak olgunlaşıp meşhur olunca ve önde gelen âlimlerin arasında yer alınca yaşadığı çağın sonlarında başkalarının ulaşamadığı bir yere geldi. Memlûk Sultanı Hoşkadem ve Kayıtbay döneminde idari ve eğitim alanında görev almaya başladıktan sonra kendisinin Memlûk siyaseti üzerinde çok açık etkileri görülmeye başlamıştır. Kendisi idari ve eğitim işlerinde aktif şekilde yer almış, insanları bilinçlendirme, iyiliği emir ve kötülükten nehiy gibi faaliyetlerinde bulunmuş, yöneticilerin zulümlerine engel olmuş, İslam hukukuna aykırı olan emir ve yasaklara muhalefet etmiştir. Özellikle yöneticileri tenkit eder, bunu açıkça ve azarlayıcı bir üslupla dile getirirdi.⁵⁸

Kendisinin son zamanlarından Burcî Memlûklerin durumu istikrarlı değildi. Ülkeye keşmekeşlik, kargaşa, komplo ve savaş durumu hâkimdi. Zekeriyâ el-Ensârî'nin konumu, Eşref Kayıtbay döneminde İslâm devletlerinde yargı sisteminin başını ifade eden kâdilkudâtlık makamına gelince zirveye ulaştı. Zekeriyâ el-Ensârî, Kayıtbay'ın, devlet büyükleri ve yöneticilerinin yoğun ısrarları üzerine bu vazifeyi kabul etti. Öyle ki Eşref Kayıtbay, onu ikna etmek için "Eğer istersen bineğimden iner, yürüyerek evine kadar senin önünde giderim" diyordu. Böylece Zekeriyâ el-Ensârî, bu görevi kabul etti ancak bazı şartlar sundu. Eşref Kayıtbay, bu şartlardan bazılarını kabul etti. İşte bu dönemde Zekeriyâ el-Ensârî, çok yüksek bir makama gelmiş oluyordu. Birçok insan, Kayıtbay'dan veya başka yöneticilerden bir şey

⁵⁷ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 10/187; es-Sehâvî, *ez-Zeyl an Ref'i'l-İsr*, 140.

⁵⁸ Şa'rânî el-Mısrî, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, 454.

isteyeceklerinde veya bir ihtiyaçlarını karşılama talebinde bulunacaklarında araya Zekerıyyâ el-Ensârî'yi sokarlardı. Aynı şekilde kendisi Sultan Hoşkadem'e de yakın bir isimdi. Hoşkadem de kendisini birçok defa kadılık makamına getirmek istemiş ancak Zekerıyyâ el-Ensârî bunu kesin surette reddetmişti.⁵⁹

Zekerıyyâ el-Ensârî, Eşref Kayıtbay dönemi boyunca yani yaklaşık yirmi yıl kadılık görevinde kalmıştır. Kendisinin daha önceden Kayıtbay kadar olmasa da Hoşkadem üzerinde de etkisi vardı. Aynı şekilde Eşref Kansu el-Gavri üzerinde de tesiri olmuştur. Yaptığı zulümlerden dolayı ona hep ağır eleştiriler yöneltir ve sert bir dille yaptıklarından vazgeçmesini telkin ederdi. Örneğın bir gün haksız olduğu bir meseleyi görüşmek üzere Eşref Kansu el-Gavri'nin yanına gider ve bu konuda onu uyarır. Bir süre sonra kendisini azledip yerine başkasını tayin eder. Bir müddet sonra araya aracılar sokarak Zekerıyyâ el-Ensârî'yi geri göreve getirir. Zekerıyyâ el-Ensârî kısa bir süre kadılık görevinde bulunduktan sonra gözlerinin zayıflaması ve yaşlanması nedeniyle bu müessesenin sorumluluğu altında kalmamak için kadılıktan kendini istifa eder.⁶⁰

1.2.8. Ahlaki Nitelikleri

Zekerıyyâ el-Ensârî, yüce ve temiz ahlaki nitelikleri ile bilinen bir kimse idi ki bunlardan bazıları şöyledir:

- İlim, kalem ve amel konusunda alışkan ve ciddiye sahip idi.
- İlme ve âlimlere derin saygı duyar, akranlarına karşı saygıda kusur etmez, onları önde tutardı.
- Âlimlerin yanından hiç ayrılmaz, ilim öğrenme faaliyetlerini hiç kesmezdi.
- Kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk eder, ona fayda sağlayacak şeyler ile meşgul olurdu.
- Eziyet ve cefaya sabreder, zor zamanlarda tahammül gösterirdi.
- Son derece tevazu sahibi bir kimseydi.

⁵⁹ şevkânî Eb Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *el-Bedru't-tâli' bi-meĥâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'* (Kahire: Daru'l-kutubi'l-İslâmiyye, 1995), 1/252. şa'rânî Ebu'l-Mevâhib Abdulvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-şa'rânî el-Mısırî, *eş-Taĥakâtu'l-kubrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Mısır, Mektebetu'l-Hânci, 2001), 453.

⁶⁰ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâ'ire*, 1/202.

- Makam mevkide gözü yoktu. Yöneticilik veya başkanlık talep etmez, bu tür teklifleri kabul etmezdi. Kadılığı ancak yoğun ısrarlar ve iki kez kapısının çalınmasından sonra kabul etmiştir.
- Zulüm ve haksızlıklara karşı sessiz kalmaz, halkın iyiliğine olan konularda hükümdar ve yöneticileri uyarmaktan geri kalmazdı.
- Dini değerler uğrunda, dünyevi riskler almaktan çekinmezdi. Nitekim Eşref Kansu el-Gavri'nin bir meselede şeriata aykırı hareket ettiğini görünce bu konuda kendisini uyarılmış, sultan da bu yüzden Zekeriyâ el-Ensârî'yi kadılıktan azletmişti.
- İlim talebeleri ve fakirlere çok sadaka verirdi.
- Fetva vermek ve tasnif çalışmaları yapmak konusunda acele etmezdi.
- Yumuşak huylu, halim salim bir kimse idi.
- Hak ve hakikati söylemek dışında diline hâkim olurdu.
- Kanaatkâr ve zahit idi, dünyevi nimetlere düşkün değildi.⁶¹

1.2.9. Ölümü

Zekeriyâ el-Ensârî, uzun bir ömür yaşamıştır. Vefat ettiğinde yüz yaşını aşmıştır. Bütün ömrünü ilim, eğitim ve yargı işleriyle harcamıştır. Kahire'de vefat etmiştir. Biyografi yazarları, Zekeriyâ el-Ensârî'nin ölüm tarihi konusunda ihtilaf etmişler ve birkaç görüş ileri sürmüşleridir. Tercihe şayan olan görüş kendisinin çarşambayı perşembeye bağlayan gece vefat ettiğidir. Cenazeyi yıkama görevini, hicri 3 Zilhicce 926/1520 senesinde öğrencisi Fazıl Ahmet el-Benna ed-Dimyâtî üstlenmiştir.⁶² Zekeriyâ el-Ensârî'nin cenaze namazı, oğlu Şerafettin'in imamlığında Ezher camiinde kılınmıştır. Cenazesine benzeri görülmemiş bir kalabalık katılmıştır.

El-Gazzî, *el-Kevakib* adlı eserinde der ki: “Zekeriyâ el-Ensârî kefenlendikten sonra İslam âlimleri, kadıları ve önde gelen çok sayıda insanlarla birlikte cenaze namazı kıldırılmak üzere gündüz vakti Ezher camiine nakledildi. Ezher camiinde ve

⁶¹ Zeynuddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî el-Munâvî el-Haddâdî, *el-Kevâkibu'd-durriyye fi terâcimi's-sâdeti's-şüfîyye*, thk. Muhammed Edip el-Cadir (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2008), 2/54; Şa'rânî el-Mısırî, *eş-Tabakâtu'l-kubrâ*, 452.

⁶² Târik Yusuf Hasan Cabir, *Şeyhulislam Zekeriyâ el-Ensârî ve eseruhu fi'l-fikhi's-şâfiî* (Amman: Ürdün Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 42-43.

civarında bulunan bütün herkes, Zekeriyâ el-Ensârî için kılınacak namazdan sevap almak üzere oraya geldi. Herkes onu görmek için tabuta yaklaşmaya çalıştı. Zekeriyâ el-Ensârî'nin tabutu, dokunmaları için müminlerinin emirinin olduğu yere doğru taşındı.”⁶³

1.2.10. Eserleri

Zekeriyâ el-Ensârî'nin eserleri özellikle Şafii fihna dair kaleme aldığı eserler her tarafa yayılmış ve meşhur olmuştur. Onun telif etmiş olduğu kitaplar, okullarda, üniversitelerde günümüze kadar hala okutulmakta ve ders kitabı olarak kullanılmaktadır. Bu konuda Zekeriyâ el-Ensârî'nin öğrencisi eş-Şa'rânî şunları söyler: “Zekeriyâ el-Ensârî, kendi zamanının en üstün ve en ideal şahsiyeti idi. Akranları arasında âlimlerin en başı idi. Kendisine ömrü, ilmi ve amelinde bir bereket bahşedilmişti. Tasnif ettiği eserlerde ve kendisine gelen öğrenciler konusunda da nasipli bir kimse idi. Öyle ki Mısır'da ona ve onun öğrencilerine öğrencilik etmeyen kimse kalmamıştı. Kendisinin kaleme aldığı *el-Behcetü'l-Verdiyye* adlı eserin şerhi *el-Ğureru'l-behiyye fi şerhi'l-Behcetü'l-Verdiyye*, kendisine tam 57 kez okunmuştur. Bu sebeple bu şerhini, en güzel şekilde yazıya geçirmiştir ki böyle bir şey başka müelliflerden nakledilmiş değildir. *Şerhu'r-Ravza*, *Şerhu'l-Behcetü*, *Menhec* ve bu eserin şerhi, onun telif ettiği eserlerdir. Bugün bu kitaplar okutulmakta, öğretmen her hangi bir mesele veya problem ile karşılaştığında bu kitaplara müracaat etmektedir.”⁶⁴

El-İzzî, *el-Kevakib* adlı eserinde Zekeriyâ el-Ensârî'nin eserlerinin yaklaşık 41 adet olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵

Zekeriyâ el-Ensârî'nin eserlerini şu şekilde kategorize etmemiz mümkündür⁶⁶:

Tefsir ve Kur'ân-ı Kerîm ilimleri hakkında kaleme aldığı eserleri:

- *Fethu'l-celîl bi-beyâni hafîyyi Envâri't-tenzîl*. Beyzâvî tefsirinin hâşiyesidir.
- *Fethu'r-Rahmân bi-keşfi mâ yeltebisu fi'l-Kur'ân*

⁶³ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâ'ire*, 1/207.

⁶⁴ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâ'ire*, 1/203.

⁶⁵ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâ'ire*, 203.

⁶⁶ Sehâvî, *ed-Đav'u'l-lâmi'*, 3/236; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/46.

- *Ed-Dekā'ıku'l-muhkeme fı şerhi'l-Mukaddime*. İbnü'l-Cezerî'nin tecvide dair eserinin şerhidir.

Hadis ve hadis ilimlerine dair kaleme aldığı eserleri:

- *Minhatu'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*
- *Fethu'l-Bâki bi-şerhi Elfiyyeti'l-'Irâkî*. Zeynüddin el-'Irâkî'nin hadis usulüne dair eserinin şerhidir.
- *Fethu'l-'allâm bi-şerhi'l-Îlâm bi-ehâdîsi'l-ahkâm*.

Akide, kelim ve mantık ilimlerine dair kaleme aldığı eserleri:

- *Fethu'l-Îlâhi'l-Mâcid bi i'zahi şerhi'l-akâid*. Teftâzânî'nin Nesefî akaidine dair yazılan şerhin haşiyesidir.
- *Levamiu'l-efkar fı şerhi tâvâli'l-envâr*. Beyzavî'nin Tavaliu'l-envar adlı eserinin şerhidir.
- *El-Mâtlâ' şerhu İsağûcî*.

Fıkha dair kaleme aldığı eserleri:

- *Menhecu't-tullâb*. En-Nevevî'nin *Minhâcu't-tâlibîn* adlı eserinin muhtasarıdır.
- *Tuhfetu't-tullâb bi-şerhi Tahrîri Tenhihi'l-Lübâb*.
- *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib*.
- *El-Gureru'l-behiyye fı şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye*. İbnu'l-Verdî'nin, manzum hale getirdiği *el-Behcetu'l-Verdiyye* adlı eserinin şerhidir.
- *El-Îlâm ve'l-ihtimâm bi-cem'i fetâvâ Şeyhilislâm*.
- *Nihâyetu'l-hidâye ilâ tahrîri'l-Kifâye*. İbnu'l-Hâim'in ferâize dair eserinin şerhidir.

Fıkıh usulüne dair kaleme aldığı eserleri:

- *Lubbu'l-usûl*. Taceddin es-Subkî'nin *Cem'u'l-cevâmi'* adlı eserinin muhtasarıdır.
- *Gayetu'l-vuşûl ilâ şerhi Lubbi'l-usûl*.

- *Fethu'r-rahmân bi-şerhi Luktati'l- 'aclân*. Bedreddin ez-Zerkeşî'nin *Luktatu'l- 'aclân ve belletu'z-zam'ân* adlı eserinin şerhidir.

Tasavvufa dair kaleme aldığı eserleri:

- *El-Futûhâtü'l-ilâhiyye fî nef'i ervâhi'z-zevâti'l-insâniyye*.
- *Ez-Zubedetu'l-raika, el-Burdetu'l-fika* isimli eserin şerhine dair yazılmış bir risaledir.
- *İhkâmu'd-delâle 'alâ tahrîri'r-Risâle*

Arap diline dair kaleme aldığı eserleri:

- *Fethu'l-Mubdi' fî şerhi'l-mukni'*. Cebir ve mükabale ilmine dair bir eserdir.
- *El-Lu'lu'u'n-nazîm fî revmi't-ta'allum ve't-ta'lîm*. Talim ve terbiye konusunda yazılmış bir eserdir.
- *El-Hudûdu'l-enika ve't-ta'rîfâti'd-dakika*.

1.3. On Altıncı Yüzyılda Arap Gramer Şerhleri

Zekeriya el-Ensârî devrinde kaleme alınan önemli şerhlerden bahsetmek yerinde olacaktır.

16. Yüzyılda Zemahşerî'nin *el-Mufaşşal fî şınâ'ati'l-i'râb*'ının Şerhleri:

1. Ahmed b. Muhammed el-Hâlidî (ö. 880/1475), *Şerhu'l-Mufasssal*⁶⁷
2. İbn Heytal el-Yemeni (ö. 812/1409), *Hâşiye 'ale'l-Mufasssal*
3. Celâluddîn Ahmed b. Yûsuf et-Tibânî el-Endelusî (ö. 760/1359) *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mufasssal li-İbn Hâcib*.⁶⁸
4. Curcânî (ö. 812/1411), *Şerhu ebyâti'l-Mufasssal*.⁶⁹

16. Yüzyılda Harîrî'nin (ö. 516/1122) *Mûlhatû'l-i'râb*'ının Şerhleri:

⁶⁷ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 6/209; Murat Tala, "Zemahşerî'nin el-Mufasssal'ının Şerh ve Hâşiye Literatürü: Dil Bilimi ve Dil Öğretiminde Yenilik Teklifinin Yansımaları", *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Gelenegi*, ed. Mesut Kaya – Sezai Engin (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020) 461-462.

⁶⁸ bk. Tala, "Zemahşerî'nin el-Mufasssal'ının Şerh ve Hâşiye Literatürü", 468.

⁶⁹ Abdullah el-Habeşî, *Câmiu'ş-şurûh ve'l-hâvâşî* (Ebudabi: Daru'n-Sekâfe, 2004), 3/233. bk. Tala, "Zemahşerî'nin el-Mufasssal'ının Şerh ve Hâşiye Literatürü", 465.

1. Zebîdî (ö. 803/1409)⁷⁰, *Şerhu Mulhati 'l-i 'râb*
2. Karâfî (ö. 867/1463), *Şerhu Mulhati 'l-i 'râb*
3. Kalesâdî (ö. 891/1486), *Şerhu Mulhati 'l-i 'râb*
4. Ahmed b. Hasan el-Makdisî (ö. 895/1490)⁷¹, *Şerhu Mulhati 'l-i 'râb*
5. Abdullah b. Ahmed Bamahrame (ö. 903/1498), *Şerhu 'l-cevahir muhtasarı 'l-Mulha*⁷²
6. Gazzî el-Âmirî (ö. 984/1577), *Şerhu Mulhati 'l-i 'râb*
7. İbn Ankâ (996/1588)⁷³, *Şerhu Mulhati 'l-i 'râb*

16. Yüzyılda İbn Mâlik et-Tât'nin (ö. 672/1274), *el-Elfiyye*'sinin Şerhleri:

1. Ebû Bekir Suyûtî (ö. 855/1451), *Hâşiye 'alâ Şerhi İbnu 'l-Muşannif*
2. Celâleddîn Suyûtî (ö. 911/1505)⁷⁴, *Hâşiye 'alâ Şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*
3. İbn İmâduddîn (ö. 971/1564), *ed-Durerû 's-seniyye Hâşiye 'alâ Şerhi İbni 'l-Muşannif*,⁷⁵
4. Şerafettin et-Temimi (ö. 880/1475), *Hâşiye 'alâ ed-Durreti 'l-muğiyye Şerhi Elfiyye li İbni 'n-Nâzım*
5. Abdulkadir es-Sa'di el-İbâdî (ö. 880/1475), *Şerh 'alâ Şerhi Elfiyye li-İbni 'l-Muşannif*
6. Zekeriya el-Ensari (ö. 926/1520), *Dureru 's-Seniyye fi Şerhi Elfiyyeti İbni 'l-Muşannif*,⁷⁶

16. Yüzyılda İbn Mâlik (ö. 672/1274), *et-Teshîl*'i Üzerine Yazılan Şerhler:

---

⁷⁰ Kehhâle, *Mu'cemu 'l-muellifîn*, 1/204.

⁷¹ Hacı Halife, *Keşfu 'z-zunûn an esâmi 'l-kutub ve 'l-funûn*, (Beyrut: Daru İhya 'i't-turâsi 'l-'arabî, 1941), 2/217.

⁷² Kehhâle, *Mu'cemu 'l-muellifîn*, 14/55.

⁷³ Habeşî, *Câmiu 'ş-şurûh ve 'l-havâşî*, 3/265.

⁷⁴ Hacı Halife, *Keşfu 'z-zunûn*, 1/793.

⁷⁵ Hacı Halife, *Keşfu 'z-zunûn*, 5/297.

⁷⁶ Habeşî, *Câmiu 'ş-şurûh ve 'l-havâşî*, 1/57.

1. Nasıruddin b. Muhammed (ö 801/1399), *Şerhu't-Tasrif et-Teshîl*,
2. Muhammed el-'Arabî el-Hasâyirî, İbn Haldun'un hocası (ö. 808/1406), *Şerhu't- Teshîl*,
3. Şahabeddin Ahmed (ö. 820/1417), *Şerhu't- Teshîl*,⁷⁷
4. Muhammed b. Ebi Bekr El-Maruf İbn Ed-Dememini (ö. 827/1424), *Şerhu't- Teshili'l-Fevâid*,⁷⁸
5. Abdullah el-Vezîr (ö. 840/1437), İbn Malik'in *Şerhu't- Teshili'l-Fevâid*,
6. Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Merzuk (ö. 842/1439), *Şerhu't-Teshîl*,⁷⁹
7. Celaledin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî el-Mısri (ö. 864/1460), *Şerhu Teshili'l-Fevâid fi'n-nahv*,
8. Suyûtî (ö. 911/1505), *Şifâû'l-alîl bi'izâhi't-Teshîl*.⁸⁰

16. Yüzyılda İbn el-Hâcib'in *El-Kâfiye*'si Üzerine Yazılan Şerhler:

1. Curcânî (ö. 816/1413), *Haşiyetu Şerhu'r-Radî Şerhu'l-Kâfiye*,
2. Sirâcuddin El-Halebi (ö. 850/1446), *Keşfu'l-Vâfiye fi Şerhi'l-Kâfiye*,
3. İbnu't-Tensi (ö. 816/1399), *Şerhu'l-Kâfiye*,
4. Muhammed b. Hadari'l-Ayzerî el-Makdisi (ö. 808/1406), *el-Menâhili's-Safiye fi Halli'l-Kâfiye*,
5. İbn Haytal el-Yemeni (ö. 812/1409), *Meuneti't-Talib fi Şerhi Kâfiyeti İbn Hâcib*,⁸¹
6. Mesud el-Keşşâfî (ö. 814/1411), *Şerhu'l-Kâfiye*,
7. Ali b. Muhammed el-Hadi el-Yemeni (ö. 837/1434), *el-Burudu'd-Dafiye ve'l-Ukûdu's-Sâfiye*,

⁷⁷ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 15/330.

⁷⁸ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 9/115.

⁷⁹ Hacı Halîfe, *Keşfu'z-zunûn*, 2/256.

⁸⁰ Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, 1/321.

⁸¹ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 15/329.

8. Sirâcuddin el-Halebî (ö. 850/1446), *Keşfu'l-Vâfiye fi Şerhi'l-Kâfiye*,
9. El-Kûşcî (ö. 874/1474), *Şerhu'l-Kâfiye*,⁸²

16. Yüzyılda İbn Hişam'ın *Katru'n-nedâ*'sı Üzerine Yazılan Şerhler:

1. *Hâşiyetu'l-Hattâbî 'alâ Şerhi Katri'n-Nedâ* (ö. 951/1544),
2. Muhammed b. Ebi's-Safa El-Makdisi (ö. 882/1477), *Şerhu Katri'n-Nada*,
3. İbn Sabt El-Mardini (ö. 907/1502), *Şerhu Katri'n-Nada*,
4. El-Fakîhî (ö. 972/1565), *Mucibu'n-Nidâ ilâ Şerhi Katri'n-Nedâ*,⁸³

16. Yüzyılda İbn Hişam'ın *Kavâidu'l-i'râb*'ı Üzerine Yazılan Şerhler:

1. Teftâzânî (ö. 791/1389), *Hallu'l-Akid fi Şerhi'l-Kavaid*,
2. İzzeddin el-Hamevî (ö. 819/1416), *Şerhu Kavaidi'l-İ'râb*,⁸⁴
3. Celaleddin el-Mahallî (ö. 864/1460), *Şerhu Kavaidi'l-İ'râb*,
4. Muhyiddin el-Kâfiyecî (ö. 879/1474), *Şerhu'l-İ'rab an Kavaidi'l-İ'râb*,⁸⁵
5. Şahabeddin el-Ebşitî (ö. 884/1479), *Şerhu Kavaidi'l-İ'râb*,
6. Hacı Baba et-Tosyevî (ö. 872/1468), *Taifi'l-İ'rab bi Şerhi Kavaidi'l-İ'rab*,
7. Zeynüddin el-Curcânî (ö. 905/1500), *Muvassılu't-tullâb ilâ Kavâidi'l-İ'râb*,
8. Mahmut el-Harbutî (ö. 915/1512), *Tavzihu'l-İ'rab Şerhi Kavaidi'l-İ'râb*,⁸⁶
9. Şeyhzade el-Kocavî (ö. 950/1543), *Şerhi Kavaidi'l-İ'râb*,⁸⁷

16. Yüzyılda İbn Hişam'ın *Muğni el-Lebîb*'i Üzerine Yazılan Şerhler:

1. İbn Cemâa (ö. 819/1416), *Haşiyetü 'alâ Muğni'l-Lebîb*,⁸⁸

⁸² Habeşî, *Câmiu's-surûh ve'l-havâşî*, 2/139.

⁸³ Habeşî, *Câmiu's-surûh ve'l-havâşî*, 2/79.

⁸⁴ Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn*, 1/166.

⁸⁵ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifin*, 10/51.

⁸⁶ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifin*, 14/483.

⁸⁷ Habeşî, *Câmiu's-surûh ve'l-havâşî*, 2/109.

⁸⁸ Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn*, 1/200.

2. İbn el-Helal ve İbn Salah (ö. 824/1421), *Şerhu Muğni 'l-Lebîb*,⁸⁹
3. Demamini (ö. 827/1424), *Tuhfetu 'l-Garîb bi Şerhi Muğni 'l-Lebîb*,
4. Rıza Ed-Din El-Halebi (ö. 971/1564), *Muğni 'l-Lebîb an Muğni 'l-Lebîb*,
5. Tilimsânî (ö. 895/1490), *El-Cem 'u ve 't-Takrîb fî Tertîbi Muğni 'l-Lebîb*,
6. İbn Tulun (ö. 952/1545), *Şerhu Muğni 'l-Lebîb*,⁹⁰

16. Yüzyıl Arap Gramerinde *Kitabu'l-hudûd* Şerhleri:

1. El-Fakihi (ö. 972/1565), *Şerhu Kitâbi 'l-Hudûd*,⁹¹
2. İbn Kasım (ö. 920/1514), *Şerhu Kitâbi 'l-Hudûd*,⁹²

1.4. İbn Hişâm el-Ensârî

1.3.1. Hayatı

Tam adı Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî Cemâleddin el-Mısırî'dir. Meşhur değerli bir allame olup hicri 807 senesinde doğmuştur.⁹³ Şihab Abdüllatîf b. Murahhal'ın yanında yetişmiş, İbnü's-Serrâc'dan ders almış, İbn Hayyan'dan Züheyr b. Ebî Sülma'nın divanını dinlemiştir. Tâcü't-Tebrîzî'nin derslerine devam etmiş, Tâcü'l-Fâkihânî'den onun son sayfası hariç *Şerhu 'l-İşâre*'sini okumuştur. Şafii, sonra da Hanbeli fihhinde derin bilgi sahibi olmuş, dört aydan daha kısa bir sürede el-Hırakî'nin *Muhtasar*'ını ezberlemiştir.⁹⁴

Arapça'da oldukça derinleşen İbn Hişâm, bu konuda akranlarını, hatta hocalarını bile geçmiştir. İnsanlar ilim öğrenmek için kendisine koşa koşa gelmişler, o da kendisini ilim talebelerine faydalı olmaya adanmıştır. Kendisi herkesin bilmediği konularda insanlara fayda sağlamak, detaylı araştırmalar çıkarmak, şaşırtıcı istidrâkler

⁸⁹ Hacı Halife, *Keşfu 'z-zunûn*, 2/1028.

⁹⁰ Habeşî, *Câmiu 'ş-şurûh ve 'l-havâşî*, 3/149.

⁹¹ Kehhâle, *Mu'cemu 'l-muellifîn*, 6/28.

⁹² Habeşî, *Câmiu 'ş-şurûh ve 'l-havâşî*, 1/468.

⁹³ İbn Hacer el-Askalânî Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *ed-Dureru 'l-kâmine fî a'yâni 'l-mi'eti 'ş-şâmine* (Hindistan: Dairatu'l-mearifi'l-usmâniyye, 1930), 2/208.

⁹⁴ Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî, *Buğyetu 'l-vu'ât fî tabakâti 'l-luğaviyyîn ve 'n-nuhât* (Dımaşk: Daru'l-fikr, 1979), 2/68.

yapmak, mükemmel derece tahkikler yapmak, aşırı derece vukufiyet sahibi olmak gibi konularda eşsizdi. Ayrıca Zekeriyâ el-Ensârî, maksadını az ve öz biçimde ifade etme yeteneğine sahip bir kimse idi.⁹⁵

İbn Hişâm, fevkalade bir zekâyâ, güçlü bir hafızaya sahipti. Birçok ilmi kendisinde toplamayı başaran İbn Hişâm'ın ünü, dünyanın her köşesine yayılmıştı. Öyle ki İbn Haldun, onun hakkında “Bizler şu an Mağrip'te, kendisine İbn Hişâm denilen bir Arapça âliminin Mısır'da ortaya çıktığını ve nahiv ilmini, Sibeveyhi'den daha iyi bildiğini duymaktayız.”⁹⁶ demiştir.

İbn Hişâm'a ait bazı şiirler zikredilmiştir.

Örnek:

وَمَنْ يَخْطُبُ الْحَسَنَاءَ يَصْبِرُ عَلَى الْبَدَلِ
يَعِشُ دَهْرًا طَوِيلًا أَخَا ذَلِّ

وَمَنْ يَصْطَبِرُ لِلْعِلْمِ يَطْفُرُ بِنَيْلِهِ
وَمَنْ لَا يُدِلُّ النَّفْسَ فِي طَلْبِ الْغَلَا

“İlim öğrenirken sabreden, onu elde etmekle zafere ulaşır”

*“Güzele talip olan, onu elde etmek için çabalarken sabreder,
ulvi gayeler güderken az bir züle tahammül etmezse, uzun bir
zaman zillete mahkûm olur”.*⁹⁷

Mütevazı, iyi, şefkatli ve yumuşak kalpli bir kimse olan⁹⁸ İbn Hişâm, hicri 761 senesinde bir Cuma günü vefat etmiştir.⁹⁹

İbn Hişâm'ın başlıca eserleri şunlardır:

- *El-İ'râb 'an kavâ'id-i'râb* (Bu eser ve Hâlid b. Abdullah el-Ezherî'ye ait şerhi, Astana ve Mısır'da basılmıştır),
- *Elğaz* (Nahiv ilmine dair kaleme alınmış bir eserdir. Eser, Sultan Kamil Muhammed b. Adil'in kütüphanesi için tasnif edilmiş ve Mısır'da basılmıştır),

⁹⁵ Ali Muhammed Fahir, *Târîhu'n-nahvi'l-'arabiyye munzu ne'setihî hatte'l-ân* (Kahire: Mektebetu'l-âdâb, 2003), 190.

⁹⁶ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 292.

⁹⁷ İbn Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine*, 2/210.

⁹⁸ Fahir, *Târîhu'n-nahvi'l-'arabiyye*, 190.

⁹⁹ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 292.

- *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik,*
- *Şuzûru'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab,*
- *Şerhu Şuzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab,*
- *Et-Tezkira* (Suyûtî, bu eserin on beş cilt olduğunu ifade etmiştir),
- *Et-Tahsîl ve't-tafsîl li kitâbi't-Tezlîl ve't-Tekmîl,*
- *El-Câmi'u's-sağîr,*
- *El-Câmi'u'l-kebir,*
- *Şerhu'l-Burde (Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd),*
- *Katru'n-nedâ ve belli's-sadâ,*
- *Şerhu'l-Lemhati'l-bedriyye li Ebî Hayyân el-Endelusî,*
- *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb.*¹⁰⁰

1.3.2. Şuzûru'z-zeheb

Bu eseri içerik bakımından değerli kılan birçok husus vardır. Öncelikle bu eser, kaleme alınış yöntemi olarak bir ilk niteliği taşımaktadır. Şöyle ki bu eserde, *Kaṭru'n-nedâ*, *el-Elfiyye* ve bunların şerhleri gibi sarf ve nahiv alanında yazılan eserlerden farklı bir metot takip edilmiştir. İkincisi bu eserde; mübeyyinât¹⁰¹, fiil işlevi gören isimler¹⁰², mecrûr isimler¹⁰³ ve إن هذان لساحران (Bu ikisi ancak iki sihirbazdır)¹⁰⁴ gibi İbn Hişâm'ın diğer eserlerinde bulamayacağımız konular yer almaktadır. Eserde ayrıca nahiv bilginlerinin ve erken ve geç dönem önde gelen İslam âlimlerinin görüşlerine yer verilmiştir ki bu yüzden huffazlar, edebiyat ve nahivde önder isimler, bu eserin etüdüne ilgi göstermişler, içeriklerini tafsîl edip karakteristik özelliklerini ortaya koymuşlardır. Öte yandan günümüz bilginleri ve bazı ilmi kuruluşlar, taşıdığı önem ve geniş malumatı nedeniyle bu eserle yakından ilgilenmişlerdir. Bu ve benzeri eserler; Arapça içerik ve metinleri anlamının temeli ve Arapça kurallarını belirleme

¹⁰⁰ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 293; İbn Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine*, 2/308.

¹⁰¹ İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Şuzûru'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab* (Kahire: Daru's-selam, 2007), 13-22.

¹⁰² İbn Hişâm, *Şuzûru'z-zeheb*, 66.

¹⁰³ İbn Hişâm, *Şuzûru'z-zeheb*, 55.

¹⁰⁴ İbn Hişâm, *Şuzûru'z-zeheb*, 34.

konusunda âlimlerin, düşünürlerin, müfessirlerin ve diğer hadis imamlarının ihtiyaç duyduğu malzemenin temeli olarak kabul edilir.

Şuzûru'z-zeheb adlı eserin şöhreti o adar yaygınlık kazanmıştır ki Arapçada أباط الإبل (ilim talebi seferlerinde develeri çok zorluyorlardı) şeklinde darbimesel haline gelmiş, âlimlerin ilgisine mazhar olup hakkında birçok şerh ve makale yazılmıştır.

Şuzûru'z-zeheb üzerine yazılan başlıca şerhleri, kitap ve haşiyeleri burada ifade etmek istiyoruz. *Şuzûru'z-zeheb*, nahiv (Arap grameri) konularını içine, Bu eser olan en önemli muhtasar eserlerden bir tanesidir. Bir muhtasar niteliği taşıması nedeniyle şerh ve tavzih edilmeye ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenledir ki hakkında birçok şerh, haşiyeye ve risaleler kaleme alınmış, şevahidi konusunda pek çok açıklayıcı eserler yazılmıştır. Aşağıdakiler, bu kitaba yazılan başlıca şerhlerdir:

- İbn Hişam, *Şerh'u-Şuzûri'z-Zeheb*.
- Muhammed b. Abdudaim el-Bermâvî, *Şehu's-sudûr li şerhi zevâidi'ş-Şuzûr*. Bu eserde müellif, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*'de geçip de İbn Hişam'ın açıklamadığı kelime veya cümlelerin şerhini yapmıştır. Kendisi, bu eserin mukaddimesinde şunları ifade eder: “Sonraki dönem allame hocalardan Cemalledin Abdullah b. Hişam'ın *Şuzûru'z-zeheb* adlı eserinde, Arapçada geniş şekilde işlenmiş ve detaylı külli kaidelere ait konular muhtasar halde bir araya getirilmiştir. Müellif, bu eserine bir şerh yazarak maksadını tamamlamış ve böylece onu kolaylaştırmıştır. Ancak metinde açıklanmamış bazı cümleler bulunmaktadır. Müellif söz konusu metnini izah ederek süslemiş, bu şerhten sonra da bazı ilave açıklama yazılarda bulunmuş, ancak açık olduğu için veya başka sebeplerden dolayı bazılarını terk etmiştir. Ben bu açıklanmayan konuları sırasına göre toplayıp kast edilen manaya okuru yaklaştıracak ve doğru şekilde anlamasını sağlayacak şekilde şerh yazdım.¹⁰⁵
- Bedreddin Hasan b. Ebu Bekir b. Ahmed el-Kudsi el-Ensârî el-Hanefî, *es-Surûr fi Şerhi'ş-Şuzûr*.
- Muhammed b. Abdulmunim el-Cevcerî el-Mısırî, *Şerh'u-Şuzûri'z-Zeheb*.

¹⁰⁵ Bermâvî Muhammed b. Abdudâim, *Şerhu's-sudur li şerhi zevâidu'ş-Şuzûr* (Kahire: Rabîtu'l-edebe'l-hadis, 2005), 8.

- Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb bi-şerhi Şuzûri z-zehab*. (incelemekte olduğumuz eser)
- Abdulmelik b. Cemal el-İsami b. Sadrüddîn İsam el-İsferâyînî, *Şifâ'u's-sudûr bi şerhi ş-Şuzûr*.

İbn Hişam'ın söz konusu *Şuzûru z-zehab* adlı eseri üzerine yazılmış birçok şerh ve haşiye bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Muhammed b. Ahmed b. Arafе el-Desûkî.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Ahmed es-Sinbâvî el-Mâlikî el-Emîru'l-Kebîr, *Hâşiyetu'l-Emîr*.¹⁰⁶

---

¹⁰⁶ Carl Brockelmann, *Târîhu'edebe'l-'arabî*, thk. Abdulhalim el-Neccâr – Ramazan Abdüdtewvâb (Kahire: Daru'l-merarif, 1777), 2/20; Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1050.

İKİNCİ BÖLÜM
BULÛĞU'L-EREB Bİ-ŞERHİ ŞUZÛRİ'Z-ZEHEB ADLI ESER

Burada *Bulûgu'l-ereb bi-şerhi Şuzûri'z-zeheb* adlı eserin taşıdığı değerden bahsetmeden önce bu kitapta şerhi yapılan *Şuzûru'z-zeheb* adlı asıl eserin metnine ve taşıdığı değere dair bazı açıklamalar yapacağız.

1.1.Bulûgu'l-Ereb Adlı Eserin Telif Amacı

Söz konusu eserin sahibi, kaleme aldığı şerhin yazılış amacını şu şekilde açıklamaktadır: “Arapça söze ve nahiv ilmine dair kaleme alınan İbn Hişam’a ait eser üzerinde tetkik ve etüt yaparken, sözde asıl kastedilen bazı şeyleri açıklamaya ihtiyaç olduğunu gördüm. Değerli ve saygı değer bazı kişiler ve bu eseri anlamakta güçlük çekenler, bana bu eser üzerine bir şerh yazmam, lafızlarını tahlil etmem, inceliklerini ortaya koyup mutlak nitelik taşıyan hususlarını takyit etmem ricasında bulundular. Biraz düşündükten sonra bunu yapmaya karar verdim.”¹⁰⁷

Bu şerhin kaleme alınışında bundan başka aşağıdaki şekilde özetleyebileceğimiz başka faktörler de bulunabilir. Örneğin:

- Zekeriyâ el-Ensârî'nin tedris ile meşgul olup *Şuzûru'z-zeheb* adlı eseri ders kitabı olarak okutması,
- İbn Hişam'ın ve aralarında *Şuzûru'z-zeheb*'in de bulunduğu eserlerinin ulaştığı yüksek ilmi konum.

1.2.Eserin Muhtevası

Bulûgu'l-ereb bi-şerhi Şuzûri'z-zeheb adlı eser, *Şuzûru'z-zeheb* üzerine yapılmış önemli şerhlerden biri olup sunduğu değerli eğitsel malzeme ile zengin bir nitelik arz etmektedir. İbn Hişam'a ait olan *Şuzûru'z-zeheb* adlı eser, bilindiği üzere eğitici bir kitaptır, şevahid ve delilleri ile birlikte nahiv ilminin konularını ihtiva etmektedir.

Zekeriyâ el-Ensârî, *Şuzûru'z-zeheb* adıyla yazmış olduğu şerhinde söz konusu bu eserde geçen ibareleri ve bu ibarelerden çıkan nahivle ilgili mesele ve hükümleri izah ettiğini, nahiv bilginlerinin bu konulardaki görüşlerini, örnek ve şevahidi belirttiğini ifade etmiştir. Buna dair örnekler hususunda, araştırmanın ilerleyen kısımlarında açıklama yapılacaktır.

¹⁰⁷ Ebû Yahyâ Zeynuddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Suneykî el-Hazrecî el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb bi-şerhi Şuzûri'z-zeheb*, thk. Halef Avde el-Kaysi (Ürdün: Daru Yafa el-İlmiyye, 2001), 65.

Bizim konumuzu teşkil eden *Bulûğu'l-ereb bi-şerhi Şuzûri'z-zeheb* adlı eserin mukaddimesinde ilk olarak musannif övülerek onun ilmi konumundan bahsedilmiş, ardından eserin kaleme alınış amacı beyan edilmiştir. Ardından nahvin dil ve terim olarak tanımı yapılmış, bunun faydalarına değinilerek nahvin dilde meydana gelebilecek hatalara karşı bir kalkan ve koruma olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁸

Kitap, konunun çeşidi göz önüne alınmadan kelimenin Arapça son harfine göre şu şekilde bölümlere ayrılmıştır:

- 1) Giriş, fiil, harf ve kelime¹⁰⁹
- 2) İrab ve çeşitleri¹¹⁰
- 3) Mebniyyât¹¹¹
- 4) Marife ve nekra¹¹²
- 5) Merfular¹¹³
- 6) Mansuplar¹¹⁴
- 7) Mecrurlar¹¹⁵
- 8) Meczumlar¹¹⁶
- 9) Fiilin ameli (işlevi)¹¹⁷
- 10) Gayri munsarif¹¹⁸

Burudan hareketle eserin taksimi, konuların çeşidine göre değil kelimelerin harekesine göre yapılmıştır. Bu niteliğiyle eser, kelimeye göre yapılan geleneksel bölümlenme yönteminden ayrı bir nitelik arz etmektedir.

Zekeriyyâ el-Ensârî'nin *Şuzûru'z-zeheb* adlı esere *Bulûğu'l-ereb* adıyla yazdığı şerh, nitelikli bir ilmi çabanın ürünüdür. Şöyle ki metni itibariyle büyük bir ilmi değer taşıyan eser, Zekeriyyâ el-Ensârî'nin şerhiyle daha da değer kazanmıştır. Nitekim Zekeriyyâ el-Ensârî, söz konusu eserde geçen derin manaları ve anlaşılması zor kelimeleri açıklamış, şevahitle bunları desteklemiş ve böylece ilim talebesinin

¹⁰⁸ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 66.

¹⁰⁹ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 66-79.

¹¹⁰ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 80-101.

¹¹¹ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 102-132.

¹¹² Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 133-157.

¹¹³ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 158-192.

¹¹⁴ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 193-246.

¹¹⁵ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 247-264.

¹¹⁶ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 265-291.

¹¹⁷ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 313.

¹¹⁸ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 344.

Şuzûru'z-zehab'i okurken karşılaşılabileceği bazı zorlukları gidermiştir. Daha önce örneği görülmemiş bir bölümlenmeye sahip olması, eğitsel üslubu ve Zekeriyyâ el-Ensârî'nin eleştirel şahsiyeti, eserin kıymetini daha da artırmıştır. Bütün bu hususlar, söz konusu eserin içeriğini, Arapça nahiv öğretiminde bir esas haline getirmiştir. Bu konuda bir esas teşkil etmesi, nahiv eğitimi için hazırlanmış olması, âlimlerin söz konusu eserin taşıdığı kıymet ve faydaları görmeleri gibi sebeplerden dolayı eser, Ezher camiinde *Kaṭru'n-nedâ* ile birlikte okutulmakta idi.¹¹⁹

2.3.Eserin Konuları:

İbn Hişam, *Şuzûru'z-zehab*'de konuları tasnif ve bölümlenmelerde, meşhur gramer kitaplarından farklı bir yöntem takip etmiştir. Kitap bir giriş ve bazı fasıllar da dâhil olmak üzere on dört bölümden oluşmaktadır.

Kitabın mukaddimesinde olup şunları içermektedir:

- 1 Kelime: İsim, fiil harf
- 2 Kelam: Haber, inşa ve talep

İkincisinde ise bölümler yer almaktadır. Bu bölümler şunlardır:

- 1 Birinci bölüm: İrab, irabın çeşitleri, irabın asli alametleri, irabın farklı tali alametleri, takdiri irab. Suyûtî bu konuda, İbn Hişam'ın, *Şuzûru'z-zehab*'i daha önce örneği görülmemiş garip bir şekilde bölümlere ayırdığını ifade ederek kendisinin de bu yöntemi takip ettiğini belirtmiştir.¹²⁰
  - 1) Gayri munsarifler¹²¹
  - 2) Cemi müennes salim¹²²
  - 3) Esmausitte (altı isim)¹²³
  - 4) Müsenna¹²⁴
  - 5) Cemi müzekker salim¹²⁵

¹¹⁹ İbn Hişam en-Nahvî Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişam el-Ensârî el-Mısırî, *Şerhu Şuzûri'z-zehab fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: Daru't-talâi, 2004), 7.

¹²⁰ Hammude Tahir Süleyman, *Celâleddin es-Suyûtî asruhu ve hayâtuhu ve âsâruhu ve cuhûduhu fi'd-dersi'l-lugavî* (Beyrut: el-Meketebû'l-İslâmî, 1989), 321.

¹²¹ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 83.

¹²² Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 84.

¹²³ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 85.

¹²⁴ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 90.

¹²⁵ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 92.

- 6) Emsile (efâl-i hamse).¹²⁶
- 7) Sonu illetli olan fiiller.¹²⁷
- 8) Bina babı.¹²⁸

İbn Hişam, binanın alametlerini sekiz bölümde ele almış ve bunları şu şekilde taksim etmiştir:

- 1) Sükûn üzere mebni olanlar.¹²⁹
- 2) Sükûn üzere veya onun yerine geçen bir şey üzere mebni olanlar.¹³⁰
- 3) Fetha üzere mebni olanlar.¹³¹
- 4) Fetha veya onun yerine geçen bir şey üzere mebni olanlar.¹³²
- 5) Kesra üzere mebni olanlar.¹³³
- 6) Damme üzerine mebni olanlar.¹³⁴
- 7) Damme veya onu yerine geçen bir şey üzere mebni olanlar.¹³⁵
- 8) (Mebnilikte) belirli bir kaidesi bulunmayanlar.¹³⁶

Bundan sonra müellif, marife ve nekradan bahsettiği bir bölüm açmıştır. Marifeyi;

- 1 Zamir.
- 2 Alem isim.
- 3 İsm-i işaret.
- 4 İsm-i mevsul.
- 5 Elif lam ؤ ile marife olanlar.
- 6 Muzaf ile marife olanlar, olmak üzere yedi başlıkta açıklamıştır.¹³⁷

İbn Hişam merfuları ise şu şekilde taksim etmiştir:

- 1 Fâil.

---

¹²⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 96.

¹²⁷ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 98.

¹²⁸ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 102.

¹²⁹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 102-103.

¹³⁰ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 103.

¹³¹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 103-104.

¹³² Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 111.

¹³³ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 116.

¹³⁴ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 119.

¹³⁵ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 123.

¹³⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 125.

¹³⁷ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 133.

- 2 Nâib-i fâil.
- 3 Mübteda ve haber.
- 4 كان 'nin ismi.
- 5 كاد 'nin ismi.
- 6 ليس 'ye hamledilenin ismi.
- 7 إن kelimesinin haberi.
- 8 Cinsi Nefyeden لا'ın haberi.
- 9 Nasp ve cezm eden edatlardan soyutlanmış olan muzari fiil.¹³⁸

İbn Hişam, mansubatı, yani nasp olanları ise şu şekilde taksim etmiştir:

- 1 Mefûlun bih.
- 2 Munâdâ.
- 3 Mefulu mutlak.
- 4 Mefulu lieclih.
- 5 Mefûlun fih.
- 6 Mefûlun meah.
- 7 Mefûlun bihe benzeyenler.
- 8 Hal.
- 9 Temyiz.
- 10 ليس veya لا ile Mustesna.
- 11 كان 'nin haber.
- 12 كاد 'nin haberi.
- 13 ليس 'ye hamledilenler.
- 14 إن kelimesinin ismi.
- 15 Cinsi Nefyeden لا'ın ismi
- 16 Mansup muzari fiil.¹³⁹

İbn Hişam mecrurat, yani mecrur olanları ise şu şekilde taksim etmiştir:

- 1 Harf ile mecrur olanlar.¹⁴⁰

¹³⁸ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 158.

¹³⁹ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 193.

¹⁴⁰ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 247.

- 2 İzafet ile mecrur olanlar.¹⁴¹
- 3 Mücâvir ile mecrur olanlar.¹⁴²

İbn Hişam, fiilin ameli bölümünde ise fiili, mefûlun bihe göre ayırarak bir bölüm açmış ve bunu yedi çeşit olarak anlatmıştır:

- 1 Esas itibariyle meful almayan, yani meful üzerine etkisi bulunmayan lazım fiiller, İbn Hişam bunun yedi alametinden bahsetmiştir,
- 2 Harfî cer ile her zaman bir mefule geçen غَضِبَ gibi müteaddi fiiller,
- 3 Kendi başına daima bir mefule etki eden ef' alihavas gibi müteaddi fiiler,
- 4 Bazen kendi başına bazen ise bir harfî cer ile bir mefule etki eden شَكَرَ ve نَصَحَ gibi müteaddi fiiller,
- 5 Bazen tek başına bir mefule etki eden bundan başka ne kendi başına ne de bir cer edatı ile başka bir fiile etki etmeyen فَعَرَ ve شَخَا gibi fiiller,
- 6 İki mefule etki eden fiiller. İbn Hişam bunu ise iki kısma ayırmıştır:
  - Bazen iki mefule etki eden bazen ise etki etmeyen نَقَصَ gibi müteaddi fiiller.
  - Her zaman iki mefule etki eden fiiller. Bu da kendi içinde üç kısma ayrılmıştır:
    - Bu söz konusu iki mefulden ikincisi شَكَرَ fiilinin mefulü gibi olanlar ki bunlar on tanedir.
    - Bu iki mefulden ilki أُعْطِيَ ve كَسَا gibi mana itibariyle fail olanlar.
    - Bu iki mefulden ilki ve ikincisi asıl itibariyle müpteda ve haber olanlar ki bunlar kalbî fiillerdir (bilmek, görmek gibi)
- 7 Üç mefûle etki eden fiiller, bunlar yedi tane olup أَعْلَمَ ve أَرَى gibi veya bu manada gelen fiillerdir.

İbn Hişam, fiilin emeli gibi emeli gören isimleri ise eserinde şu şekilde bölümlere ayırmıştır:

- Mastar
- İsm-i fail

¹⁴¹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 265.

¹⁴² Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 292.

- İsm-i meful
  - Sıfat-ı muşebbehe
  - İsm-i fiil
  - Zarf ve mecrur
  - İsm-i mastar
  - İsm-i tafdil¹⁴³
- 9) Tenâzu‘ (önce gelen iki veya daha fazla âmilin sonra gelen bir veya daha fazla açık mamûlde amel etmesi)¹⁴⁴
- 10) İştigâl¹⁴⁵
- 11) Tevabi (Tevkit, na't, atf-ı beyan, bedel, atf-ı neske)¹⁴⁶
- 12) Mevaniussarf (sarftan men eden, kelimenin sonuna tenvin ve kesra gelmesine engel teşkil eden amiller)¹⁴⁷
- 13) Sayı lafızlarının eril, dişil ve temyiz olarak gelmesi konusundaki hükümler¹⁴⁸

2.3.Şuzûru 'z-zeheb ve Bulûgu'l-ereb Adlı Eserlerin Kaynakları

İbn Hişam, Şuzûru 'z-zeheb adlı eserinde şunları referans almıştır:

- Kur'ân-ı Kerîm. Söz konusu eserinde İbn Hişam, metnine 83 âyet-i kerîmeden delil getirmiştir. Örneğin¹⁴⁹ illetli bir kelime cezm halinde gelmesi durumunda sonundaki harfin hafz edilmesine قَالُوا ءَأِنَّكَ لَآتَتْ يُوسُفَ قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَهَذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ (Kardeşleri, "Yoksa sen, sen Yûsuf musun?" dediler. O da, "Ben Yûsufum, bu da kardeşim. Allah bize iyilikte bulundu. Çünkü, kim kötülükten sakınır ve sabrederse şüphesiz Allah iyilik yapanların mükafatını zayi etmez" dedi) âyet-i kerîmesini delil getirmiştir.¹⁵⁰
- Hadis-i Şerifler: Kendisi sadece bir yerde hadis-i şeriften delil getirmiştir.¹⁵¹ O da نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ لَا نُورَثُ مَا تَرَكَنَاهُ صَدَقَةٌ (Biz Peygamberler hiç miras

¹⁴³ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 292-312.

¹⁴⁴ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 313.

¹⁴⁵ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 316.

¹⁴⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 319.

¹⁴⁷ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 339.

¹⁴⁸ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 344.

¹⁴⁹ İbn Hişâm En-Nahvî, *Şuzûru 'z-zeheb*, 10.

¹⁵⁰ Yusuf, 12/90.

¹⁵¹ İbn Hişâm En-Nahvî, *Şuzûru 'z-zeheb*, 37.

birakmayız bıraktığımız şeyler sadakadır) hadisi¹⁵² ile ihtisas durumunda kelimenin mansup olarak geleceğine dair verdiği delildir.

Şiir:

İbn Hişam, söz konusu erinde 14 beyitten ve bir beytin bir kısmından delil getirmiştir.

Örneğin Bahru'l-Vâfir'den şu şiir ile istisna konusuna delil getirmiştir.

وَمَا لِي إِلَّا آلَ أَحْمَدَ شَيْعَةً   وَمَالِي إِلَّا مَذْهَبَ الْحَقِّ مَذْهَبٌ

“Benim Amed’in (sav) yakınlarından başka akrabab yok, yine benim Doğru yoldan başka da bir yolum yok.”¹⁵³

2.4.Bulûğu'l-Ereb'in Mukaddimesi

Zekeriyyâ el-Ensârî, “Besmele ile başlanmayan her işin bereketi kesiktir.”¹⁵⁴ hadis-i şerifine istinaden “Bismillahirrahmanirrahim” diyerek mukaddimesine besmele ve Hz. Peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm'a salat ve selam getirerek başlamıştır. Ardından “Allah'a hamd ile başlanmayan her işin bereketi kesiktir.”¹⁵⁵ hadisine ittiba ederek Allah'u Teâlâ'ya hamd ve sena etmiştir. Bundan sonra ise nahiv ilminin amaç ve gayesinden bahsederek şunları söylemiştir: “Nahiv, dili hatadan ve yanlış şekilde kullanmaktan kurtaracak araçtır. Cümlede geçen anlamın beyan ve izahı için bir anahtar niteliği taşır. Kur'ân-ı Kerîm'in manalarının zirvesine çıkmak için bir merdiven fonksiyonu görür.”

Bundan sonra Zekeriyyâ el-Ensârî, şerhini yapmış olduğu *Şuzûru'z-zeheb* adlı eserin sahibi İbn Hişam'a övgülerde bulunmuş, onu rahmetle yâd etmiştir. Ardından *Şuzûru'z-zeheb*'den bahsederek büyük bir çabanın ürünü olduğunu ve anlaşılması için bazı açıklamalara ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir.

¹⁵² Ahmed b. Hanbel Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Musned*, thk. Şuayb el-Arnaût (Kahire: Muessesetu'r-Risâle, 2001), hds. No: 9972.

¹⁵³ İbn Hişam En-Nahvî, *Şuzûru'z-zeheb*, 145; söz konusu beyit Kemit b. Zeyd el-Esedi'ye aittir.

¹⁵⁴ Ebû Dâvûd Es-Sicistânî Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sunen*, (Kahire: Daru'r-risâle, 2009), hds. No: 4840; İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sunen* (Kahire: Daru İhyai kutubi'l-'arabiyye, 1995), hds. No: 1894.

¹⁵⁵ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 66.

Bundan sonra Zekeriyâ el-Ensârî, kitabın mukaddimesini şerh etmeye ve kitabı tanımlamaya geçmiştir. İlk olarak üzerine şerh yazmış olduğu kitabın adını açıklayarak bunun (*Şuzûru 'z-zehab*) taşlarından izole edilmemiş maden kelimesinden alındığını söylemiştir.

Daha sonra, nahvin lügavi olarak anlamını açıklamış ve bunun “kasıt, yönelmek” anlamına geldiğini söylemiştir. Terim olarak ise nahvin, bina ve irab olarak kelimenin sonunu tespit ve tayin edilmesini sağlayan usul ilmi olduğunu ifade etmiştir. Bundan sonra nahvin konularını açıklamıştır. Bu doğrultuda nahvin konularının söz, irab ve binanın hareketleri olduğunu; bunun dilde yapılabilecek hata ve yanlışlıklardan korunmaya yaradığını ve bunun Arapların sözleri ve konularına uzandığını belirtmiştir. Bundan sonra ise “Merhum musannif şöyle demiştir”¹⁵⁶ diyerek *Şuzûru 'z-zehab* adlı eserin şerhine başlamıştır.

2.5.Eserin Üslup Özellikleri

Eserde, şerh edilen metne uygun olarak eğitsel bir yöntem takip edilmiştir. Nitekim kitap; Arapça ve Arapça nahvini öğrenmeye yeni başlayanlar için kaleme alınmıştır. Bunu ortaya koyan hususlardan bazıları şunlardır:

- Yazar, bir kaide ile ilgili birçok meseleden bahsettikten sonra bu kaideyi açıklayan örnekler vermiş, ardından Kur’ân-ı Kerîm, hadis ve şiirlerden getirdiği şevahitle bu kaideleri desteklemiştir. Örneğin mansub kısmında¹⁵⁷ “Mefulun bih, ضَرَبْتُ زَيْدًا (Zeyd’e vurdum) örneğinde olduğu gibi failin fiilinden etkilenen şeydir. Fiilin müteaddi oluşu, mefulü bihi nasp eder” diyerek konuyu öğrenciye anlatır gibi anlatmıştır.¹⁵⁸
- Yazar, ilgili kaideyi açıklamak ve bunun öğrencinin zihninde pekişmesini sağlamak amacıyla birçok şevahitte bulunmuştur.¹⁵⁹
- Yazar, konu ve problemleri asıl metin ile kendi sözlerini birleştirerek çözümlenmiştir. Bu, açıklamak ve yeni bir kalıpta sunmak istediği fikre hizmet

¹⁵⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu 'l-ereb*, 65.

¹⁵⁷ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu 'l-ereb*, 193.

¹⁵⁸ Neml, 16/27

¹⁵⁹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu 'l-ereb*, 162.

edecek metni seçme fırsatı sunmuştur. Örneğin mübtedadan bahsederken “Mübteda, sarîh veya müevvel (takdiri) olsun zaitler dışında bütün lafzi amillerden soyutlanan isimdir” demiştir.¹⁶⁰

- Öğrencilerin dikkatlerini önemli konulara çekerek bunları “tenbih” başlığı altında sıralamıştır. Örneğin “tenbih” bölümünde sıfat-ı müşebbeheden bahsederken şunları söylemiştir: “Eğer nitelik, müteaddi olan bir fiilden türetilirse ضَارِبٌ (vuran) قَاصِرٌ (kusur eden) gibi ism-i fail olur. Eğer bir iş ve oluş bildiriyorsa قائم (kalkıyor) gibi sıfat-ı müşebbehe olur.¹⁶¹
- Şerhinde geniş açıklama gerektiren yerler için özel bir bölüm ayırmıştır. Örneğin Arapça gramerin tevkid konusundan bahsederken orada veremediği diğer lafızları, bu özel bölümde verdiğini ifade etmiştir.¹⁶²
- Zekeriyâ el-Ensârî şerhinde ana metinleri, birçok gerekçe (ta’lil) sunarak şerh etmiştir. Bu husus onu, mantık yapmaya ve tartışma yöntemini benimsemeye itmiştir. Örneğin bir yerde şöyle şerh yapmıştır: “Müsenna ve cemi, müfret yani tekilden bir şube olduğu için harf ile irab edilir. Harfle irab, hareke ile irabın bir şubesi, bir koludur. Böylece fer’î olan şey fer’î olana, asıl olan şey de asıl olana göre yapılmıştır.”¹⁶³
- İbn Hişam’ın eserin her bölümünü bir âyet-i kerîme ile bitirip söz konusu âyet-i kerîmeyi tam olarak irab ettiği kitabındaki yönteme bağlı kalarak şerhindeki nahve dair bölümleri bu şekilde bitirmiştir.¹⁶⁴
- Şerhte bazı kıraatleri, bu alanda faydalı olacak şekilde düzenlenmiştir. Bu bağlamda caiz olan bir veya birden çok kıraat zikretmiş, bununla beraber ilgili kıraatin kime ait olduğu konusunda atıfta bulunmamıştır. Bazen bu kıraatlerle ilgili olarak “Bu şazdır” “bu âyet-i kerîme şu şekilde de okunmuştur”¹⁶⁵ “el-Cedri ve el-Akli’nin kıraatine göre bu tenvinli değil mecrur okunmuştur” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.¹⁶⁶

¹⁶⁰ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu’l-ereb*, 168.

¹⁶¹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu’l-ereb*, 301.

¹⁶² Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu’l-ereb*, 319.

¹⁶³ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu’l-ereb*, 94.

¹⁶⁴ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu’l-ereb*, 311.

¹⁶⁵ Rum, 4/30

¹⁶⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu’l-ereb*, 120.

- Şevahit olarak getirdiği şiirlerin sahiplerine, nadir durumlar dışında atıfta bulunmamıştır. Örneğin Arapçadaki temyiz konusunda bahsederken

أَنْفَسًا تَطْيِبُ بِئِيلِ الْمُنَى   وَدَاعِي الْمَنَائِيَا يُنَادِي جَهَارًا

“*Ey can, emellere ulaşmayı arzularsın ama ölümün habercileri, ölümü açıkça haber veriyorlar*”¹⁶⁷ şiirini zikretmiş, fakat bunun kime ait olduğunu belirtmemiştir. Şerhinde bu şekilde çok yer vardır.

- Zekerıyyâ el-Ensârî, büyük faydalar sağlayacağını düşündüğü İbn Hişam’ın kitaplarından oldukça istifade etmiştir. Yaptığı alıntılardan sonra söz konusu alıntıya kısa yorumlar yapmıştır. Zekerıyyâ el-Ensârî, bu iktibasları, eleştirel bir yaklaşımla ele alarak bunların tercihe şayan olanlarını, doğru olanlarını ve bunlarda zorlama bulunanları belirtmiştir. Örneğin kendisi fiilin çeşitlerini şöyle açıklar: “Fiilin birinci çeşidi قامْتُ gibi mazi fiildir. Burada kelimenin sonunda bulunan sakin التاء – Ta harfi, fiile has olarak gelir. Eğer bu konuda bu kitap dışında başka kitapta dediği gibi mesela قام şeklinde söylemiş olsaydı daha evla olurdu. Çünkü fiil aslında قام şeklindedir, قامت şeklinde değil.”¹⁶⁸ Zekerıyyâ el-Ensârî, bu meselede, İbn Hişam’ın kitaplarından özellikle de *Kaṭru’-n-nedâ* ve bunun şerhinden nakillerde bulunmuştur.
- Zekerıyyâ el-Ensârî, ele aldığı konuyu şerh etmeye başlamadan önce bölümün genel bir tarifini yapmıştır. Örneğin irab terimini şu şekilde tanımlar: “Dil olarak irab birkaç manada kullanılmaktadır. El-İbâne (açıklama), tağyir (değiştirme) ve “Arapça konuşmak” bunlardan bazılarıdır. Terim olarak ise irab; harekenin, harfin, sükûn veya hazfin meydana getirdiği eser, iz, alamet demektedir.”¹⁶⁹ Bu şekilde Zekerıyyâ el-Ensârî, konuya bölümü tanımlayarak başlamış ardından söz konusu bölümü açıklamaya geçmiştir.
- Zekerıyyâ el-Ensârî, şerhinde sadece İbn Hişam’ın verdiği şevahitle yetinmemiştir. Bilakis bazen İbn Hişam’ın şevahitlerini terk etmiş, bazen ise bunlara yenilerini eklemiştir. Örneğin naib-i fâilden bahsederken İbn Hişam’ın

¹⁶⁷ Zekerıyyâ el-Ensârî, *Bulûğu’l-ereb*, 213.

¹⁶⁸ Zekerıyyâ el-Ensârî, *Bulûğu’l-ereb*, 72.

¹⁶⁹ Zekerıyyâ el-Ensârî, *Bulûğu’l-ereb*, 80.

bu konuda getirdiği örneklerin bir kısmının yerine yeni örnek ve şevahit getirmiştir.¹⁷⁰

Bütün bunlardan hareketle *Şuzûru'z-zehab* üzerine şerh yazan Zekeriyâ el-Ensârî'nin yaptığı tahlillerden onun eser üzerindeki ilmi şahsiyeti, açıkça ortaya çıkmaktadır ki böylece şerhte kendisine özgü görüş ve duruşlar meydana gelmiş olmaktadır.

2.6.Şerh Yöntemi

Zekeriyâ el-Ensârî, eserine, şerh yazdığı metnin sahibinden övgüyle bahsettiği, onun ilmi konumu methettiği bir mukaddime ile başlamış sonra bu mukaddimede eserin telif amacını açıklamıştır.

Ardından nahvin lügavi ve terim olarak tanımını yapmış, bu ilmin faydasından bahsederek nahvin dilde meydana gelecek hata ve yanlışlıklarından koruduğunu ifade etmiştir. Bundan sonra türünü göz önüne almaksızın içindeki konuların son harfine göre kitabı bölümlere ayırmıştır. Böylelikle Zekeriyâ el-Ensârî, nahiv kitaplarında bölümlenmelerin kelimeler esas alınarak yapıldığı geleneksel yöntemden farklı bir yöntem takip etmiştir.

Zekeriyâ el-Ensârî, *Şuzûru'z-zehab*'in metinlerini zımnen şerh etmiş, kendisinin sözleri ile İbn Hişam'ın sözlerini birlikte karıştırarak bunu yapmıştır.

Zekeriyâ el-Ensârî, eserde okurların dikkatini metinde bulunan önemli ve ince nüktelere çekmiştir. Örneğin bina ve i'rab konusundan bahsederken “İbn Hişam burada, bina konusunu, sahip olduğu önemi, asaleti ve itibarı nedeniyle i'rabdan önce zikretmiştir”¹⁷¹ diyerek bu şekildeki ince noktalara işarette bulunmuştur.

Bir meseleye dair istidlalde bulunurken mantığı kullanmıştır. Örneğin şerhin bir bölümünde bu minvalde şunları ifade eder: “Bir şeyi, başka bir şey ile takyit etmek (kayıtlamak, sınırlamak), o şeyin iraptaki yerini beyan etmek için yapılır; yoksa bir

¹⁷⁰ İbn Hişam en-Nahvî, *Şuzûru'z-zehab*, 11.

¹⁷¹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 80.

husustan kaçınmak için değildir. Çünkü bir şey üzerindeki amil, başka bir şey üzerinde bir iz ve eser meydana getirmez. Bu başka bir şeyi irap etmekle ilgilidir.”¹⁷²

Zekeriyyâ el-Ensârî'nin gramer konularını şerh ederken kendisine has ince bir anlayışı, yüksek bir zevki ve güzel bir açıklaması vardır. Örneğin şerhin şu bölümünde bu husus net şekilde ortaya çıkmıştır: “Cer, hafif olduğu için isimlere, cezm ağır olduğu için fiillere hastır. Çünkü her mecrur isim, taşıdığı manayı ifade eder. Meczûm olanın aksine mecrûr, ancak ismin kaç kere geçtiğini bildirir.”¹⁷³

Zekeriyyâ el-Ensârî, müellifin konular hakkındaki sözlerinin sebeplerini açıklamak için çokça ta'lîl etmiş, yani gerekçelerini ifade etmiştir. Örneğin “Esmâüsitte (altı isim)”den bahsederken şunları söyler: “Bu isimlerin harfle irab olması, harflerin her ne kadar harekeden sonra gelse de ondan daha güçlü olmasından ileri gelmektedir. Çünkü her harf, iki hareke gibi bir illet beyan eder. Bu yüzden bu isimleri seçmişler ve bunların irabını, mûfredatın irabından asıl teşkil etsin diye harfle yapmışlardır. Bunun irabı hareke ile olur. Harf ile olan irab ise daha güçlüdür, yani iz ve alameti daha nettir.”¹⁷⁴

2.7.Şerhin Dilsel Hususiyetleri

Burada Zekeriyyâ el-Ensârî'nin *Şuzûru'z-zehab* adlı eseri şerh ederken kullanmış olduğu dili kast etmekteyiz. Zekeriyyâ el-Ensârî, bu eserinde akla mantığa uygun ilmi bir dil mi kullanmıştır yoksa öğretim odaklı eğitsel bir dil mi kullanmayı tercih etmiştir, burada bunu açıklayacağız.

- Zekeriyyâ el-Ensârî'nin kullanmış olduğu dil, öğrencilerin anlayabileceği bir seviyede idi. Çünkü öğretici, eğitsel bir dil kullanmış, şerhin mukaddimesinde söz konusu eserini, *Şuzûru'z-zehab*'in inceliklerini ve lafızlarını öğrencilere öğretmek ve açıklamak amacıyla kaleme aldığını ifade etmiştir. Örneğin mecrurat (sonu mecrur olan kelimeler) bölümünde mecrur ismi açıklarken “Mecrur; harf, izafe ve mücavir ile olmak üzere üç kısma ayrılır” diyerek basit bir açıklama tarzı benimsemiş, ardından işlediği hususla ilgili konuları izah

¹⁷² Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 81.

¹⁷³ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 82.

¹⁷⁴ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 88.

edecek örnekler getirmiştir. Mesela yukarıdaki konuyu “Kelime, harf ile
فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الرُّورِ (Artık putlara tapma pisliğinden kaçınm,
yalan sözden kaçınm) âyet-i kerîmesinde¹⁷⁵ olduğu gibi mecrur olur” şeklinde
örnekle açıklamış ve daha sonra harfle olan mecrur isimlerden, onun delalet ve
örneklerinden bahsederek kapalılıktan uzak açık bir şekilde konuyu izah
etmiştir.¹⁷⁶

- Eğitsel bir kitap olması nedeniyle Zekeriyâ el-Ensârî, ilk olarak kuraldan bahsetmiş sonra buna şevahit olarak Kur’ân-ı Kerîm’den, hadislerden ve şiirlerden getirdiği örnekler vermiştir. Buradan hareketle Zekeriyâ el-Ensârî’nin ilk önce kuralı verip ardından onu açıklamaya çalıştığını anlıyoruz. Örneğin Hal bölümünde mansulardan bahsederken konuyu şu şekilde açıklamıştır: “Hal; ek bir vasıf olup sahibinin duruş ve durumunu beyan etmek veya fiilin vukua geliş niteliğini tekit etmek ya da cümlenin kendisinden önceki içeriğini vurgulamak içindir. Bu doğrultuda hal; فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي; (Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek şehirden çıktı ve "Ey Rabbim! Beni bu zalim kavimden kurtar" dedi)¹⁷⁷ şeklinde failin hali, وَأَرْسَلْنَاكَ ((Ey Muhammed!) Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. Şahit olarak Allah yeter)¹⁷⁸ şeklinde de mefûlun¹⁷⁹ hali olarak gelir.”
- Zekeriyâ el-Ensârî, şerhini çok uzun tutmamış, mananın anlaşılmasına engel olacak derecede de kısa geçmemiştir. Bilakis bu konuda orta bir yöntem takip etmiştir. Bunun marife ne nekra bölümünde açıkça görmekteyiz. Örneğin İbn Hişam, nekranın tanımını yaparken, “رُبُّ kabul eden kelimelerdir” şeklinde birkaç kelime ile yetinip ardından marifenin tanımına geçerken Zekeriyâ el-Ensârî, nekranın şerhini geniş tutup, konuyu uzatmadan onu açıklayacak örnekler getirmiştir.¹⁸⁰
- Zekeriyâ el-Ensârî, eserinde yer verdiği konuları ele alış sebeplerini de belirtmiş, mantığa kaymasına sebep olacak derecede gerekçeler beyan etmiştir.

¹⁷⁵ Hac, 30/22.

¹⁷⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 251.

¹⁷⁷ Kasas, 28/21.

¹⁷⁸ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 207.

¹⁷⁹ Nisa, 4/79.

¹⁸⁰ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 133.

Örneğin sıfat-ı muşebbehe bölümünde şunları söylemiştir: “Sıfat-ı muşebbehenin izafet ile mecrur yapılması doğrudur. Çünkü cer, en doğru görüşe göre bir şey aynı şeye izafe olmuş olmasın diye nasptan doğmuştur, reften değil. Zira merfu, cümlede özne konumunda gelen ögeye göre tayin edilir, mansup, yani cümlede edilgen olarak gelen ögeye göre değil.”¹⁸¹

- Zekeriyâ el-Ensârî, şerhinde geçen bütün âyet-i kerîmelerin irabını yapmamıştır, bilakis bazılarının irabını yapmakla yetinmiştir.¹⁸²
- Birçok konuya bir hadis-i şerifle şevahitte bulunmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi şerhinde istişhatta (delillendirme, örnek göstermede) kullandığı hadislerin sayısı yirmi üçe ulaşmıştır.
- Kur’ân-ı Kerîm’in kıraatlerinden bahsettikten sonra bunları, hatta şaz olanları ile de istidlalde bulunmuştur. Örneğin bir mesele ve kuraldan bahsederken “Fiilin mansub olarak geldiği yerlerde müzmer (gizli) zamir, bazılarının kıraatinde *بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ* (Hayır, biz hakkı batılın üzerine atarız da beynini parçalar. Bir de bakarsın yok olup gitmiş) şeklinde fetha olarak gelmiştir ki bu şaz olup genel bir kıyas ve ölçü kabul edilmez” demiştir.¹⁸³
- Zekeriyâ el-Ensârî, *Şuzûru’z-zehab* adlı eserin sahibi İbn Hişam’ın *Kaṭru’n-nedâ* ve benzeri diğer eserlerinden de istifade etmiştir. Örneğin lafzi tevkitten bahsederken şu şekilde onun kitaplarından istifade etmiştir: “İbn Hişam, ‘Lafzi tevkit, *كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا* “Hayır, bu böyle olmamalı! Yer dağılıp parça parça olduğunda;”¹⁸⁴ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ya lafzın ya eş anlamlı başka bir kelimenin tekrar edilmesiyle olur.’ demektir. Fakat *Kaṭrû’n-nedâ* isimli eserinin şerhinde bundan farklı olarak ‘Nahiv bilginlerinin çoğunun belirttiğinin aksine bu âyet-i kerîmedeki tekrar, ismin tekit edilmesi anlamına gelmemektedir. Zira tefsirlerde de geçtiği üzere bu, yeryüzünün parçalanmasından sonra tekrar bir parçalanmaya maruz kalacağını ifade etmektedir.’ demiştir.”¹⁸⁵

¹⁸¹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu’l-ereb*, 300.

¹⁸² Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu’l-ereb*, 278-279.

¹⁸³ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu’l-ereb*, 246.

¹⁸⁴ Fecr, 89/22.

¹⁸⁵ İbn Hişam en-Nahvî, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ ve belli’s-şadâ*, 292.

- Zekerıyyâ el-Ensârî, İbn Hişâm'ın kitaplarından sadece nakiller yapmamış, bilakis bunları tahlil edip, doğru ve yanlış taraflarını ve zayıf gördüklerini beyan etmiştir. Örneğin mebnilik (bina) konusundan bahsederken şunları söyler: “İbn Hişâm, binanın terim olarak irabın zıddı olduğunu ifade etmiş ve şerhinde bunun kelimenin sonunun tek bir halde gelmesi demek olduğunu belirtmiştir. Ancak irabın lafzi olarak belirtmiş olduğu yön itibariyle bu uygun değildir. Bu tanım manevi irab için uygun ve yerinde bir tanımdır.”¹⁸⁶ İsm-i mevsulden bahsederken ise İbn Hişâm'ın sözüne atıfla “Bunun kasr olarak gelmesi, med olarak gelmesinden evladır” der.¹⁸⁷ Yine muzari fiilden bahsederken İbn Hişâm için “Eğer أنیت yerine نأیت demiş olsaydı daha münasip olurdu”¹⁸⁸ demiştir. Buradan hareketle Zekerıyyâ el-Ensârî'nin sadece nakilci olmadığını, bilakis aktardığı şeyleri tahlil ve tetkik ederek bir kalıba koyup yazdığını görmekteyiz.¹⁸⁹

2.8.Şerhin Özellikleri

Zekerıyyâ el-Ensârî'nin şerhinin şu hususiyetlere sahip olduğu ifade edilebilir:

- Zekerıyyâ el-Ensârî, yaptığı şerh ile *Şuzûru 'z-zeheb'* in metnini mezc etmiştir. Öyle ki biz bu kitabın *Şuzûru 'z-zeheb'* adlı eserin şerhi olduğunu bilmesek şerh ile asıl metnin arasını ayırmak mümkün değildir.
- Zekerıyyâ el-Ensârî, şerhine, bu şerhi yazmaktaki amacı izah ederek başlamış; bununla *Şuzûru 'z-zeheb'* de geçen lafızları tahlil edip ince noktalarını ortaya çıkarmayı amaçladığını ifade etmiştir.¹⁹⁰
- Kitabın şerhinde, İbn Hişâm'ın diğer eserlerinden faydalanmıştır. Örneğin *إن* edatının başında bulunan elifin kesra olarak geldiği *Evdahu 'l-mesâlik'* e atıfta bulunarak bu konunun söz konusu eserde genişçe yer verildiğini ifade etmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁶ Zekerıyyâ el-Ensârî, *Bulûğu 'l-ereb*, 102.

¹⁸⁷ Zekerıyyâ el-Ensârî, *Bulûğu 'l-ereb*, 146.

¹⁸⁸ Zekerıyyâ el-Ensârî, *Bulûğu 'l-ereb*, 75.

¹⁸⁹ Zekerıyyâ el-Ensârî, *Bulûğu 'l-ereb*, 260.

¹⁹⁰ Zekerıyyâ el-Ensârî, *Bulûğu 'l-ereb*, 65.

¹⁹¹ İbn Hişâm en-Nahvî Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Evdahu 'l-mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: Daru'l-fikr, ts), 1/333.

- İbn Hişâm'ın *Evḍaḥu 'l-mesâlik* 'te beyan ettiği görüşünü delil göstererek nekra kelimenin tevkit edilebileceğini ifade etmiştir. Bu minvalde, *Evḍaḥu 'l-mesâlik*¹⁹² ve *Ḳaṭru 'n-nedâ*¹⁹³ kitaplardan nakil yaparak açıklamalar yapmıştır.
- Zekeriyâ el-Ensârî, İbn Hişâm'ın *Şerḥu Şuzûri 'z-zeheb* adlı eserinde zikrettiği hususlara yorumlarda bulunmuştur.¹⁹⁴
- Zekeriyâ el-Ensârî, şerhinde İbn Hişâm'ın bazı yerlerde hatalı olduğu vehmini oluşturmuştur. Örneğin şerhin bir yerinde şunları söyler: “İbn Hişâm kelimenin ilk başta üç kısma ayrıldığını ifade etmiş, sonra bu taksimden dönerek talep, inşa kısmına dâhil olduğu için bunu iki kısım kabul etmiştir.¹⁹⁵ Ardından bunun lafzi bir çelişkiden kaynakladığını ifade ederek kelime üç kısım kabul edildiğinde talep (emir) veya emir lafzı, farklı ama manası aynı iki şey kabul edildiğini, kelime üç kısma ayrıldığı söylenirse bu durumda bunların her biri hem mana hem de lafzen ayrı şey oldukları kabul edilir, demiştir.¹⁹⁶
- Zekeriyâ el-Ensârî, birçok yerde İbn Hişâm'ın görüşlerini tercih etmiştir. Örneğin İbn Hişâm'ın “Bina irabın zıddıdır”¹⁹⁷ ifadesi ile ilgili olarak binanın, ayrı bir grup yerine “zıt” olarak ifade edilmesinin daha doğru olduğunu, zira iki zıt şeyin القعود والقيام kelimeleri gibi bir arada bulunamayacağını, ancak birbirinden farklı olan şeyin القعود والضحك gibi bir arada bulunabileceğini ifade etmiştir.¹⁹⁸
- Ek olarak vermek istediği bir bilgi olduğunda, bunu “uyarı” başlığı altında vermiştir. Örneğin müsenna ile ilgili “Müsenanın başka bir şekilde kullanımı daha vardır ki bu üç halde de elifin kelimenin sonunda sabit kalmasıdır.”¹⁹⁹ şeklindeki ek bilgiyi söz konusu “uyarı” bölümünde vermiştir.
- Zekeriyâ el-Ensârî, İbn Hişâm'ın eserini beğenmiş, ancak bu onun yanlış gördüğü bazı hususlarda ona karşı çıkmasına mani olmamıştır. Örneğin غير

¹⁹² Zekeriyâ el-Ensârî, *Şerḥu Ḳaṭri 'n-nedâ*, 13.

¹⁹³ İbn Hişâm en-Nahvî, *Evḍaḥu 'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/11.

¹⁹⁴ İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerḥu Şuzûri 'z-zeheb*, 205.

¹⁹⁵ İbnu's-Sâiğ, Şemseddin Muhammed b. Hasan, *el-Lemḥa fî şerhi 'l-Mulḥa*, thk. İbrahim b. Salim es-Saidi (Medine: Camiatû'l-İslâmiyye, 2004), 1/181.

¹⁹⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu 'l-ereb*, 76.

¹⁹⁷ İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerḥu Şuzûri 'z-zeheb*, 68.

¹⁹⁸ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu 'l-ereb*, 102.

¹⁹⁹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu 'l-ereb*, 91.

kelimesinden bahsederken İbn Hişam'ın "Buna izafe olunan şeylerin ليس kelimesinden sonra gelmedikçe hazf edilmesi caiz olmaz"²⁰⁰ sözüne karşılık Zekeriyâ el-Ensârî "Bu merdud bir görüştür; nitekim bunun olabileceği konusunda Zemahşerî, İbnü'l-Hacib ve tabilerinden görüş nakledilmiştir." diyerek İbn Hişam'ın görüşünü kabul etmemiştir.²⁰¹ Yine İbn Hişam, binanın tarifi ile ilgili olarak "Bina, kelimenin takdire ve lafzen tek bir durumda gelmesinin gerekliliğini ifade eder"²⁰² sözüne Zekeriyâ el-Ensârî, manevi için bu uygun bir tanım değildir, bu daha çok lafzi için geçerlidir. Bu konuda İbn Malik, musannif gibi düşünmemektedir diyerek" İbn Hişam'ın bina ile ilgili görüşünü yorumlamıştır.²⁰³

- Zekeriyâ el-Ensârî, İbn Hişam'ın kısaca değindiği bazı konuları geniş şekilde ele almış, örneğin mansubat konusunu, örneklerle geniş şekilde şerh ve izah etmiştir.²⁰⁴
- Zekeriyâ el-Ensârî, şerhini, Kur'ân-ı Kerîm'den, hadislerden, şiir ve aynı zamanda Arapların söz ve mesellerinden getirdiği şevahitle desteklemiştir.

2.9. Bulûğu'l-ereb'in Kaynakları

Zekeriyâ el-Ensârî'nin referans alıp kendisinden nakiller yaptığı kaynaklar şunlardır:

1) Kur'ân-ı Kerîm

Kur'ân-ı Kerîm, Arapların ilgi duyup itimat ettikleri en önemli kitaplardan biridir. Vahyin yazıya geçirilmesi, mushafların toplanması gibi hiçbir esere gösterilmeyen hizmet, Kur'ân-ı Kerîm'e gösterilmiştir. Nahiv bilgileri de Kur'ân-ı Kerîm'e son derece önem vermişlerdir, zira ele aldıkları ve delil getirdikleri ilk referans ve kaynak onlar için Kur'ân-ı Kerîm idi.

Zekeriyâ el-Ensârî de Kur'ân-ı Kerîm'i birinci kaynak ve referans gören nahiv bilgilerinden biri idi. Nitekim kaleme aldığı şerhinde Kur'ân-ı Kerîm'den tam 465

²⁰⁰ İbn Hişam en-Nahvî, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 106.

²⁰¹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 122.

²⁰² İbn Hişam en-Nahvî, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 68.

²⁰³ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 103.

²⁰⁴ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 193.

âyet-i kerîme ile delil getirmiştir. Bu doğrultuda bazen âyet-i kerîmenin tamamını, bazen de bir kısmını, çoğu zaman ise birçok sebepten ötürü sadece ilgili kısmını almıştır. Yazar, bunu, vazgeçilmez bir temel kabul etmiştir ki bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyet-i kerîmesinden yardım almıştır. İleride, özel bir bölümde, Zekeriyâ el-Ensârî'nin, *Şuzûru'z-zehab*'in şerhinde Kur'ân-ı Kerîm'i nasıl merkeze aldığını detayları ve örnekleri ile birlikte ele almaktadır.

2) Kıraat İlmi

Kıraat ilmi, ilgili bulunması nedeniyle referans olarak Kur'ân-ı Kerîm'e dâhildir. Bundan dolayıdır ki Zekeriyâ el-Ensârî, ister mütevatir, ister meşhur hatta isterse şaz olsun Kur'ân-ı Kerîm'in kıraatleri ile istişhad etmeyi ihmal etmemiş, birçok meselede bundan deliller getirmiştir.

3) Hadis-i Şerifler

Her ne kadar âlimler, hadislerin nahiv konusunda delil olup olamayacağı konusunda ihtilaf etmiş olsalar da Zekeriyâ el-Ensârî, hadisleri ikinci referans kaynağı olarak kullanmış, birçok nahiv meselelerinde hadislerden delil getiren kimselerden biri olmuştur. Şerhinde meselelere delil olarak kullandığı hadislerin sayısı yirmi üçe ulaşmaktadır. İleride, Zekeriyâ el-Ensârî'nin hadisleri delil olarak kullanması konusunu ve bundan ne derece etkilendiğini ayrı bir bölümde ele almaktadır.

4) Arapların Şiir ve Nesirleri

Zekeriyâ el-Ensârî, şerhinde şiirlerden oldukça fazla istifade etmiş, meselelere getirdiği şiirlerin sayısı tam ve bir kısmı olmak üzere iki yüzü geçmiştir. Bunların çoğu söz sahiplerine nispet edilmemiştir. Nesir konusunda ise Zekeriyâ el-Ensârî, birçok meselede bundan deliller getirmiştir ki bunu, ileride örnekleriyle detaylı bir şekilde ele alacağız.

5) Âlimlerin ve Nahivcilerin Sözleri ve Eserleri

Zekeriyâ el-Ensârî, eserinde birçok dil bilginin sözlerinden veya bizzat kitaplarından deliller getirmiştir. Bu doğrultuda kendisi, İbn Hişam'dan “Eğer bu kitap

dışında başka kitaplarda söylenildiği gibi emir fiil...” şeklinde nakilde bulunmuştur.²⁰⁵ Esmâüsitte ve onun harflere mukadder olarak harekelerle irabı konusunda Sibeveyhi’den nakiller yapmıştır.²⁰⁶ Yine İbn Malik’ten, اُنْحَاوْی (Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz) âyet-i kerîmesi²⁰⁷ ile ilgili olarak “Burada mahzuf olan şey, ref alameti olan nûndur, vikaye nun’u değildir” diyerek nakilde bulunmuştur.²⁰⁸ Yine el-Muberrred’den, el-Farisi ve İbn Cinnî’den bu minvalde nakillerde bulunmuştur.²⁰⁹ Aynı şekilde Arapça isimlerden bahsederken “Bu icmâ ile yanlış bir kullanımdır” şeklinde Curcani’den nakil yapmıştır.²¹⁰ Bundan başka “Daha doğru olana göre bunda kasıt şart değildir, dolayısıyla kelamın tarifinde bu kaydı çıkarması gerekir” diyerek Ebu Hayyân’dan sözler iktibas etmiştir.²¹¹ Yine “*et-Tavzîh* adlı esrinde سنون kelimesinin, أرضون gibi سنة kelimesinin çoğulu olduğunu zikreder” şeklinde Halid el-Ezheri’den nakilde bulunmuştur.²¹² Tevkid nun’undan bahsederken ise el-Halîl’den “Buradaki hafiflik, müşeddet yani şeddeli harekeden yapılan bir hafifletme değildir” sözünü nakletmiştir.²¹³ Bundan başka فعَالِ veyninde gelenlerin irab veya binası hususunda el-Aşî’den “Bunun kesra üzere mebni olması veya irab edilmesi caizdir” şeklinde nakilde bulunmuştur.²¹⁴ Yine ليس ve غير kelimelerinden bahsederken “Ferrâ, غير kelimesinin bina ve irabının amile göre yapılabileceğine cevaz vermiştir” diyerek Ferrâ’yı referans göstermiştir.²¹⁵ Aynı konudan bahsederken söz konusu kelimenin لا غير şeklinde gelemeyeceğine dair “Musannifin buradaki sözü merduttur, Zemahşerî ve İbnu’l-Hacib ve tabileri bunu ifade etmişlerdir” diyerek Zemahşerî ve İbnu’l-Hacib’in sözlerini delil göstermiştir.²¹⁶ Yine kendisi, cins

²⁰⁵ İbn Hişâm en-Nahvî Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ ve belli’s-şadâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Kahire: Daru’l-hayr, 1990), 30.

²⁰⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu’l-ereb*, 96.

²⁰⁷ Enam, 6/80.

²⁰⁸ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu’l-ereb*, 96.

²⁰⁹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu’l-ereb*, 96.

²¹⁰ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu’l-ereb*, 70.

²¹¹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu’l-ereb*, 78.

²¹² Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu’l-ereb*, 93.

²¹³ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu’l-ereb*, 105.

²¹⁴ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu’l-ereb*, 118.

²¹⁵ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu’l-ereb*, 122.

²¹⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu’l-ereb*, 122.

isimlerden ve nekradan bahsederken “Âmidî bunlar arasında bir fark görmemiştir” diyerek Âmidî’yi referans olarak göstermiştir.²¹⁷

---

²¹⁷ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu’l-ereb*, 140.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DELİL GETİRME YÖNTEMİ/İSTİŞHÂD

Şevahit konusunda İbn Hişam'ın *Şuzûru'z-zehab*'de şu kaynakları referans aldığını görmekteyiz:

Zekeriyyâ el-Ensârî, Kur'ân-ı Kerîm'den çokça şevahitte bulunmuş, Kur'ân-ı Kerîm'e büyük önem vererek onun, nahiv kaidelerini temellendirip Arapçanın usulünü izah konusunda ilk referans ve kaynak kabul etmiştir. *Şuzûru'z-zehab*'in şerhinde verdiği âyet-i kerîmelerin sayısı 85'e ulaşmıştır. Birbirinden farklı konularda âyet-i kerîmelerden istişhatta bulunmuştur ki isim fiil, esmaüsitte, takdim, tehir, sayılar, nasp, cer, ref ve diğerleri bu konulardan bazılarıdır.

Zekeriyyâ el-Ensârî, lafzen değil de manen rivayet edildikleri gerekçesi ile hadislerden şevahitte bulunmayı tecviz etmeyen nahiv bilginlerinin aksine hadisleri gramer konuları için referans ve bir ölçü kabul etmiş ve bu konuda hadislerden deliller getirmiştir. Bununla birlikte *Şuzûru'z-zehab*'in metninde sadece bir hadisi delil olarak kullanmıştır. O da “Biz peygamberlere varis olunmaz, bizim bıraktıklarımız sadakadır”²¹⁸ hadisidir. Bu hadis-i şerifi Zekeriyyâ el-Ensârî, mansublar bölümünde ihtisastan bahsederken kullanmıştır. *Şuzûru'z-zehab*'in şerhinde ise birçok hadisten delil getirmiştir. Aynı zamanda sayısı on dört kadar olan şiirleri de nahiv konuları için delil olarak kullanmıştır.

Zekeriyyâ el-Ensârî, nahiv problemleri konusunda Kur'ân-ı Kerîm'den, hadislerden ve Arap şiir ve nesirden deliler getirmiştir. Bunları şu şekilde açıklayabiliriz.

3.1. Bulûğu'l-Ereb'de Kur'ân-ı Kerîm'den İstişhâd

Araplar, yüce Allah'ın kitabı Kur'ân-ı Kerîm'e büyük bir ehemmiyet atfetmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm; sarf, nahiv, edebiyat ve belagat gibi bütün yönleriyle Arapçanın birinci ve en önemli kaynağı niteliğini taşımaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Zekeriyyâ el-Ensârî'nin *Şuzûru'z-zehab*'in şerhinde kendisiyle delil getirdiği âyet-i kerîmelerin sayısı 465'e ulaşmıştır. Burada bu şevahitlerden bazılarını örnekler vereceğiz:

---

²¹⁸ Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şahîh* (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 2002), hds. no: 4035.

- Zekeriyâ el-Ensârî, sarf ve nahivle ilgili âyet-i kerîmelerden şevahitte bulunduğu örneklerden bir tanesi ismin başına gelen هل soru edatı ile ilgilidir ki buna فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ (Sizler şükredenler misiniz?)²¹⁹ âyet-i kerîmesini delil getirmiştir. Fiilin başına gelen هل ile ilgili olarak ise هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكُوراً (İnsan henüz anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti.)²²⁰ âyet-i kerîmesini delil getirmiştir.
- Arapçada mastar konusundan bahsederken Zekeriyâ el-Ensârî şunları ifade eder: “Mastar, nun harfli ve nun harfi olmadan gelebilir. Mastar nun harfli geldiğinde muzâf, veya elif lama (أل) bitişik olarak gelmiş gibi işlev görür. Çünkü bu durumda söz konusu mastar, belirsizlik konusunda fiile benzer.” Ardından buna أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ (Veya bir kıtlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu -doyurmaktır.)²²¹ âyet-i kerîmesini delil getirmiştir ki buradaki إِطْعَامٌ kelimesi يُطْعَمُ şeklinde meçhul anlamına gelmiştir.²²²
- Luğavi mana konusunda da âyet-i kerîmelerden delil getiren Zekeriyâ el-Ensârî, kelime için yaptığı tanımdan sonra²²³ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا (Rabbinin kelimesi tamamlandı)²²⁴ âyet-i kerîmesini delil getirir.
- Yine أَكْلُونِي الظَّالِمِينَ الَّذِينَ ظَلَمُوا (Rab’lerinden kendilerine yeni bir öğüt (bir uyarı) gelmez ki, onlar mutlaka onu alaya alarak, kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler. O zulmedenler gizlice şöyle konuştular: "Bu da ancak sizin gibi bir insan. Şimdi siz göz göre göre sihre mi kapılacaksınız?") âyet-i kerîmesi ile de şevahitte bulunan Zekeriyâ el-Ensârî bu âyet-i kerîmeyi Arapçadaki أَكْلُونِي الظَّالِمِينَ الَّذِينَ ظَلَمُوا cümlesini açıklarken zikretmiş sonra bunun irabı konusunda kendi görüşünü beyan ederek “Bu âyet-i kerîmenin en güzel irabı، الذين ظلموا kısmının mübteda, bundan önceki kısmın ise haber olduğu şeklindedir” demiştir.²²⁵

²¹⁹ Enbiya, 21/84; Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 80.

²²⁰ İnsan, 76/1; Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 76.

²²¹ Beled, 90/14.

²²² Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 294.

²²³ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 68.

²²⁴ Enam, 6/156.

²²⁵ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 167.

Zekeriyyâ el-Ensârî'nin şerhini incelediğimizde şevahitte bulunduğu âyet-i kerîmelerin bazen sadece konuya delil olabilecek kısmını aldığını görmekteyiz.

Örneğin,

- قَدْ أَفْلَحَ (Kurtuluşa ermiştir)²²⁶
- كَمَنْ لَا يَخْلُقُ (Yaratmayan gibi)²²⁷
- فَنِعْمًا هِيَ (O ne güzeldir)²²⁸
- نَعْجَةً وَاجِدَةً (Tek bir koyun)²²⁹ âyet-i kerîmeleri gibi.

Bunun sebebi, bu kitabı o zaman işleyenlerin çoğunun Kur'ân-ı Kerîm'i ezberden biliyor olmaları olabilir. Veya kitabın eğitsel bir amaç taşıdığı göz önüne alındığından ilgili meseleye delil olan kısmı alarak âyet-i kerîmenin kalan kısmını zikretmediği de ifade edilebilir.

Şerhu Şuzûri'z-zehab'de Kur'ân-ı Kerîm'in Zekeriyyâ el-Ensârî üzerindeki etkisi açıkça görülmektedir. Nitekim gramer konularına dair şevahit olarak verdiği âyet-i kerîmelerin sayısı 465'e ulaşmaktadır. Bu söz konusu şevahitten hareketle bazı hususlar göze çarpmaktadır ki şunlar şekilde özetleyebilir:

3.1.1. Kapsam Hususiyetleri

Zekeriyyâ el-Ensârî, her hangi bir meseleye dair Kur'ân-ı Kerîm'den deliller naklettiğinde bunları şerh ve izah edip inceliklerini bütün yönleriyle ortaya koyduğunu görmekteyiz.

- Örneğin irab hareketlerinin yerine geçen hususlar bölümünde iraptan bahsederken şunları söyler: “Kur'ân-ı Kerîm'de وَخَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ (Allah, gökleri yaratmıştır)²³⁰ ve فَأَنْفِرُوا ثُبَاتٍ (savaşa ya ayrı bölükler halinde çıkın)²³¹ şeklinde geçen âyet-i kerîmelerden birincisindeki السموات kelimesi, mefulün bihtir. İkinci âyet-i kerîmedeki ثُبَاتٍ kelimesi ise hal

²²⁶ Mü'minun, 23/1.

²²⁷ Nahl, 16/17.

²²⁸ Bakara, 2/271.

²²⁹ Sad, 38/23.

²³⁰ Câsiye, 45/22.

²³¹ Nisa, 4/71.

olur, her ikisi de fetha yerine geçen kesra ile mansuptur. Çünkü bunlar cemi müennes salimdirler. Yine *وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلٍ* (Eğer o kadınlar gebe iseler)²³² âyet-i kerîmesi de buna dâhil olup çoğul isimdir ve tekil lafzı bulunmamaktadır.²³³

- Müsennadan bahsederken buna ilhak olan, yani müsennaya dâhil olan *وَلَا يَأْتِلَ* ve *كَلَّمَا* kelimelerini vermiş ve buna *كَلَّمَا الْجَنَّتَيْنِ أَنْتَ أَكَلَهَا* (Her iki bağ da meyvelerini vermiş)²³⁴ âyet-i kerîmesini örnek göstermiş, ardından “Bu iki kelimenin irabı, harf ile olur. Çünkü harfle irab, hareke ile irabın bir bölümüdür.” der.²³⁵
- Cemi müzekker salim konusuna temas ederken *أُولُو* kelimesinin de bu isimlere ilhak olanlardan bir tanesi olduğunu belirtir ve buna *وَلَا يَأْتِلَ* *أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى* (İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler.)²³⁶ âyet-i kerîmesini delil getirir. Ardından “âyet-i kerîmedeki *أُولُوا* kelimesi, fail olup ref alameti *الواو* – Vav harfidir. *أُولِي* kelimesi bunun mansup hali olup nasp alameti sonundaki *الياء* – Ya harfidir.²³⁷ Örneğin *إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرٍ لَأُولِي الْأَلْبَابِ* (Şüphesiz ki bunda akıl sahipleri için bir öğüt vardır)²³⁸ âyet-i kerimesindeki *لَأُولِي* kelimesi, mecrur olup cer alameti sonundaki *الياء* – Ya harfidir.²³⁹

3.1.2. İrab Çeşitlerinin Tartışması

- Muzari fiili nasp eden edatlardan bahsederken *أَنْ* kelimesi üzerinde durmuş ve şunları ifade etmiştir: Bu edat, zan bildiren kelimelerden önce geldiğinde muzari fiilin ref ve nasp olmak üzere iki şekilde

²³² Talak, 65/6.

²³³ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 84.

²³⁴ Kehf, 18/33.

²³⁵ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 91.

²³⁶ Nur, 24/22.

²³⁷ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 92-93.

²³⁸ Zümer, 39/21.

²³⁹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 93.

gelmesi caiz olur. Nasp hali, tercihe şayandır.²⁴⁰ Nitekim وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ (Bu yaptıklarında bir bela olmayacağını sandılar)²⁴¹ âyet-i kerîmesinde bu nasp olarak gelmiştir.”

- Şerhinde وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ (Zulmedenler hangi akibete uğrayacaklarını göreceklerdir.)²⁴² âyet-i kerîmesini delil getirdikten sonra Âyet-i kerîmedeki أَيُّ kelimesinin, mefulü mutlak olup kendisinden sonra gelen انْقِلَابٍ أَيَّ يَنْقَلِبُونَ terkihi ile mansub (edilgen) olduğunu belirtir. Dolayısıyla bu kelime mefulü bih olmayıp kendisinden önceki terkip nedeniyle de mansup değildir.²⁴³
- Zekeriyâ el-Ensârî, şerhinde kendi görüş ve düşüncelerine aykırı görüşleri irat etmekten çekinmemiştir. Örneğin el-Kisai, كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ (Bunlar üzerinize Allah'ın emri olarak yazılmıştır) âyet-i kerîmesine²⁴⁴ dayanarak isim fiilin, mamulünün önüne geçebileceğini ifade etmiştir. Zekeriyâ el-Ensârî, âyet-i kerîmedeki كِتَابَ kelimesinin, kendisinden önceki âyet-i kerîmede geçen حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتِكُمْ (Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız) ibaresini²⁴⁵ vurgulayan bir mastar olabileceğini belirterek bu görüşe cevap vermiş ve dolayısıyla karşı görüşte olanların düşüncelerine şerhinde yer vermekten çekinmemiştir.

3.1.3. Lüğavi Mana Alanında Kur'ân-ı Kerîm'den Getirdiği Deliller

- Zekeriyâ el-Ensârî, müteaddi (geçişli) fiillerden bahsedenken زَوْجَ kelimesinin زوجته هنداً أو بهندٍ örneğinde²⁴⁶ olduğu gibi direkt veya bir harficer vasıtası ile (geçişli) geçebileceğini ifade etmiş ve buna وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ (eş etmişsiniz de kendilerine güzel iri gözlü hurîleri.)²⁴⁷ âyet-i kerîmesini delil getirmiştir.

²⁴⁰ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 229.

²⁴¹ Maide, 5/71.

²⁴² Şuara, 26/227.

²⁴³ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 287.

²⁴⁴ Nisa, 4/24.

²⁴⁵ Nisa, 4/24.

²⁴⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 278.

²⁴⁷ Duhan, 44/8.

- Yine temyiz bölümünde “Tefsir ve tebyin olarak da isimlendirilen temyiz, dil olarak Arapçada bir şeyi diğer bir şeyden ayırmak anlamına gelir” der ve buna *وَامْتَأَرُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ* (Allah şöyle der: "Ey suçlular! Ayrılın bu gün!)²⁴⁸ âyet-i kerîmesini delil getirmiştir. Âyet-i kerîmedeki “ayrılın” ifadesi, “birbirinizden uzaklaşın” anlamına gelmektedir.²⁴⁹

3.1.4. Kur’ân-ı Kerîm’in Kıraatlerinden Getirilen Deliller

Zekerıyyâ el-Ensârî, şerhinde Kur’ân-ı Kerîm’in kıraatlerine de önemli derecede yer vermiş, bu kıraatlerin vecihlerini açıklamış, bazılarını tercih etmiş, bazen bunların içinden şaz ve genel kurala aykırı olanlarına da işarette bulunmuştur. Şerhinde, büyük ölçüde Kur’ân-ı Kerîm’den istişhata bulunmaya çalışmıştır. Bunlardan bazılarını şu şekilde özetleyebiliriz:

- Şevahit olarak getirmiş olduğu *قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ* (Allah şöyle diyecek: "Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür)²⁵⁰ âyet-i kerimesindeki *يَوْم* kelimesi ile ilgili olarak bunun mebni olarak fethalı, murab olarak ise merfu okunduğunu, mureb bir kelimeye izafe olduğu için de merfu olarak okumanın tercihe şayan olduğunu ifade etmiştir.²⁵¹
- Mebni kelimelerden bahsederken mevsulün de mebni olan bir kelime olduğunu ifade eden Zekerıyyâ el-Ensârî, bu konuda şunları ifade etmiştir: “Mevsul, eğer bir şeye izafe edilmiş ve sırası da hazf edilmiş ise *ثُمَّ لَنُنزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا* (Sonra her bir topluluktan, Rahman'a karşı en isyankâr olanları mutlaka çekip çıkaracağız) âyet-kerîmesinde²⁵² olduğu gibi mebni olur. Ancak bir şeye izafe edilmemiş ve sıralısı da hazf edilmemiş ise bu durumda mureb olur, yani irab alır. Bazı Araplar veya nahiv bilginleri, mevsulü mutlak olarak yani her

²⁴⁸ Yasin, 36/59.

²⁴⁹ Zekerıyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 210.

²⁵⁰ Maide, 5/119.

²⁵¹ Zekerıyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 109.

²⁵² Meryem, 19/69.

durumda irab etmişlerdir. Bunu irab edenler أَشَدَّ kelimesini şaz bir kıraat ile nasp olarak mureb yapmışlardır.²⁵³

3.2. Hadis-i Şeriflerle İstişhâd

Meseleyi şu şekilde açıklayabiliriz.

3.2.1. Hadislerle İstişhâd Tartışması

Dil bilginleri, hadislerin dil ve nahve dair konu ve hükümlere delil olup olamayacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. El-Bağdadi, *Hızânetu'l-edeb* adlı eserinde bu ihtilafların üç görüş altında özetlenebileceğini ifade etmiştir ki bunlar kısaca şöyledir:

- a) Birincisi hadis-i şeriflerinden, dil ve nahiv konularında mutlak olarak istişhatta bulunulabileceği, bu konuda hadislerin referans gösterilebileceği yönündeki görüştür. Bu İbn Malik, Radî el-Esterâbâdî ve diğerlerinin görüşüdür. Ebu'l-Berekat el-Enbârî de bu görüştedir.
- b) İkincisi hadis-i şeriflerinden, dil ve nahiv konularında istişhatta bulunulamayacağı, bu konuda hadislerin referans gösterilemeyeceği yönündeki görüştür. İbnuddâi ve Ebu Hayyân bu görüştedir. Bu görüşte olanlara göre hadisler, Hz. Peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm'dan olduğu gibi asıl lafızları ile de mana itibariyle de rivayet edilmiştir. Bu sebeple nahiv ve gramerin önder isimleri, hadislerden hiçbir şevahitte bulunmamıştır. El-Bağdadi bu görüşe delilleri ile birlikte karşı çıkarak “Doğru olan, nahiv ve lafızların zabtı için hadislerle şevahitte bulunabileceğidir. Sahabeden ve Ehlibeyt'ten nakledilen sözler de buna dâhildir.”²⁵⁴
- c) Üçüncü görüşe göre ise Hz. Peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm'ın fesahatinin ortaya çıktığı birebir lafızları ile nakledilen hadislerden ve nebevi mesellere dil ve nahiv konularında istişhatta bulunulabilir, bu şekildeki hadisler referans gösterilebilir. Bu görüş ise el-Şatibi ve el-Suyûtî'ye aittir.

²⁵³ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 122.

²⁵⁴ Abdulkâdir el-Bağdâdî Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâd, *Hızânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*, thk. Abdusselam Harun (Kahire: Mektebetu'l-Hânci, 1997), 9/15.

Tercihe şayan görüş odur ki dil ve nahiv konularında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinden mutlak manada istişhatta bulunulabilir, bu konuda hadisler referans gösterilebilir. Nitekim Hz. Peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm, Dad dilini yani Arapçayı en düzgün ve gramere en uygun şekilde kullanan kişidir. İbnü'd-Dâi ve Ebu Hayyân dışındaki âlimler, hâlâ, hadislerden istişhatta bulunmaktadırlar. Kemâleddin el-Enbârî, *Luma 'u'l-edille fi uşûli'n-naḥv* adlı eserinde hadislerden istişhatta bulunmayı, dil ve nahivde temel kabul etmiştir.²⁵⁵

3.2.2. Bulûğu'l-Ereb'de Hadis-i Şerifler İle İstişâd

Zekeriyâ el-Ensârî, hadis-i şeriflere ehemmiyet veren ve Arapça gramer konularında hadisleri referans alıp kaynak olarak kabul eden nahiv bilginlerinden biridir. Bu doğrultuda Kur'ân-ı Kerîm'deki âyet-i kerîmelerden olduğu gibi nahiv konularında hadis-i şeriflerden de deliller getirmiştir ki bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

- Asıldan İstisna Olanlar:

Bilindiği gibi müsenna ve cemi isimle gelen fiiller tekil olarak gelir. Ancak *يَتَعَابُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةٌ بِاللَّيْلِ وَمَلَائِكَةٌ بِالنَّهَارِ* (Sizi gece ve gündüz takip eden melekler vardır)²⁵⁶ hadis-i şerifinde bu asli kaideye aykırı olarak gelmiştir. Zekeriyâ el-Ensârî, bu hadis-i şerifi, asıldan istisna olarak delil olarak getirmiştir.²⁵⁷

- Tevabi (tabiler)

Zekeriyâ el-Ensârî “Tevkit amacı dışında munfasıl zamir ile muttasıl zamire atıfta bulunulmaz.” dedikten sonra *كُنْتُ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ* (Ben, Ebu Bekir ve Ömer idik)²⁵⁸ hadisini irat eder ve bunun söz konusu kuraldan istisna olduğunu belirtir.²⁵⁹

- ما – Ma ile yapılan Mastar

²⁵⁵ Enbârî Ebu'l-Berekât Kemâleddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. 'Ubeydillâh el-Enbârî, *el-İgrâb fi cedeli'l-i'râb*, thk. Saîd el-Efgânî (Şam: Daru'l-fikr 1957), 83.

²⁵⁶ Nasif Mansur Ali, *et-Tâcu'l-câmi li'l-usûl fi ehâdîsi'r-Rasûl* (Beyrut: Daru'l-fikr, 1997), 134.

²⁵⁷ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 166.

²⁵⁸ Müslim b. el-Haccac, *Sahîhu'l-Muslim* (Riyad: Daru Tayyibe, 2006), 2/293.

²⁵⁹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 336.

Zekeriyâ el-Ensârî, bu konuda كَمَا تَكُونُوا يُؤَلَّى عَلَيْكُمْ (Nasıl olursanız öyle biri başınıza geçer)²⁶⁰ hadisini, söz konusu ما – Ma harfinin أن gibi işlev gördüğüne delil getirmiştir.²⁶¹

- İstisna

Arapçada ما kelimesinin asıl olarak حاشا başına gelemeyeceğini belirttiikten sonra اسَامَةُ أَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ مَا حَاشَا فَاطِمَةَ (Üsâme, Fatıma dışında bana insanların en sevimlisidir)²⁶² hadisini delil getirerek belki de bunun olabileceğini ifade etmiştir.²⁶³

- Fasih ve Efsah

Esmâüsitte konusunda Zekeriyâ el-Ensârî الهن kelimesinin bazen harfle değil hareke ile irab olabileceğini belirtmiş ve buna مَنْ تَعَزَّى بِعِزَاءِ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَعِضُوهُ بِهِنَّ أَبِيهِ وَلَا تُكْفُوا (Her kim cahiliye değerleri ile övünürse Ona ‘Git, babanın şeyini ısır’ deyin! Bunu da hiç dolaylamayın [açıkça söyleyin]!)²⁶⁴ hadisini delil getirmiş ve bunun daha fasih olduğunu söylemiştir.²⁶⁵

Zekeriyâ el-Ensârî, şerhinde hadis-i şeriflerden oldukça etkilenmiştir. İbn Hişam *Şuzûru’z-zeheb* adlı eserinin şerhinde sadece bir yerde, mansubatlar bölümünde ihtisas konusunda hadislerden istişhatta bulunmuş, âyet-i kerîme ve şiirlerle yetinmeyi tercih etmiştir. Bunun şu şekilde birkaç sebebi bulunabilir:

Arapça gramer konularına dair delil olarak getirilebilecek birçok âyet-i kerîme bulunmaktadır. Veya İbn Hişam, bazı nahiv bilginleri gibi hadislerin nahiv ve nahiv konularında delil teşkil etmeyeceği görüşüne sahip olabilir. Bizler birincisini tercih ediyoruz. Zira her ne kadar az da olsa İbn Hişam, *Şuzûru’z-zeheb*’e yazdığı şerhinde hadis-i şeriflerden istişhatta bulunmuş, nahiv konuları için hadisi bir referans kaynağı kabul etmiştir. Bu hadislerin sayısı 29’a ulaşmıştır. Bununla beraber kendisi, hadisleri temel bir şevahit olarak değil destekleyici bir delil olarak kullanmıştır. Nitekim hadisleri, âyet-i kerîme veya şiir beyitleri ile birlikte vermiş, tek başına kullanmamıştır.

²⁶⁰ Muhammed Abdurraûf el-Munâvî, *Feydu'l-Kadir şerhu'l-Camii's-sağîr* (Beirut: Daru'l-marife, 1971), 5/46.

²⁶¹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 235.

²⁶² Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 217.

²⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 5449.

²⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 5/136.

²⁶⁵ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 87.

Zekeriyyâ el-Ensârî ise nahiv meselelerini açıklarken hadislerden deliller getirmiştir. *Bulûğu'l-Ereb* adlı esere baktığımızda Zekeriyyâ el-Ensârî'nin, *Şuzûru'z-zehab*'e yazdığı bu şerhin birçok yerinde hadislerden deliller getirdiğini görmekteyiz. Bu doğrultuda kullandığı hadislerin sayısı 23'e ulaşmıştır. Bu durum, âyet-i kerîmelere nazaran her ne kadar az olsa ve büyük bir oran teşkil etmese de Zekeriyyâ el-Ensârî'nin hadislere verdiği değer ve özeni ortaya koymaktadır. Burada Zekeriyyâ el-Ensârî'nin hadislerden ne derece etkilendiğini gösteren bazı örnekler vermek yerine olacaktır:

- Zekeriyyâ el-Ensârî'nin, “Besmele ile başlanmayan her iş(in bereketi) kesiktir.”²⁶⁶ Hadisini şerhinin mukaddimesinde şevahit ve delil olarak kullanmıştır.²⁶⁷
- Yine حاشا kelimesinden ve ما kelimesinin bunun başına gelemeyeceğinden bahsederken “Arapçada ما kelimesi, عدا ve خلا kelimelerinin aksine حاشا kelimesinin başına gelmez. İbn Malik ise مَا حَاشَا فَاطِمَةَ (Üsâme, Fatıma dışında bana insanların en sevimlisidir)²⁶⁸ hadisini delil getirerek belki de bunun olabileceğini ifade etmiştir.” der.²⁶⁹
- Sayılardan ve bunların eril ve dişil yapılmasından bahsederken “Arapçada mâdud (sayılan) hafz edildiği takdirde sayıların sonunda müzekker kelime ile birlikte gelen التاء – ta harfî hafz edilebilir.”²⁷⁰ der ثُمَّ اتَّبَعَهُ سِتًّا مِنْ شَوَالٍ (Şevval ayından da altı gün tut!)²⁷¹ hadisini buna delil gösterir.
- Aynı şekilde Arapçadaki tenâzu konusuna temas ederken mamul ile amilin birbirinden farklı olabileceğini ifade eder ve buna تُسَبِّحُونَ وَتُحْمَدُونَ وَتُكَبَّرُونَ خَلْفَ “Her namazın ardından otuz üç kere tekbir, tesbih ve tahmid yapmanızdır”²⁷² hadisini delil gösterir. Bu hadis-i şerifteki ثلاثة kelimesi, cümlede mamul ögesi gelen zarf ve mastardan farklı olarak gelmiştir.²⁷³

²⁶⁶ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 66.

²⁶⁷ Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî, *el-Câmi'u's-şagîr*, thk. Abbas Ahmed Sakar – Ahmed Abdulcevat (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1994), 2/158.

²⁶⁸ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 217.

²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 8/64.

²⁷⁰ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 345.

²⁷¹ Müslim, *es-Sahîh*, Kitâbü'l-sıyâm, 8/56.

²⁷² Buhari, *es-Sahîh*, 8/72.

²⁷³ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 314.

- Yine اكلوني البراغيث gibi²⁷⁴ Arap dilindeki şazlardan bahsederken buna يَتَعَابُونَ²⁷⁵ “Sizi gece ve gündüz takip eden melekler vardır”²⁷⁵ hadis-i şerifini delil getirmiştir.
- Zekeriyâ el-Ensârî, şerhinde yine fail ve onun yerine geçen naip konusuna temas ederken bu ikisinin cümlede hafz edilmediğini, bilakis fiilde gizli olarak bulunduğunu ifade eder. Çünkü cümlenin temel ögesi hafz edilmez. Bazıları لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلَا يَسْرِقُ السَّارِقُ حِينَ يَسْرِقُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ (Mümin kişi zina ederken mümin olarak zina etmez, içki içerken mümin olarak içki içmez)²⁷⁶ hadis-i şerifini delil göstererek buna karşı çıkmıştır. Zira hadisteki يشرب fiilinde, zina eden kişiye dönen gizli bir zamirin bulunması caiz olmaz. Çünkü bu anlatılmak istenen maksada aykırılık teşkil eder. Çünkü içki içen kimseden maksat, onu mümin olarak içmeyeceğidir.²⁷⁷
- Yine kendisi mastarın işlevinden bahsederken fail ister zikredilsin ister zikir edilmesin mastarın, cümlede mefule muzaf olarak geldiğini ifade eder ve buna وَحَجَّ الْبَيْتِ إِنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا (Eğer yol bulabilirse Kâbe’yi hacetmektir)²⁷⁸ hadisini delil getirir.²⁷⁹
- Arapçadaki bedelin çeşitlerine temas ederken “Bedelu’l-idrâb, mütekellimin (konuşan kişinin) cümlede kendisi gibi mübdelün minh ögesinin de sahih olarak kast edildiği bedeldir.” der ve buna إِنَّ الرَّجُلَ لِيُصَلِّيَ الصَّلَاةَ مَا كُتِبَ لَهُ نَصْفَهَا لَهُ نَصْفَهَا (Bir adam, öyle bir namaz kılar ki [bunun sadece] yarısının, üçte birinin, dörtte birinden onda birine kadarki [sevabını alır])²⁸⁰ hadis-i şerifini delil gösterir. Burada ثلثها kelimesi Bedelu’l-idrâb olup bir geçişi ifade etmektedir, yoksa bu söz konusu namazın yarısının geçersiz olduğu anlamına gelmemektedir. Bu yüzdendir ki bu bedel türüne “bedelû’l-bedâ” da denmiştir.

²⁷⁴ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu’l-ereb*, 166.

²⁷⁵ Ali Mansur, *et-Tâcu’l-câmi*, 134.

²⁷⁶ İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sunen* (Kahire: Daru İhyai kutubi’l-‘arabiyye, 1995), 193.

²⁷⁷ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu’l-ereb*, 161.

²⁷⁸ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu’l-ereb*, 293.

²⁷⁹ Buhari, *es-Sahîh*, 1/319.

²⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 4/319.

Yani önceden açık olmayan daha doğrusu açıklanmayan bir şeyin ilki iptal edilmeden açıklanmaya çalışılması, demektir.²⁸¹

- Yine şerhin bir bölümünde mastar mimi de denilen ما edatının başka bir mastar edatı olan اُنْ edatı gibi işlev gördüğünü belirtmiş²⁸² ve buna كَمَا تَكُونُوا يُؤَلَّى عَلَيْكُمْ hadisi²⁸³ “Nasıl olursanız öyle biri başınıza geçer”²⁸³ hadis-i şerifini delil getirmiştir.

Bütün bunlardan Zekeriyâ el-Ensârî'nin şerhinde hadislerden nasıl istişhad etmiş ve onlardan nasıl delil getirdiğini görmekteyiz. Bu konuda birbirinden oldukça çeşitli yöntemler takip eden Zekeriyâ el-Ensârî, kimi zaman iki görüşten birini tercih etmiş, kimi zaman nahiv veya dil ile ilgili bir konuya bunlardan delil getirmiş, bu konuda kendisinden önceki önder dil bilginlerinden şaz ya da istisna teşkil eden görüş ve kullanımları zikretmiştir.

3.3.1 Arap Şiirinden İstişhad

Zekeriyâ el-Ensârî, diğer Arap dili bilginleri gibi gramer konuları için Arap şiirinden deliller getirmiştir. Bununla birlikte verdiği şiirlerin sahiplerini, şerhinde belirtmemiştir. Söz konusu eserinde şevahit ve delil olarak kullandığı şiirlerin sayısı 200'ü geçmiştir. Zekeriyâ el-Ensârî'nin şerhinde kullandığı şiirlerin bazı örnekleri şunlardır:

3.3.1.Dil ve lehçeler konusunda delil getirdiği şiirler:

- Lehçe ve Dil konusunda “Tay kabilesi، الواو kelimesinin sonunda bulunan – Vav harfini, her durumda kelimedede tutarlar”²⁸⁴ dedikten sonra buna Bahru't-Tavîl'den şiiri delil getirir.

فَأَمَّا كِرَامٌ مُّوسِرُونَ لَقِيَتْهُمْ فَحَسْبِي مَنْ ذُو عِنْدِهِمْ مَا كَفَانِيَا

“Darlık ve sıkıntı içinde olanlar, cömert oldukları halde verecek bir şey bulamazlar”²⁸⁵.

²⁸¹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 328.

²⁸² Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 235.

²⁸³ Munâvî, *Feydu'l-kadîr*, 5/46.

²⁸⁴ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 86.

²⁸⁵ Bedreddin el-Aynî, *el-Makâsîdu'n-nahviyye fi şerhi şevâhidi şurûhi'l-Elfiyye* (Kahire: Daru's-selam, 2010), 1/186.

Bazı Arapların, mütekellim ياء - Ya'sından başkasına muzaf olsa da esmaüsittmeyi hareke ile irap ettiklerini ifade etmiş²⁸⁶ ve buna Bahru'r-Recez'den şu şiiri delil getirmiştir:

بِأَبِهِ إِقْتَدَىٰ عَدِيٌّ فِي الْكَرَمِ   وَمَنْ يُشَابِهْ أَبَهُ فَمَا ظَلَمَ

“Bu adam babasıyla Uday'ın örneğini takip etti ve onun gibi cömertti ve babasına benzeyen iyi ve haksız değil”²⁸⁷

- Kesra üzerine mebni olan isimlerden bahsederken قطاع ve حذام gibi فعال vezninde gelen kelimelerin müennes olduklarını ve Hicaz halkı dilinde bunların kesra üzerine mebni olduklarını ifade eder²⁸⁸ ve buna Bahru'l-Vâfir'den şu şiiri delil getirmiştir:

إِذَا قَالَتْ حَذَامٌ فَصَدَّقُواهَا   فَإِنَّ الْقَوْلَ مَا قَالَتْ حَذَامٌ

“Bilen, sezgisi güçlü, vizyon sahibi bir kadın olan Hazamî'nin bir şey söylediye, o zaman gerçek hikaye onun söylediğidir.”²⁸⁹

3.3.2. Bedevi'nin görüşünü tercih ettiği konuda şiirden getirdiği delil:

- Zekeriyâ el-Ensârî, Nâbiga ez-Zubyânî'den, Bahru't-Tavilden şu şiiri nakleder:

عَلَىٰ جِينٍ عَاتَبْتُ الْمَشِيبَ عَلَى الصَّبَا   وَقُلْتُ أَلْمَأُصَحَّ وَالشَّيْبُ وَازْعُ

“Şair kendine seslenir ve şöyle der: Küçükken ağlayıp kendimi suçlardım ve ağlardım ama şimdi ağarmış saçlarım ortaya çıktı, kendimi suçlamıyorum ama gri saç en büyük sitem.”²⁹⁰

Daha sonra “Bu beyitte geçen حِين kelimesi, mureb olması bakımından cer, mebni olması bakımında ise fetha ile rivayet edilmiştir ki mebni olan bir kelimeye izafe olarak bundan mebni olma özelliği kazanması nedeniyle ikincisi tercihe şayan olandır” demiştir.²⁹¹

- İsim fiilden bahsederken²⁹² “İsim fiil, mamulünden sonra gelmez, çünkü işlev

²⁸⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 87.

²⁸⁷ Şurrab, *Şerhu 'ş-şevâhidi 'ş-şî'riyye*, 3/39.

²⁸⁸ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 177.

²⁸⁹ Meydânî Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî en-Nisâbüri, *Mecma'u'l-emşâl* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1988), 2/106.

²⁹⁰ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 108.

²⁹¹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 108.

²⁹² Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 302.

bakımında zayıftır. El-Kisai, Bahru'r-Recez'den şu şiiri delil getirir:²⁹³

يَا أَيُّهَا الْمَائِحُ دَلَوِي دُونَكُمْمَا   إِي رَأَيْتَ النَّاسَ يَحْمِدُونَكَمَا

Daha sonra bunun isim fiilden sonra gelebileceğini söylemiştir.” der ardından şunları ifade eder: “Buna cevaben beyitte geçen دلوي kelimesi, mübteda olup haberinin de دونكما olabilir. Bunun mahzuf olarak دونك şeklinde gelmesi caiz olmaz. Çünkü isim fiilin mamulü hazf edilmez.²⁹⁴

3.3.3.Şaz veya nadir olan hususları açıklarken şiirden getirdiği deliller

- Zekeriyâ el-Ensârî, belirlilik takısı olan ال harflerinin fiil ile birleşmeyeceğini belirttikten sonra²⁹⁵ Ferezdak'ın bu şekilde ال harflerinin fiil ile birleştiği şaire hitaben, Bahru'r-Recez'den şu şiiri delil getirir:²⁹⁶

وَمَا أَنْتَ بِالْحَكَمِ التَّ حُكُومَتُهُ   وَلَا الْأَصْلِ وَلَا ذِي الرَّأْيِ وَالْجَدَلِ

“*Sen hükümdar değilsin, fikir sahibi de değilsin, fikrin de dikkate alınmaz, münakaşacı da değilsin.*”

Ensârî daha sonra Bunun şaz, yani Arap dili kurallarına, yaygın kullanıma ve kıyasa aykırı olan bir kullanım olduğunu söyler.²⁹⁷

- Arapçadaki temyiz konusunu izah ederken temyiz nadiren munsarîf kelimenin önüne geçeceğini söyler²⁹⁸ ve buna,

أَنْفُسًا تَطِيبُ بِنَيْلِ الْمُنَى   وَدَاعِي الْمَنَابِ يُنَادِي جَهَارًا

“*Şair, ölüm meleği seslenip dururken ve insanların ruhlarını alırken, nefsin hayata dair ne kadar çok şeyi arzuladığını hayretle karşılar.*”

Bahru'l-Mutekârib'den şiirini²⁹⁹ delil getirir.

²⁹³ İbn Yaîş Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî, *Şerhu'l-Mufaşşal* (Beyrut: Daru'l- kutubi'l-ilmîyye, 2001), 1/288.

²⁹⁴ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 303.

²⁹⁵ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 70.

²⁹⁶ Abdullah b. Abdurrahman İbn Hişam el-Ukeylî, *Şerhu İbn Ukeyl* (Kahire: Daru't-Turas, 1980), 1/157.

²⁹⁷ Abdullah b. Abdurrahman İbn Hişam el-Ukeylî, *Şerhu İbn Ukeyl* (Kahire: Daru't-Turas, 1980), 1/157.

²⁹⁸ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 213.

²⁹⁹ İbn Ukeyl, *Şerhu İbn Ukeyl*, 1/671. Şiirin sahibi bulunamadı.

- Yine kendisi, sonunda illet harfi bulunan muzari fiilin, söz konusu harfin hazf ile meczum olduğunu ifade eder. Bunun ardından Kays b. Zuheyr'in³⁰⁰ Bahru'l-Vâfir'den şu şiirini zikreder:

أَلَمْ يَأْتِيكَ وَالْأَنْبَاءُ تُنْمِي   بِمَا لَأَقْتُ لُبُونِ بَنِي زِيَادِ

“Şair yiğitliğiyle övünüyor ve hakkını yerine getirmek için alıp sattığı Beni Ziyad'ın develerine ne yaptığını insanlar biliyor mu diye merak ediyor.”

Ensârî burada söz konusu harfin zorunlu olarak hazf edilemediğini ve bunun istisnai bir durum arz ettiğini söyler.³⁰¹

3.4.Arap söz ve meselleri ile istişhad ve deliller

Zekeriyyâ el-Ensârî, Araplardan nakledilen söz ve meseller ile de gramer konularına deliller getirmiş ve bunları nahiv ve lügate dair şevahidin kaynağı kabul etmiştir. Zekeriyyâ el-Ensârî, bunlardan şu konularda deliller getirmiştir:

3.4.1 Dilsel hükümler

Bu doğrultuda cemi ve müsenna isme gelen fiillerin tekil kipte gelmesi gerektiğini ifade eden Zekeriyyâ el-Ensârî, أَكْلُونِي الزَّرَاغِيثُ (beni böcekler yediler) örneğinde olduğu gibi buna aykırı olarak gelen terkiplerin, şaz bir nitelik arz ettiğini söylemiştir.³⁰²

3.4.2 Nadir ve örneği az görülen hususlar

Arapçada إِنَّ şeklinde şeddesiz olarak gelen edattan sonra nasih (kendisinden sonraki kelimenin hükmünü değiştiren) bir fiil geleceğini söylemiş, bu fiilin nasih olarak gelmediği yerlerin az olduğunu ifade etmiştir. Buna إِنَّ يُرِيْتُكَ أَنْفُسُكَ terkiibini delil göstererek burada söz konusu edattan sonra gelen fiilin nadir ve pek görülmeyen bir durum olarak nasih olmadığını belirtmiştir.³⁰³

3.4.3 Şazlar: Arap dilinin temel kurallarına aykırı olanlar

³⁰⁰ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 98.

³⁰¹ Uşmûnî Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf el-Uşmûnî, *Menhecu's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (Beyrut: Daru'l- kutubi'l-ilmîyye, 1998), 1/83.

³⁰² Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 162.

³⁰³ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 228.

Zekeriyyâ el-Ensârî, şerhinde nâsp edatlarını saydıktan sonra bazı fiillerin şaz olarak mansub geldiği yerler olduğunu ifade etmiş ve buna **تَسْمَعُ** ve **خُذِ اللَّصْنَ قَبْلَ أَنْ يَأْخُذَكَ** ve **تَرَاهُ بِالْمُعِيدِي خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرَاهُ** sözlerini delil getirmiştir.³⁰⁴

3.4.4. İrab alametleri

Esmâühamse (beş isim) bölümünde bu isimlerin harfle yapılan irabının alametlerinden bahsettikten sonra **أَب** ve **وَأَخٍ وَحَمٍ** kelimelerinin nakıs olarak gelebileceğini belirtmiş, ardından **لَا بَطْلَ لِمُكْرَهُ أَخَاكَ** sözünü buna delil göstermiştir.³⁰⁵

³⁰⁴ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 246.

³⁰⁵ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 88.

ÜÇ ŞERHİN KARIŞTIRMASI VE GENEL DEĞERLENDİRME

Bu bölümde *Şuzûru 'z-zehab* üzerine yazılmış üç şerhi karşılaştıracak ve bazı değerlendirmelerde bulunacağız:

Birincisi, İbn Hişam el-Ensârî'nin *Şerhu Şuzûri 'z-zehab* adlı kitabının şerhidir.

İkincisi el Cevcerî, *Şerhu Şuzûri 'z-zehab* ve o açıklamalar arasında en eskisidir.

Üçüncüsü, Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu 'l-ereb bi-şerhi Şuzûri 'z-zehab*.

Bu üç eser üzerine yapılacak karşılaştırmayı altı yönden ele almak mümkündür:

- Kitabın Mukaddimesi
- Şerhin Tam Metni
- Uyarılar Kısmı
- Her Kaidenin Sonunda Verilen Âyet-i Kerîmeler
- Şevâhitler
- Akli Yöntem

Kitabın Mukaddimesi

İbn Hişam, eserin girişinde, şerh ederken takip edeceği metodu şu şekilde açıklamaktadır: “Bu eserde, *Şuzûru 'z-zehab fî ma 'rifeti kelâmi 'l-'Arab* adlı muhtasar eserimi şerh etmiş bulunmaktayım. Bu doğrultuda Arap dilinin şevahid ve şevaridini (dilde nadiren geçen ve genel kuralın dışında bulunanları) bu eserde bir araya getirdim. Şevahitle ilgili zikretmiş bulunduğum bütün beyitlerin irabını verdim. Yabancı gelebilecek kelimelerin eş anlamlısını vererek kapalılığını giderdim. Her konunun sonunda o konuyla ilgili bir âyet-i kerîme verdim. Ardından –ihtiyaç gördüğüm hususlarda- söz konusu âyet-i kerîmelerin irabını, tefsir ve tevilini yaptım.”³⁰⁶

³⁰⁶ İbn Hişam en-Nahvî, *Şerhu Şuzûri 'z-zehab*, 21.

el-Cevcerî ise eserinin mukaddimesinde, *Şuzûru'z-zeheb*'i şerh ederken takip ettiği metottan bahsetmemiştir. Mukaddimesinde, “Bu şerhte; *Şuzûru'z-zeheb* adlı eserin konuları sadeleştirilmiş, kaideleri temhid edilerek maksatları izah edilmiş ve bunların faydaları ortaya konmuştur”³⁰⁷ demiştir.

Zekeriyâ el-Ensârî de mukaddimesinde “Değerli ve saygı değer bazı kişiler ve bu eseri anlamakta güçlük çekenler, bana bu eser üzerine bir şerh yazmam, lafızlarını tahlil etmem, inceliklerini ortaya koyup mutlak nitelik taşıyan hususlarını takyit etmem ricasında bulundular. Biraz düşündükten sonra bunu yapmaya karar verdim.” demiştir.³⁰⁸ Ayrıca kendisi, şerhte neler yapacağı konusunda bir şeyden bahsetmemiş, sadece bu şerh ile metinde geçen müphem hususları açıklamak ve lafızlarını tahlil etmek amacı taşıdığını ifade etmiştir.

Şerhin Tam Metni

İbn Hişam, asıl metni kelimeleri veya metinden çıkan cüz'iyâtı tefsir etmeden şerh etmiştir. Bu minvalde kendisi şöyle şerh yapmıştır: “Merfuatların (cümlede merfu olarak gelenlerin) dokuzuncusu cinsi nefyeden لا – La'nın haberidir. Bu لا – La, üç kısma ayrılır. Birincisi nehiy (yasaklama, ret) için gelen لا – La'dır. Bu sadece muzari fiilin başına gelir ve وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا (Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kısas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiştir) şeklinde sonu cezm edilir.³⁰⁹ İkincisi ise söze dahil oluşu, sözden çıkışıyla aynı olan zait لا – La harfidir. Bunu açıklamak için şu âyet-i kerîme ile delil getirilmiştir:

(قَالَ مَا مَنَعَكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ)

Allah, "Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıyordu?" dedi. (O da) "Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın"

³⁰⁷ Muhammed b. Abdulmunim el-Cevcerî, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb* (Medine: Camiatü'l-İslâmiyye, 2004), 137.

³⁰⁸ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 65.

³⁰⁹ İsrâ, 17/33.

dedi) kelimesi örnek olarak verilebilir.³¹⁰ Üçüncüsü ise nefiy için gelen لا – La harfidir.”³¹¹

Bu böyleyken el-Cevcerî, *Şuzûru'z-zeheb* 'in metnini kelime kelime açıklar ve her kelimeyi yorumlar. Örneğin *Şuzûru'z-zeheb* 'de geçen şu kısmı “Bina, irabın zıddıdır. Mebni kelimeler, sükûn olarak gelirler. Bunlar, ³¹²يَتْرَبُّنَ (evlenmeksizin dört ay on gün beklerler) örneğinde olduğu gibi sonuna muttasıl dişilik نون – nun’u gelen muzari fiiller ve ضَرَبْتُ زَيْدًا - ضَرَبْتُ örneklerinde olduğu gibi harekesi değişebilen ref konumunda bir muttasıl zamirin birleştiği mazi fiillerdir.” el-Cevcerî şöyle şerh eder. “Müellif burada irab bakımından kelimeyi mukadder (takdiri olarak) ve melfuz (lafızla) olmak üzere iki kısma ayırdıktan sonra bina konusuna geçiş yapmıştır. Çünkü irab ve bina karşılıklı iki konudur ki bu yüzden ‘Bina, irabın zıddıdır’ demiştir. Bina, dilde, sabitlemek istenen bir sıfat için bir şeyi diğer bir şeyin üzerine koymak demektir. Terim olarak ise müellif, binanın irabın zıddı olduğunu ifade etmiştir. Burada ‘bina, kelimenin sonu, gerek lafzen gerekse de takdiri olarak tek bir şekilde gelmesini ifade eder.’ demek istemiş gibidir. Burada “takdiri olarak” kelimesi, سَيُورِيه kelimesi gibi mebni isimler, münada olduğundan nidanın damme harekesi, mukadder olarak gelmesi, anlamına gelmektedir.”³¹³

Zekeriyyâ el-Ensârî ise konu ve meseleleri takip ederek kendi sözlerini asıl metin ile birleştirmiş ve bununla yetinmiştir. Bu minvalde kendisi, açıklamak istediği konu ve düşünceye hizmet edecek bir metin seçmiş ve onu yeni bir kalıpta sunmuştur. Örneğin müsenna bölümünü şu şekilde şerh etmiştir: “Müsenna, iki varlığa delalet eden ve الزيدان – الزيدان kelimelerinde olduğu gibi müzekker veya müennes olsun lafız itibariyle birbiriyle aynı olan kelimelerdir. Bu iki kelimenin aslı زيد ve هُنْدُ şeklindedir. Uzatmak ve tekrara düşmekten kaçınmak için bu kelimelerden ikisi de bir yapılmıştır.”³¹⁴

³¹⁰ Araf, 7/12.

³¹¹ İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 237.

³¹² Bakara, 2/228.

³¹³ Cevcerî, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 1/227.

³¹⁴ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûğu'l-ereb*, 90.

Uyarılar Kısmı

İbn Hişam'ın kendi eseri üzerine yazdığı eserde “uyarılar” başlığı geçmemiştir. Diğer iki şerhte ise bazı bölümlerde “uyarılar” başlığı yer almıştır. Örneğin el-Cevcerî, bu başlıklardan birinde şu uyarıda bulunmuştur: “Burada müellifin, mureb olan isimler ve fiil cümlelerin irabı konusunda benimsediği tercihe şayan görüş, Küfe ekolüne aittir. Basra ekolü ise i‘rabı zorunlu görmektedirler.”³¹⁵

Zekeriyyâ el-Ensârî, okurların dikkatini, önemli konulara çevirmiş ve bunu “tenbih (uyarı)” başlığı altında incelemiştir. Bunlardan birinde kendisi şunları ifade eder: “Müsenna konusunda başka bir kullanım daha mevcuttur. Buna göre üç durumda da kelimenin sonundaki ألف - elif sabit kalmakta olup hazf edilmemektedir.”³¹⁶

Her Kaidenin Sonunda Verilen Âyet-i Kerîmeler

İbn Hişam, şerhindeki her bölümü bir âyet-i kerîme ile bitirmiş ve arkasından söz konusu âyet-i kerîmeyi tam bir şekilde irab etmiştir. Örneğin إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ (Bu benim kardeşim, onun doksan dokuz koyunu vardır)³¹⁷ âyet-i kerîmesini şu şekilde irab etmiştir: “Âyet-i kerîmede geçen أَخِي kelimesi için iki şey söylenebilir. Birincisi bu kelime, kendisinden önce geçen هَذَا kelimesinden bedeldir. Bu durumda أَخِي kelimesi mansup olur. Çünkü bedel, mübdelun minhe (kendisinden bedel yapılan kelimeye) daima uyar. Dolayısıyla burada إِنَّ أَخِي denilmiş gibidir. İkincisine göre ise söz konusu bu kelime haberdir. Bu durumda merfu olması icap eder. Bundan sonra gelen 318 وَتِسْعُونَ نَعَجَةً ibaresi ise ikinci haberdir.”³¹⁹

El-Cevcerî ise şerhinde şerhini yaptığı eserin metinlerini ilk olarak vermiş ve hepsini kelime kelime şerh etmiştir. Zekeriyyâ el-Ensârî, İbn Hişam'ın metodunu takip ederek her bölümün sonunu âyet-i kerîmeler ile bitirmiştir.

³¹⁵ Cevcerî, *Şerhu Şuzûri 'z-zeheb*, 1/241.

³¹⁶ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Bulûgu 'l-ereb*, 91.

³¹⁷ Sad, 38/23.

³¹⁸ Sad, 38/23.

³¹⁹ İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Şuzûri 'z-zeheb*, 279.

Şevahit

İbn Hişam, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* adlı eserinin mukaddimesinde şunları ifade etmiştir: “Bu eserde, *Şuzûru'z-zeheb fi ma 'rifeti kelâmi'l-'Arab* adlı muhtasar eserimi şerh etmiş bulunmaktayım. Bu doğrultuda Arap dilinin şevahid ve şevaridini (dilde nadiren gelen ve genel kuralın dışında bulunanları) bu eserde bir araya getirdim. Şevahitle ilgili zikretmiş bulunduğum bütün beyitlerin irabını verdim. Yabancı gelebilecek kelimelerin eş anlamlısını vererek kapalılığını giderdim. Her konunun sonunda o konuyla ilgili bir âyet-i kerîme verdim. Ardından –ihtiyaç gördüğüm hususlarda- söz konusu âyet-i kerîmelerin irabını, tefsir ve tevilini yaptım. Bununla öğrenciyi hazırlamak ve bu gibi hususlarda nasıl bir yol takip edeceğini ona öğretmek amacı güttüm.”

Burada müellifin bu sözlerinden Kur'ân-ı Kerîm'den istişhatta bulunduğunu, yani konuları açıklarken Kur'ân âyetleri ile delil getirdiğini ve onu referans aldığını anlıyoruz. Bu doğrultuda kendisi Kur'ân-ı Kerîm'e dayanmak konusunda büyük bir itina göstermiş; nahiv kaidelerini oturtup Arapçanın üslup ve metodunu açıklama konusunda Kur'ân-ı Kerîm'i birinci kaynak kabul etmiştir. Nitekim *Şerhu-Şuzûri'z-Zeheb* adlı eserinde 650'den fazla âyet-i kerîme bulunmaktadır. Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'in kıraati hatta şaz olanları ile de nahiv konularına deliller getirmiştir. Örneğin Kâfirûn suresinin birinci âyet-i kerimesinin sonundaki kelimenin **قُلْ يَا أَيُّهَا** (De ki: "Ey inkârcılar!) şeklinde kıraat edilmesinin el-Mizzî'den rivayet edildiğini ve bunun şaz, yani pek yaygın ve kabul görmüş bir kıraat olmadığını ifade etmiştir.³²⁰

Yine kendisi cemi müzekker salime ilhak olan şeylerden bahsederken **أولو** kelimesinin çoğul isim olup tekil lafzının bulunmadığını belirtir³²¹ ve bunu **وَلَا يَأْتَلِ** **أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِيَعْفُوا وَلَا يُصَفَّحُوا إِلَّا تَحِيُّبًا** (İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler. Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede

³²⁰ İbn Hişam, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 450.

³²¹ İbn Hişam, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 85.

bulunsunlar. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.)³²² âyet-i kerîmesini delil getirir. Yine bazı nahiv bilginlerinin aksine görüş belirttiği bir yerde de hadis-i şerifle delil getirmiştir. Şöyle ki bazı nahiv bilginleri, أولو kelimesinin manen gelip lafzen gelmediğini gerekçe göstererek bu kelimenin tekilinin bulunmadığı yönündeki görüşü kabul etmemişlerdir. Öte yandan kendisi buna bir hadis-i şerifteki kullanımı delil göstererek buna karşı çıkmıştır. Bununla beraber hadislerdeki kullanımı delil getirdiği çok yer yoktur. Hadisleri genellikle, verdiği âyet-i kerîmeyi veya şiiri destekler nitelikte kullanılmıştır. Örneğin zamir-i şe'n (cümleden önce gelen, kendisinden sonraki cümleyle tefsir edilen gâib zamir) ile ilgili olarak كَيَوْمِ الْقِيَامَةِ الْمُصَوَّرُونَ “Kıyamet günü azâbı en şiddetli olanlar, sûret yapanlardır”³²³ hadisini delil getirmiştir. Şiirlerden de deliller getiren İbn Hişam, ilgili şiiri de açıklar ve yabancı olabilecek hususları izah eder. Örneğin kendisi, şerhinde bir yerde *Bahrü'l-cezer* isimli eserinden,

أَتِيحَ لِي مِنَ الْعَدَا نَذِيرًا   بِهِ وَقِيْتُ شَرًّا مُسْتَطِيرًا

“Düşmanlarımdan bana bir adak nasip oldu, saysinde her yerde hissedilen kötülükten korunmuş oldum” şeklindeki Vâfir bahirden olan şiirini delil getirmiştir.³²⁴

Zekeriyyâ el-Ensârî ise İbn Hişam'ın yaptığı gibi Kur'ân-ı Kerîm'den, hadislerden ve Arap şiirinde birçok şevahit getirmiştir. Bununla beraber *Bulûğu'l-ereb bi-şerhi Şuzûri'z-zeheb*'de geçen hadisler, İbn Hişam'ın şerhinde geçen hadislerden çok daha fazladır. Bu minvalde Zekeriyyâ el-Ensârî'nin söz konusu eserinde referans aldığı hadislerin sayısı, yirmi üçe ulaşmaktadır. Bazen Kur'ân-ı Kerîm'in kıraatleri ile de delil getiren Zekeriyyâ el-Ensârî, kimi zaman söz konusu kıraatin sahibini belirtmeden sadece ona işaret etmekle yetinmiştir. Örneğin أو edatı ile yapılan atıftan bahsederken وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَائِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بَأْذَنِهِ مَا يَشَاءُ ³²⁵ إِنَّهُ عَلِيُّ حَكِيمٍ “Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla, yahut perde arkasından konuşur.

³²² Nur, 24/22.

³²³ İbn Hişam en-Nahvî, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 78.

³²⁴ İbn Hişam, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 194.

³²⁵ Muhammed Hasan Şurrâb, *Şerhu's-şevâhidi's-şi'riyye fî ummehâti'l-kutubi'n-nahviyye* (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2007), 1/417.

Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir”³²⁶ âyet-i kerîmesini delil getirmiştir.³²⁷

el-Cevcerî ise nahiv konularında bütün bu kaynakları delil olarak kullanmıştır. Örneğin her hangi bir meseleye bir şevahit (delil, referans) getireceğinde bir âyet-i kerîme zikretmiş, söz konusu âyet-i kerîme ile ilgili mütevatir ve şaz olan kıraatlere atıfta bulunmuştur. Hadis ve Arap şiiri gibi kaynakları referans alan el-Cevcerî, Araplar arasında kullanılan darbimesellerden, vecizelerden ve hikmetli sözlerden de şevahit getirmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’in âyet-i kerîmeleri, nahiv bilginlerinin referans alıp delil getirdikleri şevahidin en önemlisi ve en büyüğüdür. El-Cevcerî, bu eserinde farklı kıraatleri ile birlikte birçok âyet-i kerîmeyi delil getirmiştir. Nitekim bu doğrultuda zikrettiği âyet-i kerîmelerin sayısı 355’e ulaşmıştır. Yine mütevatir ve şaz olmak üzere farklı kıraatlerden de şevahitte bulunmuştur.³²⁸ Şevahid olarak vermiş olduğu kıraatlerin kime ait olduğunu belirtmeden “kimi âlimin kıraatinde bu böyle okunmuştur” “bir kıraate göre şöyledir” “bazı âlimler bu âyet-i kerîmeyi şöyle okumuştur” şeklinde ifade etmiştir.

Diğer taraftan bu şerhinde el-Cevcerî, nahve ait mesele ve hükümlere dair on yedi hadis ile şevahitte bulunmuştur. Hadisten bir delil getireceğinde, “Bunun delili, Hz. Peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm’ın şu buyruğudur” şeklinde ifade ederdi.³²⁹ Bazen hadisin tamamını zikretmiş, bazen de وَأَتَّبِعْهُ بِسِتِّ مِنْ شَوَّالٍ (Şevvâl’den de altı gün tut!) örneğinde olduğu gibi meseleye delil olan kısmını alıp kalanını bırakmıştır.³³⁰ Yine kendisi, Arap şiirinden de söz konusu kural ve hükümlere dair şevahit ve deliller getirmiş, Arap atasözü ve deyimlerini de kullanmıştır. El-Cevcerî’nin *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb* adlı eserinde geçen şiir olarak getirilen şevahide baktığımızda bunların oldukça çok olduğu görülmektedir. Nitekim bunların sayısı tekrarlar hariç 184’e ulaşmıştır.

³²⁶ Şura: 42/51.

³²⁷ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûğu’l-ereb bi-şerhi Şuzûri’z-zeheb*, 244.

³²⁸ Cevcerî, *Şerhu Şuzûri’z-zeheb*, 509-595.

³²⁹ Cevcerî, *Şerhu Şuzûri’z-zeheb*, 152-342.

³³⁰ Cevcerî, *Şerhu Şuzûri’z-zeheb*, 853.

El-Cevcerî, ilgili yerde şevahid olarak bir şiir zikrettiğinde birkaçı hariç genelde bunların kime ait olduğunu belirtmemiştir.³³¹ Şiirleri tam olarak vermiştir.³³² Bazen ise beytin yarısını ya da ilgili meseleye dair delil niteliği taşıyan kısmı zikretmekle yetinmiştir.³³³ Bu eserde şevahit olarak verilen Arapça sözlerin ve mesellerin sayısı 46 olup aralarında Araplar arasında kulaktan kulağa aktarılan hikâye ve benzeri metinler de bulunmaktadır.

Akli Yöntem

İbn Hişam, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb* adlı eserinde akli münazara yöntemini kullanmış, “Eğer şöyle denirse, derim ki” şeklinde konuları ele almıştır. Bunun inkâr edilemez bir faydası vardır. Bu yöntemle müellif, öğrencinin meseleyi hatalı anlamasını veya anlayışını bozmasına neden olabilecek bütün şüpheleri gidermiş olmaktadır. Bu şekilde müellif, öğrencinin aklına gelebilecek birbirinden farklı ihtimalleri dile getirmiş ve bunları cevaplamıştır. Örneğin bir yerde şöyle demektedir: “Eğer, ‘Müzmer zamir için belirttiğiniz ذلك kelimesinde bulunan الكاف – Kaf harfi böyle ise bu muhatabı ifade edebilir’ denirse derim ki bunun muhataba delalet ettiğini kabul edemeyiz. Ancak diğerinin muhataba delalet ettiğini söyleyebiliriz.”³³⁴

El-Cevcerî ise buna yakın bir yöntem takip etmiştir. Şerhinde “Eğer denilirse” şeklinde birçok muhtemel itirazı zikretmiş ve bunlara ikna edici cevaplar vermiştir. Genellikle mantık ve münazaracıların usulünü takip eden el-Cevcerî, şerhinde “Eğer şöyle denilirse... Şöyle deriz...” “Bunu kabul edemeyiz. Bunu şu şekilde kabul edebiliriz” şeklinde cümlelerle asıl metni açıklamıştır.³³⁵

Zekeriyâ el-Ensârî de şerhinde ana metinleri, birçok gerekçe ve ta'lil sunarak şerh etmiştir. Bu husus onu, mantık yapmaya ve tartışma yöntemini benimsemeye itmiştir. Örneğin bir yerde şöyle şerh yapmıştır: “Müsenna ve cemi, müfret yani tekilden bir şube olduğu için harf ile irab edilir. Harfle irab, hareke ile irabın bir şubesi,

³³¹ Cevcerî, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 541-449.

³³² Cevcerî, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 147.

³³³ Cevcerî, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 238-303.

³³⁴ İbn Hişam en-Nahvî, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 64.

³³⁵ Cevcerî, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 95.

bir koludur. Böylece fer'î olan şey fer'î olana, asıl olan şey de asıl olana göre yapılmıştır”³³⁶

Bu üç eserin diğer özellikleri ise birbirine yakındır. Örneğin kitaptaki bir bölümü şerh etmeden önce o bölümün tarifini yapmak, çokça şevahitte bulunmak, şevahit olarak getirilen şiirlerin sahiplerine atıfta bulunmamak, kıraat ile istidlal etmek ve kaideyi zikrettikten sonra onu açıklayan bir örnek getirmek, söz konusu benzer özelliklerden bazılarıdır.

Zekeriyâ el-Ensârî'nin *Şuzûru'z-zehab* adlı esere yazmış olduğu bu çalışmasını inceledikten sonra edindiğimiz bazı mülahazalar şunlardır:

Şuzûru'z-zehab adlı eser, nahiv ilmi konusunda muhtasar bir eser niteliği taşısa da nahvin bütün konularını içine alan bir eserdir.

Bulûgu'l-ereb adlı eserin önemi, ele aldığı metin gibi eğitici bir karaktere sahip olmasında ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki musannif, meselelerin çoğunda ilk olarak kuraldan bahsetmiş ardından bu kuralları açıklayan örnekler getirmiştir. Bundan sonra örnekleri Kur'ân-ı Kerîm, Hadis ve Arap şiirinden delillerle pekiştirmiştir.

Zekeriyâ el-Ensârî'nin bu şerhi kaleme almasındaki amaç, *Şuzûru'z-zehab* adlı eserin metnini açıklamak, ince noktalarını ortaya çıkarmaktır. Söz konusu şerhini incelediğimizde nahvi kolay bir şekilde öğrenmek isteyen kimselerin anlayacağı şekilde kaleme alındığını görmekteyiz.

Zekeriyâ el-Ensârî, şerhinde Kur'ân-ı Kerîm'den çokça şevahitte bulunmuş, gramer konularına dair örnekler ve deliller getirmiştir. Bu yöntem, genellikle Kur'ân-ı Kerîm'i ezber bulunan öğrenciler için oldukça uygundur. Nitekim söz konusu eseri çalışmakla öğrenciler, Kur'ân-ı Kerîm'i daha fazla anlayacaklardır.

Zekeriyâ el-Ensârî, eserini üst düzey edeple kaleme almıştır. Nitekim kendisi öğrencilerine, büyük âlimlere karşı özellikle onlarla görüş ayrılıkları yaşadıklarında nasıl edepli ve saygılı olacaklarını öğretiyordu.

---

³³⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Bulûgu'l-ereb*, 95.

Zekerıyyâ el-Ensârî küçüklükten sahip olduğu dilsel ve edebi bir karaktere sahipti. Nahiv ilmi ve şerhi konusunda öyle dirayet sahibi idi ki başka eserlerden sadece nakil yapmaz, aynı zamanda bunlara yorumunu da katardı.

Zekerıyyâ el-Ensârî, İbn Hişam'dan yaptığı nakilleri kendi süzgecinden geçirir ve gerekli eleştirileri yapardı. Zekerıyyâ el-Ensârî sadece bir nakilci değil, bilakis naklettiği şeyler konusunda ilim ve fetanet sahibi bir eleştirmen idi, bazen bunları eleştirir bazen destekler idi.

Tek bir nahiv ekolüne bağlı değildi. Bilakis gerek Basra gerekse de Kûfe dil ekollerinden nakillerde bulunurdu. Az önce de ifade ettiğimiz gibi büyük bir dilsel kişiliğe sahipti. Onun nahiv ilmi konusunda müçtehit olduğu ifade edilebilir.

Bir meseleyi tespit etmek istediğinde nahivden mantığa geçer ve mantık çerçevesinde söz konusu meseleyi temellendirmeye çalışırdı. Bu yöntemi şerhinde birçok yerde tatbik etmiştir.

Şerhinde birçok meseleye dair gerekçeli anlatımları (ta'liller), nükte ve özel yönleri vardır. Bu husus onun ince anlayışına ve yüksek zevkine işaret etmektedir.

Arap dili ve lehçeleri üzerinde dirayet ve yetenek sahibi idi, bu konularda oldukça maharetliydi. Örneğin Temim ve Hicaz gibi bazı Arap lehçelerinden nakillerde bulunmuştur.

Nahiv ilmi konusunda âlimlerin görüşlerine kimi zaman katılır kimi zaman ise karşıt görüşte yer alırdı. Bir mesele hakkında doğu gördüğu şeyleri gerekçeleri ile birlikte beyan ederdi.

Zekerıyyâ el-Ensârî, söz konusu eserine, Allah'tan kendisine bu kitapta hayır ve iyiliği kolaylaştırmasını ve onu faydalı kılmasını niyaz ederek başlamıştı.

Şuzûru'z-zehab adlı eser üzerine yazılan diğer bazı şerhleri incelediğimizde – *Bulûğu'l-Ereb* adlı şerhin nahiv ilmine dair kaleme alınan şerhler arasında büyük bir konuma sahip olduğunu gördük. Nitekim söz konusu bu eserin sahibi; geniş bir ilim, derin bir anlayış, yüksek bir zevke sahiptir ki söz konusu eseri bu kadar kıymetli ve özel kılan şeylerden biri bu olabilir.

Bildiğimiz gibi Zekerıyyâ el-Ensârî'nin çağı, telif ve şerh çağı idi. Klasik niteliği taşıyan birçok esere şerh yazılmıştı. Ancak bu kitap sadece bir şerhten ibaret değildir. Bilakis bambaşka yeni bir kitap niteliği ve özelliği taşımaktadır. Allah kendisine rahmet etsin Zekerıyyâ el-Ensârî, mercan ile yakutun birbirine karıştırılması ve bir mücevherin güzel bir kadına takılıp onun en göz alıcı ve en güzel şekilde çıkması gibi kendi sözleri ile şerhini yaptığı eserin sahibinin sözlerini birbirine karıştırarak yeni bir eser vücuda getirmiştir.

Az önce de ifade ettiğimiz gibi *Şuzûru 'z-zeheb* üzerine birçok şerh yazılmıştır. Şerh ve içerik metodolojisi açısından elimizdeki kitapla karşılaştırmak için bunlardan iki şerh seçmiş bulunmaktayız. Bunlardan birincisi asıl metnin sahibi İbn Hişam'a ait olan şerhtir. İkincisi ise Muhammed b. Abdülmunim el-Cevcerî el-Mısırî'ye ait olan *Şerh 'u-Şuzûri 'z-Zeheb* isimli eserdir. Karşılaştırma için bu iki şerhi seçmiş olmamızın birçok sebebi vardır.

Az önce de belirttiğimiz gibi *Şuzûru 'z-zeheb* adlı eserlere yapılan şerhleri karşılaştırırken İbn Hişam'a ait olan şerhi esas tutmuş olmamız; en eski şerh olması ve asıl metne en yakın onun olmasındandır. Arap halkının da dediği gibi “Mekke halkı, kabilelerini en iyi kendileri bilir” yani söz konusu metnin yazarı, onun maksat ve inceliklerini elbette kendisi daha iyi bilecektir ki biz bu yüzden bu eseri esas tutmayı tercih ettik. Burada altı noktadan hareketle bu karşılaştırmayı yapmayı planladık. Bunlar; mukaddime, metnin tam şerhi, uyarılar, her kaidenin sonunda bulunan âyet-i kerîme, şevahit, akli yöntemler olarak ifade edilebilir.

SONUÇ

Bulûğu'l-ereb bi-şerhi Şuzûri 'z-zehab adlı eser, *Şuzûru 'z-zehab* üzerine yazılan şerhler arasında önemli bir konuma sahiptir. Bu kitap, nahiv ilmini öğrenmek konusunda istifade edilebilecek en önemli eğitsel kitaplarından biridir. Zekerıyyâ el-Ensârî, bu kitap sayesinde Arapçayı zenginleştirmiştir. Yine *Şuzûru 'z-zehab*'de bulunmayan yeni örnekler getirerek söz konusu eserin niteliğine nitelik katmıştır. Bu niteliğiyle eser, ayrıca ilim talebelerinin âyet-i kerîmeleri ve hadisleri anlamalarına yardımcı olmaktadır.

Bu çalışmada ayrıca şu sonuçlara da ulaşılmıştır:

Zekerıyyâ el-Ensârî, İbn Hişam'dan etkilenmiş bir şahsiyettir. Zekerıyyâ el-Ensârî, şerhini bölümlenme konusunda İbn Hişam'ı takip etmiş, onun gibi yapmıştır.

Zekerıyyâ el-Ensârî, İbn Hişam'ın başta *Kaṭru'n-nedâ* ve *et-Tavzîh* olmak üzere diğer eserlerinden nakillerde bulunmuştur. Çok nadir durumlar dışında Zekerıyyâ el-Ensârî, İbn Hişam'ın nahiv konusundaki görüşlerine muhalefet etmemiştir.

Zekerıyyâ el-Ensârî, şerhinde, *Şuzûru 'z-zehab* adlı esere yapılan diğer şerhlerden, Arap dil alimleri başta olmak üzere birçok ilim dalından âlimlerinden nakillerde bulunmuştur. Zekerıyyâ el-Ensârî, nahiv konusunda hadis-i şeriflerden istişhatta bulunmuş, hadisleri bir referans kaynağı kabul etmiştir.

Zekerıyyâ el-Ensârî, İbn Hişam'ın yaptığı aynı taksime uyarak şerhinde kendi sözleri ile İbn Hişam'ın sözlerini karıştırarak vermiş, fakat bunları yeni bir kalıpta şerh etmiştir, olduğu gibi aktarmamıştır.

Eserinde eğitsel bir üslup kullanan Zekerıyyâ el-Ensârî, şerhinde ilk olarak kaideyi zikretmiş, ardından onu açıklamış, bundan sonra söz konusu kaide ile ilgili örnekler getirmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'den, hadislerden ve Arap şiirinden istişhatta bulunmuş, bunlardan deliller getirmiştir.

Zekerıyyâ el-Ensârî, şerhini çok uzun tutmamış, mananın anlaşılmasına engel teşkil edecek derecede de kısa geçmemiştir. Bilakis bu konuda orta bir yöntem takip

etmiştir. Şerhini yapmış olduğu bölümde geçen kelimelerin ilk önce tanımını yapmış, ardından bunları şerh etmeye geçmiştir.

Şerhinde bazen İbn Hişam'ın getirdiği şevahidi çıkararak yerine başka şevahit ve deliller getirmiştir.

İbn Hişam'ın yapmış olduğu gibi her bölümü mutlaka bir âyet-i kerîme ile sonlandırmıştır.

KAYNAKÇA

- ABDULLAH el-HABEŞÎ, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî* (Ebudabi: Daru'n-Sekâfe, 2004)
- ABDULKÂDİR el-BAĞDÂDÎ, Abdulkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî (ö. 1093/1682). *Hızânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*. thk. Abdüsselam Harun Kahire: Mektebetu'l-Hânci, 1997.
- AHMED b. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855). *el-Musned*. thk. Şuayb el-Arnaût. Kahire: Muessesetu'r-Risale, 2001.
- AŞUR, Said Abdülfettah. *Mısır ve's-Şâm fi asri'l-Eyyûbîn ve'l-Memâlik*. Beyrut: Daru'n-nahza'ti'l-ilmîyye, 1999.
- AYDERÛS, Abdulkâdir b. Abdullah. *en-Nûru's-sâfir 'an aḥbâri'l-karni'l-'âşir*. thk. Ahmed Haleh – Mahmud el-Arnaut – Ekrem el-Buşî. Beyrut: Darü's-sadir, 2001.
- BAĞDATLI İSMÂİL PAŞA, İsmail b. Muhammed (1839-1920). *Hediyetu'l-'ârifîn, esmâ'u'l-mu'ellifîn*. Beyrut: Daru İhya'i't-türasi'l-'arabî, 1951.
- BERMAVÎ, Muhammed b. Abdüddaim. *Şerhu's-sûdur li şerhi zevâidü's-Şuzûr*. Kahire: Rabitatû'l-edebi'l-hadis, 2005.
- BROCKELMANN, Carl (ö. 1956). *Târîhu'l-edebi'l-'arabî*. thk. Abdulhalim el-Neccâr – Ramazan Abdudtevvâb. Kahire: Daru'l-merarif, 1977.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî (ö. 256/870). *el-Câmi'u's-şahîh*. Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2002.
- CEVCERÎ, Muhammed b. Abdülmunim. *Şerhu Şuzûri'z-zehab*. Medine: Camiatû'l-islamiyye, 2004.
- EBÛ DÂVÛD es-SİCİSTÂNÎ, Ebû Dâvûd Suleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889). *es-Sunen*. Kahire: Daru'l-risale, 2009.
- ENBÂRÎ, Ebu'l-Berekât Kemâleddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî (ö. 577/1181). *Lûma'u'l-edille fi usûli'n-naḥv & el-İğrâb fi cedeli'l-i'râb*. thk. Saîd el-Efgânî. Dimaşk: 1957.

FÂHİR, Ali Muhammed. *Târîhu'n-nahvi'l-'arabiyye munzu ne'setihî hatte'l-ân*. Kahire: Mektebetu'l-âdâb, 2003.

HACI HALİFE, Abdullah. *Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*. Beyrut: Daru İhya'i't-turâsi'l-'arabî, 1941.

HAMMUDE, Tahir Suleymân. *Celâleddîn es-Suyûtî asruhu ve hayatuhu ve âsâruhu ve cuhûduhu fi'd-dersi'l-lugavî*. Beyrut: el-Meketebu'l-İslâmî, 1989.

İBN HACER el-ASKALÂNÎ, Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *ed-Dureru'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*. Hindistan: Dairatü'l-mearifi'l-usmaniyye, 1930.

İBN HACER el-HEYTEMÎ, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî (ö. 974/1567). *el-Fetâva'l-kubra'l-fikhiyye*. Beyrut: Daru'l-fikr, ts.

İBN ARABŞAH, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. İbrâhîm b. Arabşâh el-Ensârî ed-Dimaşkî el-Hanefî. *'Acâ'ibu'l-makdûr fî nevâ'ibi Teymûr*. Kahire - Mısır: Vâdinnîl Matbaası, ty..

İBN HİŞÂM en-NAHVÎ, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö. 761/1360). *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Kahire: Daru'l-fikr, ts.

İBN HİŞÂM en-NAHVÎ, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö. 761/1360). *Şerhu Şuzûri'z-zehab fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Kahire: Daru't-talâi, 2004.

İBN HİŞÂM en-NAHVÎ, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö. 761/1360). *Şerhu Kaşri'n-nedâ ve belli's-şadâ*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Kahire: Daru'l-hayr, 1990.

İBN HİŞÂM en-NAHVÎ, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö. 761/1360). *Şuzûru'z-zehab fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*. Kahire: Daru's-selam, 2007.

İBN İYÂS, Ebu'l-Berekât Zeynüddîn Muhammed b. Şehâbeddin Ahmed b. İyâs el-Hanefî (ö. 930/1524). *Bedâ'i'u'z-zuhûr fî veķâ'i'i'd-duhûr*. Muhammed Mustafa. Mısır: el-Hey'tu'l-mısriyyetu'l-amme li'l-kitab, 1975.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887). *es-Sunen*. Kahire: Daru İhyai kutubi'l-'arabiyye, 1995.

İBN YAİŞ, Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî (ö. 643/1245). *Şerhu'l-Mufaşşal*. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiiyye, 2001.

İBNU'L-İMÂD, Ebu'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (ö. 1089/1679). *Şezerâtu'z-zehab fî aķbâri men zehab*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût. Beyrut: Darü İbn Kesir, 1986.

İBNU'S-SÂİĞ, Şemseddin Muhammed b. Hasan, *el-Lemha fî şerhi'l-Mulha*. thk. İbrahim b. Salim es-Saîdî. Medine: Camiatu'l-İslâmiyye, 2004.

İLYAS b. Ahmed el-Bermâvî (ö. 1106/1695), *İmtâu'l-fudelâ bi terâcimi'l-Kurra'* (Medine: Daru'n-nedveti'l-ilmiiyye, 2000).

KURDÎ, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Suleymân el-Kurdî ed-Dımaşkî el-Medenî (ö. 1194/1780). *el-Havâşi'l-Medeniyyetu's-suġrâ el-minhâci'l-kadîm*. Mısır: el-Matbaatû'l-meymeniyye, 1989.

MEYDÂNÎ, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî en-Nîsâbûrî (ö. 518/1124). *Mecma'u'l-emşâl*. Beyrut: Daru'l-marife, 1988.

MUNÂVÎ, Zeynuddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Munâvî el-Haddâdî (ö. 1031/1622). *el-Kevâkibu'd-durriyye fî terâcimi's-sâdeti's-şûfiyye*. thk. Muhammed Edip el-Cadir. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiiyye, 2008.

MUNÂVÎ Zeynuddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Munâvî el-Haddâdî (ö. 1031/1622). *Feydu'l-Kadîr şerhu'l-Camii's-saġîr*. Beyrut: Daru'l-marife, 1971.

NASİF Mansur Ali, *et-Tâcu'l-câmi li'l-usûl fî ehâdîsi'r-Rasûl* (Beyrut: Daru'l-fikr, 1997).

NECMEDDİN el-GAZZÎ, Ebu'l-Mekârim Necmuddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî ed-Dımaşkî (ö. 1061/1651). *el-Kevâkibu's-*

sâ`ire bi-menâkıbi a`yâni`l-mi`eti`l-`âşire. thk. Halil Mansur. Beyrut: Daru`l-kutubi`l-ilmiiyye, 1997.

SALLÂBÎ, Ali Muhammed. *Fatih Sultan Mehmed: Konstantîniyye Fatihi*. Beyrut: el-Mektebetu`l-mısriyye, 2010.

SEHÂVÎ, Ebu`l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497). *ez-Zeyl`an Ref`i`l-işr (Buğyetu`l-`ulemâ` ve`r-ruvât)*. thk. Cevdet Hilal – Muhammed Mahmut Suphi – Ali el-Cebbâvi. Mısır: el-Hey`etü`l-mısriyye li`l-kitab, ts.

SEHÂVÎ, Ebu`l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö.902/1497). *ed-Đav`u`l-lâmi` li-ehli`l-ğarni`t-tâsi`*. Beyrut: Daru`l-cıl, 1992.

SELÎM, Mahmud Rızk. *Asru salâtini`l-memâlik ve netâicuhu`l-ilmî ve`l-edebî*. Mısır: Mektebetu`l-âdâb, 1952.

SUYÛTÎ, Ebu`l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505). *Nazmü`l-`ikyân fi a`yâni`l-a`yân*. thk. Philip Khuri Hitti. Beyrut: el-Mektebetu`l-ilmiiyye, 1927.

SUYÛTÎ, Ebu`l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505). *el-Câmi`u`ş-şagîr*. thk. Abbas Ahmed Sakar – Ahmed Abdulcevat. Beyrut: Daru`l-kutubi`l-ilmiiyye, 1994.

SUYÛTÎ, Ebu`l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505). *Buğyetu`l-vu`ât fi tabakâti`l-luğaviyyîn ve`n-nuğât*. thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim. Dımaşk: Daru`l-fikr, 1979.

ŞA`RÂNÎ, Ebu`l-Mevâhib Abdulvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa`rânî el-Mısırî (ö. 973/1565). *eş-Tabakātu`l-kubrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. Mısır: Mektebetu`l-Hânci, 2001.

ŞEBÂRÛ, Assâm Muhammed. *Ğâdi`l-ğudât fi`l-İslâm*. Beyrut: Daru`n-nahza`ti`l-`arabiyye, 1992.

ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San`ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834). *el-Bedru`ş-tâli` bi-meğâsini men ba`de`l-ğarni`s-sâbi`*. Kahire: Daru`l-kutubi`l-İslâmiyye, 1995.

- ŞURRAB, Muhammed Hasan. *Şerhu'ş-şevahidi'ş-şiriyye fî ummehâti'l-kutubi'n-nahviyye*. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2007.
- TAKKUŞ, Muhammed Sehl. *Târîhu'l-Memâlik fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*. Beyrut: Daru'n-Nefâis, 1997.
- TÂRIK, Yusuf Hasan Cabir. *Şeyhulislâm Zekerıyyâ el-Ensârî ve eseruhu fî'l-fıkhi'ş-şâfiî*. Amman: Ürdün Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- TALA, Murat. "Zemahşerî'nin el-Mufassal'ının Şerh ve Hâşiye Literatürü: Dil Bilimi ve Dil Öğretiminde Yenilik Teklifinin Yansımaları". *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği*. ed. Mesut Kaya – Sezai Engin. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020. 435-483.
- UKEYLÎ, Abdullah b. Abdurrahman İbn Hişam. *Şerhu İbn Ukeyl*, Kahire: Daru't-turâs, 1980.
- UŞMÛNÎ, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf el-Uşmûnî (ö. 918/1513). *Menhecu's-sâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1998.
- ZEKERİYYÂ el-ENSÂRÎ, Ebû Yahyâ Zeynuddîn Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 926/1520). *Bulûgu'l-ereb bi-şerhi Şuzûri'z-zeheb*. thk. Halef Avde el-Kaysi. Ürdün: Darü Yafa el-İlmiyye, 2001.
- ZEKERİYYÂ el-ENSÂRÎ, Ebû Yahyâ Zeynuddîn Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 926/1520). *Fethu'l-'allâm bi-şerhi'l-İ'lâm fî ehâdisi'l-ahkâm*. thk. Ali Muhammed Avvad – Adil Ahmed Abdülcevat. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2000.
- ZEYNEDDİN, Zekeriya b. Muhammed Zekerıyyâ el-Ensârî. *Fethu'l-Bâkî bi-şerhi Elfıyyeti'l-'Irâkî*. thk. Abdüllatif el-Hemim – Mahir Yasin el-Fahl. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2002.
- ZEYTÛN, Adil. *Târîhu'l-memâlik*. Dımaşk: Menşûrâti Câmıati Dımaşk, 2000.
- ZİRİKLÎ, Ebû Gays Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî (1893-1976). *el-A'lâm*. Beyrut: Daru'l-ilm li'l-melâyin, 2002.